

Laki Mihály

GELEI ANNA TÖRTÉNETE

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

KTI Könyvek
19.

Sorozatszerkesztő
LAKI MIHÁLY

Laki Mihály

GELEI ANNA TÖRTÉNETE

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest, 2023

A kiadó címe:
KRTK Közgazdaságtudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Sorozatszerkesztő:
LAKI MIHÁLY

Tartalom

Előszó (<i>Laki Mihály, KRTK KTI</i>)	7
Életútinterjú Gelei Annával (<i>az interjút Laki Mihály készítette</i>) ...	9
Családtörténet	9
A rettenetes 1944 – túlélés	14
Újrakezdés	16
Tudáshiány, 1. – Egyetem	24
Tudáshiány, 2. – KSH	27
A forradalom – a Fehér Segély és a Hungaricus	34
MTA Közgazdaságtudományi Intézet	40
Peru	55
Viták Latin-Amerikáról	70
Hazatérés – kínai benyomások	74
Újra itthon	77
UNIDO – Bécs	79
Pályamódosítás – vállalkozás	86
Gelei Anna (Simon Józsefné) – válogatott bibliográfia (<i>a bibliográfiát Bálint Éva, KRTK készítette</i>)	92
A Hungaricus-ügy és a KSH kapcsolata, valamint a KSH (1956-os forradalom alatti) történetének néhány epizódja	97
Pölöskei Pál könyvismertetése a Növekedési trendek a gazdaságban című könyvről	101

Előszó

Barátomat, Gelei Annát – a továbbiakban Panni – évtizedek óta ismerem, rövidebb hosszabb szünetekkel találkoztunk, nyomon követtük egymás életét, szakmai pályáját. Ez azonban legfeljebb szükséges, de nem elégséges oka az alább olvasható életútinterjúknak. Többször találkoztunk Panni lakásán, mindig kaptam kávé és saját készítésű süteményt, mielőtt bekapcsoltam a magnót.

Sorra véve az életút állomásait és szakaszait egy izgalmas és ma is tanulságos történet részese lehettem. Az érdeklődő (fiatal és öreg) olvasó nemcsak az elődök – egy feltörekvő zsidó polgári család – sorsát, majd 1944–1945-ben szinte teljes kiirtását, de a túlélő kiskamasz Panni és öccse szerencsés túlélése történetét is megismerheti. Már itt megjelennek Panni életvezetési és jellembeli erényei: a bátorság, a tudásvágy, a szociális érzékenység és a gyors döntésképeség. Alig 14 évesen falujáró aktivista, fiatal értelmiségiek hallgatója-csodálója. Nagy csalódás – elvesztegetett idő – a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen eltöltött négy év. Az ott felhalmozódó tudáshiányt – és ez sokunk számára ismerős tapasztalat – a munkahelyen, Panni esetében a Rákosi-rendszerbeli Központi Statisztikai Hivatalban (könyvtárában, fakultatív tanfolyamain) tudta részben pótolni. Itt élte át cselekvő résztvevőként az 1956-os forradalmat és azt követő ellenállást, az elnyomás rendszerének összeomlását, majd az életét és karrierjét megnyomorító visszaépülését. Ma is időszerű történeteket olvashatunk a rendszerhez hű munkahelyi vezetőknél a forradalom utáni értelmiségi ellenállásban részt vevő, nem marxista, pártonkívüli Pannit támogató gesztusairól. Ez

magyarázza, hogy a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa lett, majd Ford-ösztöndíjasként az Egyesült Államokban elsajátíthatta a standard nyugati tudományos kutatás módszereit és szemléletét. Már ekkor kutatta a fejlődő országok felzárkózásának feltételeit, ezt folytatta a „terepen”, Peruban, ahol egyetemi oktatóként egyszerre tanulta és tanította a modern makroökonómiát. A szabad munkavállalás mai feltételei között élő olvasó számára szokatlan lehet a külföldi munkavállalót ellenőrző, befolyásolni próbáló kiterjedt állami apparátus – esetünkben sikertelen – működése. Kényszerű hazatérése után megvédte kandidátusi értekezését, két fontos könyve jelent meg, ám már nem érezte jól magát a Közgazdaságtudományi Intézetben, s az 1989-es rendszerváltozás után tanácsadó céget alapított, elhagyta a tudományos pályát.

Az interjú fontos szála az elengedhetetlenül hozzá tartozó női emancipációs történet: egy szorgalmas, öntudatos, kutató-tudós nő életútját követhetjük (az akkor még) férfiak dominálta tudományos világban.

A történet központi eleme az alább olvasható életútinterjú, amelyet Gelei Anna publikációinak listája (összeállításáért köszönet Bálint Évának, a KRTK könyvtárvezetőjének), a Hungaricus-ügy összefoglalója és egyik könyvének korabeli recenziója egészít ki. Az interjú szövegében található „dobozok” Panni önéletrajz-töredékeinek részletei. A szöveget Patkós Anna látta el lábjegyzetekkel. Ugyancsak köszönöm Szabó Judit bíráló és segítő megjegyzéseit.

Laki Mihály

Életútinterjú Gelei Annával

Családtörténet

L: Azt mondtad, hogy nem tudod nagyszüleid történetét rendesen rekonstruálni. Kik is voltak ők? És az apai-anyai nagyszülők elődei?

G: Alapvetően az a jellemző, hogy a papám alsóbb társadalomból jött, mint a mamám. Egyikük sem volt értelmiségi származék. Az anyai nagypapám nagyon szép férfi volt, egzisztenciáját tekintve hites könyvszakértő, sőt vívóbajnok is. Akitől azután nagymamám elvált, ő viszont – és ez már a harmincas évek legeleje – harminc körül, talán a válás után egzisztenciát teremtett magának, ami tényleg meglepő.

L: Mint hites könyvvizsgáló.

G: Nem, nem róla beszélek, hanem a nagymamámról. Ő vált el a nagypapámtól. És a nagymamám, nem tudom hogyan, megtanulta a gyógyfűzőkészítést, és egy nagyon elegáns szalont csinált a Gerlóczy utca sarkán levő házban. Lázár szalon volt a neve. Szerencsére, mert nem kellett egy idegen csillagos házba költöznünk. Ő ott önálló egzisztenciát teremtett magának.

L: Várj, ez olyanoknak, akiknek gerincproblémái voltak?

G: Gerinc, meg has. Meg csináltak terhéseknek hasköötőket, műtét utáni hasköötőket – nemcsak szépészetieket, hanem egészségügyieket.

L: Neki volt pár alkalmazottja.

G: Összesen kettő, egy állandó volt, és egy másik, aki besegített. Az egyik szobában dolgoztak, ez volt a cselédszoba, nagy ablakkal. Udvari szoba volt. És ott volt a műhely. Egy segéddel.

Egy néni, aki egyébként még 44-ben is meglátogatott többször minket. Hogy érzékeltessem a dolog hangulatát. Na, ez volt az én nagymamám, aki egy nagyon szép, nagyon elegáns, feltűnően jóképű nő volt.

L: Elvált a nagypapától.

G: Elvált a nagypapától és az ő mamájával, a dédnagymamám-mal lakott ebben a lakásban, a Gerlóczy utca és a Károly körút sarkán. A dédnagymamámra emlékszem, arról van egy kép. Egyszer láttam, egész kicsiként, vagyis egy alkalomra emlékszem. Egy nagyon elegáns, öreg néni volt, bottal. Azután hamar meghalt. A nagypapám, a volt férj, az hányódott. És azt hiszem, hogy vele az volt a baj, hogy enyhén szólva nem elégítette ki a nagymamám allűrjeit. Valahogy így lehetett. De nagyanyám megcsinálta a maga igényeinek megfelelő egzisztenciát. És végül is felnevelte az anyámat, aki vívott, énekelt, nyelveket beszélt, németül anyanyelvi szinten beszélt, nem jól, de beszélt angolul.

L: Erre azt tudom mondani, hogy ez a zsidó minimálprogram. Volt zene.

G: Zongorázott a mamám, egész jól. De könyveket nem láttam, nem hiszem, hogy lett volna könyv a lakásban. És borzasztó rossz ízléssel volt berendezve a nagymamám lakása, ez a szörnyű giccs. Nem tudom milyen stílusú, arannyal befedett szalon-garnitúra. Valami rettenetes a mai eszemmel nézve. Akkor én, egy kislány, ezt csodálatosan elegánsnak láttam. Ez a szalon volt, akkora tükörrel, mint ez az ablak, ami kellett a fűzők miatt is. Szörnyű volt, de egy vagyonba került, hála istennek, hogy megcsinálta, mert oda költözhettünk 44-ben.¹ A nagypapám azután – nem tudom, mi történt vele, de azért ő nem volt nagyon kedvelt, az anyám sem nagyon törődött vele. Azután valahogy újra megnősült, egy nagyon rossz körülmények között élő családba nősült. A lakások különbségei mutatták az életszínvonal-különb-

¹ A Gerlóczy utca 1. csillagos ház volt.

séget. Míg a nagymamám ebben az elegáns, luxussal berendezett belvárosi lakásban lakott, körkilátással, addig a nagypapám a Király utca elején, egy ma is létező házban, ahol egymás után vannak a házak, udvarok és kilyukadsz a Dob utcánál. Óriási különbség.

L: Nem a Gozsdu?

G: Nem a Gozsdu, hanem egy hasonló. Szóval ez volt anyai részről. Hogy azután mi lett velük, azt nem tudom. Az anyai nagypapám azután valami öregotthonba került, ahova anyukám néha elutazott meglátogatni. Szóval ez volt a polgári oldal. A másik oldal, az nem polgári volt. Az viszont nagyon zsidó vonal. Hogy honnan jött a nagypapám, fogalmam sincs. És, hogy honnan jött az ottani nagymamám, fogalmam sincs. Őrájuk emlékszem, ők Pesterzsébeten laktak, és őket deportálták. Öregek voltak – mondom én –, ötven felett.

L: Ahhoz idők voltak.

G: Nagyon gyenge anyagi körülmények között éltek Dunaszekcsőn. Ez olyan szép szó, megjegyeztem. Ott nőtt fel az apám, a hat testvér között a legidősebb.

L: Ez a nagypapa valami kereskedő volt?

G: Valami gabonakereskedő volt, vagy olyat is mondtak, hogy valami gazdag földbirtokosnál gazdasági tiszt, de nem tudom, mi volt. A lényeg az, hogy lépfenét kapott, kicsinálódott a szeme, és elvesztette az egzisztenciáját. És attól kezdve ez nagy probléma volt. Az apám tartotta el őket. A Schön nevű nagymamámról semmit sem tudok, bár nagy ritkán kiutaztunk apámmal Pesterzsébetre meglátogatni őket. Valószínűleg csak háziasszony volt. Szegény, rengeteg gyerekkel, majd beteg férjjel... annak a mamája kilencvenvalahány éves korában felakasztotta magát, mert már unta az életet.

L: Sokáig habozott...

G: Ennyit tudok csak róla. A Schön nagymamának három testvére volt. Ők egy teljesen más életutat jártak ki vagy be maguknak. Az egyik szappanfőző mester lett, majd gründolt egy kis szappangyárat. Az egyik gyereke mérnök lett, kutatómérnök, aki kiment Amerikába. Velük nagyon jóban voltam. A másik testvére, a Lajos, a gabonaszakmában tanult valamit, effektíve ez lett a szakmája, amiben ismert volt. Bekerült a Gizella malomba – amely az egyik legnagyobb magyar malom volt –, és pályáját mint a Gizella malom hosszú évek alatti vezérigazgatója fejezte be. Az államosítás után is ott tartották, ami elég egyedi eset. Olyannyira, hogy arrafelé, ahol most az Akadémia kutatóháza van, a Soroksári úton, ott laktak. Ott volt egy elegáns nagy lakásuk a malom mögött egy vállalati épületben, amit a vállalat fizetett. Az ő lánya kiment Amerikába, odament férjhez, majd Venezuelába mentek. Olajmérnök volt a férje. Ezek elég furcsa pályák. A harmadik fiú, Ármin, egy nagy festékkereskedés tulajdonosa lett, de nem tudom ki is volt ő, csak arra emlékszem, hogy szintén jól szituált lett, de övele valamiért nem igen találkoztunk (mindez a háború és azt követő időszak, amikor még nagyon rendezetlen körülmények jellemezték az életünket). Schön Sándor bácsival és a fiával nagyon jóban voltunk. Törődtek velünk: a háború után anyámat és minket öcsémmel némileg családtagként kezeltek, minden szerda délután oda kellett menni uzsonnára, ha már anyám ottmaradt egyedül. Ez egy gesztus volt. A lányával kimondottan jóban voltunk. Két évvel ezelőtt halt meg. Schön János feleségével havonta beszéltünk, aki Amerikában volt. A fia, aki már nem tud magyarul, itt volt egy pár éve megismerkedni.

L: Anyád megkapta ezt a „nyelv–zene csomagot”?

G: És semmi mást.

L: Gimnáziumot végzett?

G: Polgáriba járt.

L: Igen, a lányokat polgáriba adták.

G: Polgáriba járt. És azután tanult, tanulgatott valami kalapszakmát. És ott a Belvárosban. Az én mamám igaziból nem dolgozott, az én mamám férjhez ment. Az akkor már jól kereső gyerekekhez, az én papámhoz, akinek volt öt testvére.

L: A papád pedig kereskedelmi akadémiát végzett, s mire családot alapított, gabonaügynök lett.

G: Gabona. Így utólag, hogy ez hogyan jött össze? Nem biztos, hogy így volt. De neki volt egy nagybátyja, aki a malomban volt állásban. És akinek a révén kapcsolódott be valószínűleg a gabonaszakmába. De közben elvégezte a kereskedelmi akadémiát. Hogy hogyan finanszírozta magát, nem tudom. Hát teljesen szegények voltak Dunaszekcsőn. De elvégezte az iskolát, és a gabona-árutőzsdének lett az a szakértője, akihez mennek a nemzetközi be és ki-, exportok importok. Szakvéleményeket adott.

L: Tehát ő a tőzsdének volt az alkalmazottja.

G: Nem volt alkalmazott, önálló volt. Mindennap ment a tőzsdére.

L: És a kereskedelmi főiskolára járt előtte.

G: Igen. Az Alkotmány utcáit végezte el. Oda járt saját erőből.

L: Nem tudod, ki finanszírozta? Mert a szülei szegények voltak.

G: Dolgozott valamelyest. Annyit tudok, hogy dolgozott. Szerény véleményem szerint az egyik nagybácsi, a Lajos bácsi támogatta őt. Mint a testvére legidősebb fiát. Ez már nagyon zsidó történet. Hagyományos történet. A legidősebb fiú, az apám, viszont finanszírozta a kisebb gyerekeket. Nagyon szerényen éltek, mert azért öt gyerek volt.

L: Öt testvér. Hát ez így kerek.

G: Mindegyiknek volt szakmája. Mindet kinyögte. És mind meghalt 1944–1945-ben. Egyet kivéve, talán mondtam. A legkisebb testvér, a legfiatalabb, aki nálam csak tíz-tizenöt évvel

volt idősebb, a Feri. Kicsi korában skarlátos lett – akkor az még nagyon komoly betegség volt –, és szervi szívbajt kapott. A Feri olyan szívbajos volt, hogy járt a nyaka, mellkasa, szörnyű volt. Ezek után a papámék kitalálták, hogy neki olyan állás, szakma kell, amely nem fizikai. Kitanulta az aranyművességet. Majd behívták és kikerült – ugyanúgy, mint a nálánál sokkal idősebb bátyja – Borba. Egymástól függetlenül. És ez a Feri, ilyen nyaki izével, meglógott Borban. Átment a partizánokhoz. De ez hagyján, aztán mint partizán eljött Budapestre 1945 telén. Én még láttam őt. És látta, hogy mindenki kihalt, senki nem maradt életben, elment Berlinig. Majd onnan visszajött, megnősült. Szép halála volt, szeretkezés közben halt meg. Tehetséges gyereke is lett a Ferinek. Szóval így nézett ki a család.

L: Nagyon jó, hogy elmondtad, felidézted.

A rettenetes 1944 – túlélés

L: Azt még mondd el, bár nyilván fájdalmas, hogy apád hogyan tűnt el. Hogyan volt ez?

G: Az apám, amiről én tudok, írt egy levelezőlapot, azokból a napokból, amikor az anyukám úton volt valahová. Ő meg itt volt valahol.

L: Mint munkaszolgálatos?

G: Persze. Ő nagyon sokszor volt munkaszolgálatos. És a rendszer lelegejétől minden évben többször is vasútépítésre vitték. Erdélyben is szolgált, Dés környékén. 1944 őszén valahol nem messze lehetett, s út közben írt egy levelet.

L: Valahol Magyarországon, Pest környékén?

G: Tatabánya.

L: 1943? 1944?

G: 1944. november. Akkor mi már teljesen egyedül voltunk, csak a nagymamánkhöz jutott el a lap. A felszabadulás után

láttuk csak. Valamilyen laktanyába hozták őket ide föl, és innen elindították őket abba az irányba, ahol a Radnót is, ugyanazon az útvonalon.

L: Ment a nyilas magyar hadsereggel.

G: Nagyon sokan. Negyvenkét éves volt. Tönkre volt használva. Nem bírta a szervezete ezt a sok hónapon át tartó gyaloglást megéhezést. És még egy. Imádta az anyámat, és akkor ő már tudta, hogy az anyut elvitték, mert a nagymamámmal volt levelezési kapcsolata. A nagymamám valamiért úgy gondolta, hogy megírja neki. És nekünk, gyerekeknek írt egy levelezőlapot, hogy vigyázzunk magunkra és az anyukánkra.

L: Tudta, hogy az édesanyádat deportálták.

G: Aki 1944. november 9-én Lichtenwörthbe került a gyalogtúra után.

L: Igen, munkára.

G: Az úton védőárkokat ástak a visszavonulóknak. Gyalog ment innen Ausztriában Lichtenwörthbe, ahol volt egy kisebb tábor. Útközben egy napig megszálltak a Gönyűben veszteglő úgynevezett halálhajón, onnan tovább meneteltek. Balfon ők is megálltak, s aki kibírta addig, az tovább menetelt Lichtenwörthig. Ott szabadult fel 1945 februárjában, amikor is flekktífusz tört ki rajta.

L: Anyád Lichtenwörthből jött haza, de addigra szegény apád már nem élt.

G: Én 1944 novemberében egyedül maradtam az öcsémmel és a nálunk élő árva unokahúgommal. Ezt kiegészítésképpen külön leírtam, és át akartam küldeni. Ez egy iszonyat volt. Aki ezt nem élte át, az mesélésből nem értheti. Hogy egy 12 éves gyerek huszonnégy órán belül majdnem meghal, végig csinálja a rettegést a nyilasokkal szemben, akikkel a találkozás felkoncolással jár, de azt nem tudja, hogy a szomszéd ház már orosz. Tehát már nem bántják. Utána vár, és hallja, hogy bejönnek az

oroszok. Akik először ledöbbennek, hogy ott mennyi ember van. Azután nagy nehezen megértik, hogy kik vagyunk. De az első dolguk: kenyeret adtak (még nem ettünk), majd elsöpörtek. Majd éjjel majdnem megizélt egy. A pincéből kirángatott egy kirgiz, vágott szemű, és a ház nyilas lakói közül valaki megment úgy, hogy az engem hajszoló részeg orosz elől beránt a folyosóról. És beás a dunyhába. Ez huszonnégy óra alatt történik egy 12 éves kislánnyal.

Apai ágon, Pesterzsébeten lakó nagyszüleinket és nagynénénket, nagybátyánk feleségét, Újpesten lakó nagynénénket, két kicsi unokatestvérünket elhurcolták, megölték a gyerekeket, az öregeinket, a nagynéném a vagonírozás során öngyilkos lett, és a gyerekek egyedül maradtak a vagonban. Iszonyat rá gondolni. Edít velem egyidős (12 éves) volt, Péter körülbelül 5 éves lehetett. Apámat 1944-ben Radnótival egy környezetben, Lali öccsét Borban ölték meg, egyedül a súlyos szívbeteg Feri élte túl Bort, állt át a jugoszláv partizánokhoz, harcolt hazáig. Megjött, látta, hogy senki sem maradt élve a nagy családból (akkor még 1944. november 9-én elhurcolt anyánkról sem tudtunk semmit), visszatért a csapatahoz, és Berlinig ment.

Újrakezdés

G: 1945. január legvégén, februárban – még a németek fent voltak a Várban – öcsém meg én elindultunk keresni a szüleinket. Voltak Pesten fogadóállomások, ahol a valahonnan odamenekülők, főleg régi otthonukat még kereső zsidók, tölthettek néhány napot. Ott segítők is dolgoztak, adtak nekik enni-innivalót, elvitték őket a Váci úton valami fertőtlenítő helyre, ahol a ruháikat meg őket magukat is fertőtlenítették. Ilyen talán négy volt a városban, és mi meg végigjártuk őket.

L: *Úgy tudom, ki voltak téve cédulák, ki kit keres.*

G: Mi úgy csináltuk, hogy odamentünk, ahol sokan voltak, és mondtuk, hogy keressük az anyukánkat. Anyukánkra azt

mondtuk, hogy nagyon furcsa neve van, Melinda, itt és itt élt, és rúzsozta a száját. Akkor az egyik nap – azt hiszem, hogy a Bethlen téri fogadóállomáson – azt mondta egy néni: „gyerekek, menjetek haza, a ti anyukátok él”. Lichtenwörthből jött a nő, a neve Melinda, aki rúzsozta a száját. Tényleg jött két nap múlva. Azt nem mondom, hogy jött, kóválygott. Nem ismertük meg. 35 kilóval – egy hónapokig tartó flekktífusz után – ért haza. Így történt, akkor megérkezett a volt csillagos házba, ahol már nem voltunk. Ugye, mert mi a másutt lakó nagymamánál voltunk. És estére esett be a régi, volt csillagos ház udvarába, rémesen kimerülten. Ezzel ez a hosszú, szörnyű, fájdalmas hazautazás végére ért – megérkezett, és így lett vége ennek a storynak. Bevonszolódott a magas ház teljesen sötét udvarába, ahol elkezdte kiabálni, a nevünket, mesélték az ott lakók. Ott kiabált, és szörnyű volt, mert nem talált ott minket. És akkor előjött valaki, valamelyik lakásból, és megmondta neki, hogy a gyerekek élnek, és a nagyanyuknál vannak.

Kijárási tilalom volt este, közvilágítás sem volt. Valaki beengedte egy lakásba, és elment a nagymamámért, és elhozta oda – így találkozott ott anya és lánya. Reggel a nagymamám elvitte egy, a Váci úton működő köztisztasági fertőtlenítő fürdőbe, és csak mindezek után hozta el hozzánk az agyongyötört, kimerült, járni alig képes asszonyt – persze gyalog – a Wesselényi utcába, ahol a nagymamám meghúzta magát a barátjánál. Mindketten, gyerekek, órákig vártuk a lépcsőházban, s mikor megjöttek, nem ismertük meg. 35 kilós volt. És akkor este majdnem meghalt. A táborból, hazaindulásakor a lábon hordott betegség. És akkor leeresztett, belázasodott. Kijárási tilalom volt. Én szereztem neki egy orvost, mert meghalóban volt a mamám, aki most tért haza. Nem ismeretünk orvost. Mondták, hogy a Wesselényi utca nem tudom hányban van egy orvos. Én négykézláb mentem el, és elmondtam a doktornak, hogy mi van. Ő rettenetesen lelkes lett attól, hogy én oda jöttem éjjel, egy akkor érkezett

deportálthoz kell kúsznia, ugye. De becsületére legyen mondvá eljött, feltámasztotta.

És azután hónapokig volt nagyon beteg. A teljes idegrendszere begyulladt, ami rettenetesen fájdalmas betegség, fájdalomcsillapító is alig volt akkoriban. És akkor még nem létezett penicillin sem. Furán léteztünk, a világról semmit nem tudtunk, csak éltünk, én vaskályhán sütöttem vízzel kevert lisztből lángosfélét... Majd lassan abbamaradt a lövöldözés, de nem reagáltuk le valójában azt, hogy a németeket kipucolták. Emlékszem, néhányszor közben ő, az öcsém meg én visszamentünk a mi lakásunkba, amelyben egy ablakkeret sem volt, nemhogy ablaküveg. Ezzel szemben – ugye, tél volt – a szoba közepén levő asztalon egy nagy, kancsó alakú jég állt. Ott maradt az asztalon a poharakkal. Ahogy elmenekültek ezek a rohadékok, ott maradt a poharuk, az asztal közepén meg ott állt a kancsóformájú jég, körülötte az apróra tört kancsó üvege.

L: Iskola, tanítás ekkor, ugye, semmi nem volt...

G: Iskolába jártunk, már akkor is, amikor még a szüleinket kerestük. Már akkor is. 1945 tavaszán kezdődött el az iskola. Fura volt, a gyerekek nagy része hozzánk hasonló állapotban volt. De jártunk.

L: Még azelőtt, hogy anyád előkerült volna?

G: Rövidebb volt az iskolaév, és Budapesten késő tavaszra lett gáz. Az emberek egy árva fillér nélkül álltak be romot takarítani. És hidd el, hogy az ostrom befejeződése után az első emelet magasságáig álltak a romok. Az ember nem tudja elképzelni, aki nem élte át, hogy itt mi volt. Nagyon rövid idő volt, néhány hónap, a teljes rettenet és nélkülözés hónapjai. Akkor voltam harmadikos gimnazista. De napi óráink voltak, és megkezdődött a latintanítás is. Ez a mai hetediknek felelt meg. (Pontosabban ez a mai hatodik osztálynak felelt meg, de 1945 tavasza rövidített félévnek számított.) Az akkori tanmenet szerint a lányok 6. osztályban kezdtek algebrát és latint tanulni a gimnáziumban.

L: És a hat elemi osztály 1944 előtt?

G: Ez egy nyolcosztályos gimnázium volt lányoknak. Egy pótzsidógimnázium, amelyet valamelyik zsidó szervezet indított azoknak a zsidó gyerekeknek, akik zsidóságuk miatt már nem iratkozhattak be állami középiskolába. Ez az Abonyi utcai hagyományos zsidógimnázium mellett egy nyolcosztályos lánygimnázium volt a Személynök (ma Balassi Bálint) utcában, amely a Beregi Oszkár (színész) és Lázár Piroska (tanár) házaspár igen nagyméretű lakásában kapott elhelyezést. (1942-ben az elemi iskolát befejező zsidó gyerekeket már nem lehetett állami középiskolába beíratni.) Az iskola a német megszállással befejezte működését. 1945 márciusában a Nagykörúton lévő lakásokban iskolaszerűre berendezett helyiségekben újraindult az oktatás, nekem megkezdődött a harmadik gimnáziumi osztály kvázi második féléve – miközben első félév, „egyéb elfoglaltságom” miatt nem is volt persze...

1945 nyarán a Hollán utcába, az ott működő kicsi hitközség helyiségeibe átköltözött a Lázár Piroska leánygimnázium, és itt folytatódott a gimnázium 4. osztálya 1945 szeptemberében. Ekkor még ebben a zsidógimnáziumban folytatódott pályafutásom. De akkor engem még igazán nem érdekelt semmi, csak naponta mentem az iskolába a nagymamám lakásából. Valamilyen okból azonban eltántorodtunk Lázár Piroskából. Hogy miért pont a Mária Teréziába mentem át a következő tanévben, azt én már nem tudom. Anya még nem került elő, én átíratkoztam. Mindenesetre távol kerültem lelkileg attól, hogy zsidó. Lebegtem a világban, nehéz mindennapokat éltünk meg a nagymamámnál is, nem akartam zsidó lenni, nem volt egy vonzó valami. Anélkül – becsületszó –, hogy én igazából tudtam volna, hogy mik fognak történni. Szerencsére nem mondták el a szüleink, hogy mit jelent az, hogy deportálás. Én ilyenekről nem tudtam. Azt mondták, ráérek megtudni, ha arra kerül a sor.

L: Ha visszamászunk a történetben 1945-be, akkorra már valahogy beállt, rendeződött az élet? Visszamentetek a lakásokba?

G: Akkor még nem mentünk vissza, mert élni kellett valamiből. Még mindig ott laktunk a nagymamánál, illetve a barátjánál (ő volt a bújtatónk: az egész ház is az övé volt, benne a kis gyárral). Ő tartott el mindnyájunkat. Nagymamám ott maradt a Wesselenyi utcában, a Magyar Színházzal szemben, abban a házban, ahol végül mi, gyerekek is bujkáltunk, és ahol felszabadultunk. Ott maradt az idős barátjával, aki a háznak és a házban lévő kis üzemnek a tulajdonosa volt, és aki megszervezte a maguk és másik 15 ember bujkálását, majd újrakezdett 1945 nyarán.

És akkor el kellett jutni valahova, normál életfeltételeket kialakítani, például a nagymama csillagos házi lakását valahogy át kellett íratni a mi nevünkre, hogy beköltözhesünk. Minden nehezen ment, még nem működtek rendesen a közhivatalok sem. Majd lakhatóvá kellett tenni a rémes állapotban ottmaradt lakást.

Anyám próbálta folytatni az ipart 1946-tól, de nem nagyon ment. A régi vevőkör eltűnt, dzsenti és arisztokrata asszonyok, néhány nagypolgár volt a szalon klientúrája 44 előtt, akiket valamelyik elegáns szanatóriumból küldtek hozzá műtétek vagy szülés előtt és után. Ezek eltűntek, de közben termékbővítés is volt: fürdőruhákat is készítettek. Mellesleg, szépeket. Hogy-hogy nem, anyám is szerzett vevőket, emlékszem, a Péter Gáborné járt nálunk néhányszor. El nem tudom képzelni, hogy került oda. Vagy kétszer rendelt valamit, azután eltűnt az életünkből. Felteszem, a ház első emeletén működő, felső káderek számára létesített speciális kereskedelmi egység valamelyik, anyámat valamiképp ismerő alkalmazottja küldte hozzánk. Talán anyám építette ki az üzleti kapcsolatot az üzlet valamelyik alkalmazottjával, és másokat is küldtek, csak egyik sem volt annyira érdekes, mint Péter Gáborné. Mellesleg nem kísért senki, valószínűleg

a ház előtt várta a biztonsági ember a kocsiban. Én csak egy-két üdvözlő szót váltottam vele, bevezettem anyámékhöz. Amúgy kedves volt, próbált, és elment. Azután egyre kevesebb lett a vevő, és anyámék „visszaadták az ipart”. Anyunak tehát állást kellett keresnie, mivel sem a kalapos mesterségével, sem a fűző-készítéssel már semmit sem lehetett kezdeni. Ez 1948 vége felé lehetett, amikor már határozott változások voltak érzékelhetők a külvilágban. Nem volt tudatos, de éreztük, hogy a gazdasági helyzet nem kedvez a magunkfajtának. Azt persze nem lehetett tudni akkor még, hogy a „fordulat” közeleg.

A Vas- és Edénybolt Vállalat akkor alakult. És ennél lett eladó. Egyébként remekül beszélt németül, tökéletesen beszélt. És tudott valamit angolul és franciául. És akkor elment a vas- és edényboltba eladónak. Kijárt a harmadik kerületbe, a Kolosy térnél valamilyen fabódében volt a bolt, ahol kerítéseket, kertkapukat árusítottak. De aztán kiderült, ahogy fejlődött a vállalat, kellenek nyelvet tudó emberek. Így került a belvárosba.

L: A központban dolgozott?

G: Nem, üzletben dolgozott, egy olyan üzletbe került, ahol kellett a nyelvtudás. Effektíve a belvárosban, a Kígyó utcában. Azután ő lett a vezetője a Nagykörúton, az Oktogon közelében lévő nagy vas- és edényboltnak. Ez egy nagy dolog volt akkor, hiszen szinte egyetlen hely volt, ahol műanyag háztartási használati cikket árultak Pesten. Büszkeségre okot adó állás volt akkoriban. Neki pláne.

Ahogy veled beszélgetek, jövök rá, hogy tulajdonképpen nem tudatosan lépegettem, hanem utólag visszatekintve, azáltal, hogy elmeséltem, megdöbbsentem azon, hogy nagyon ment egy vonal. Hogy nem csalinkáztam. Még akkor is, amikor azt hittem, hogy igen, akkor is mindig ugyanazt csináltam. Valamit meg akartam tudni. Valami zavart, és annak is megvan a maga oka. Szociális indíttatásom volt gyerekkoromtól, és ezáltal mindig arra mentem. Az elemi iskolában irtózatosan zavartak ezek az

újjgazdag „lipóciaiak”. Lehet, hogy irigyeltem őket, ez is benne volt, de tuti, hogy ez szociális indíttatás is bennem volt. Egy ilyen, hogy mondjam neked, szocialista világlátás, valahogy kialakult bennem.

L: Szociális érzékenység?

G: Igen, neveket is tudok, hogy milyen osztálytársaimat utáltam. Gazdag úri gyerekeket, még 1944 előtt. Utána 1945 első felében valamilyen módon összeköttetésbe kerültem a MADISZ-szal,² amely akkor alakult. Hát 13 éves voltam. Az V. Kerületi MADISZ a Szent István körúton volt. Én meg akkor a zsidógimnáziumba jártam a Hollán utcában. És ott – az közel volt – ilyen bulin, nem valamilyen gyűlésen voltam. És nekem nyilvánvalóan tetszett az a duma, hogy előre... Hát mi volt előre? Jártunk, teherautóval vittek. Kisdiákokkal, nagy diákokkal elmentünk olvasni tanítani.

L: 14 évesen csináltad?

G: Igen. Hát 16 éves korom után (1949-ben) már nem volt a MADISZ. Iskola volt, meg a 16 éves lányok szokásos élete értelmiségi beütéssel. Tehát ezt a baloldaliságot nem én találtam ki, de belesodródtam, és hagytam magam, vagy beszívott. A madiszozás mellett véletlenül besétáltam egyszer a diákszövetség lakásunkhoz közeli Molnár utcai kerületi szervezetébe. Nem tudom, mi volt a hivatalos neve, diákszövetség, ahol én a Tardos Marcival,³ hihetetlen palikkal voltam együtt. Akik akkor nagyfiúk voltak, 17–18 évesek, én meg 13.

2 Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ): 15–24 éves ifjúságot tömörítő tömegszervezet az MKP kezdeményezésére és javaslatára Szegeden 1944. december 31-én alakult meg.

3 Tardos Márton (1928–2006) közgazdász, parlamenti képviselő, 1980-tól az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete munkatársa, a gazdasági mechanizmussal foglalkozó osztály vezetője. 1987–1990 között a Pénzügykutató Rt. elnök-vezérigazgatója.

*L: Hegedűs B. András?*⁴

G: Andris a Szent István körúti MADISZ-ban volt. Egyszer volt a MADISZ, azután a diákszövetség. Hogyan hívták azt az író, aki olyan furcsán halt meg?

*L: Tudom, kire gondolsz, akit a Balatonban találtak meg.*⁵

G: És akinek Ungvári Tamás volt az unokabátyja.⁶ Mind a ketten ebben a diákkörben voltak. Ebben volt a későbbi táncművész, a pécsi balettnek ő lett a vezetője.⁷ Ide járt a Scheiber Sándor⁸ is. Ebbe a körbe beleestem gyerekfejjel – nem tudom, hogyan kerültem oda –, ámulattal. Belehaltam a gyönyörbe, hogy ezeket hallgatom. Viták voltak, teljesen intellektuális volt. Népdalokat énekeltünk. Nem hiszem, hogy volt Budapesten olyan gyerek, aki több igazi népdalt tudott, mint én. Meg néprajgyűjtő voltam.

4 Hegedűs B. András (1930–2001) szociológus, Az ELTE BTK tanársegéde (1953–1957); közben a Petőfi Kör egyik titkára (1956). A forradalom alatti tevékenységért a Mérei–Fekete-per vádlottjaként két év börtönre ítélték. A KSH munkatársaként társadalmi-statisztikai vizsgálatokat végzett (1957–1958). A rendszerváltozás után jelentős szerepet játszott az 1956. évi forradalom és szabadságharc történeti kutatásainak intézményes megszervezésében, illetve a forradalom történetével kapcsolatos dokumentumok felkutatásában, rendszerezésében és kiadásában. Az 1956-os Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézet alapító ügyvezető igazgatója, az Oral History Archívum megalapítója.

5 Elbert János (1932–1983) irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár. Minden bizonnyal megölték. Az oroszokkal volt kapcsolatban, 1956-ban az akkori orosz nagykövet, Andropov tolmácsa volt. Nem tisztázódott soha, hogyan halt meg.

6 Ungvári Tamás (1930–2019) író, műfordító, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár.

7 Eck Imre a a Pécsi Balett alapítója 1960-ban, 1960-tól 1969-ig a balett igazgatója, majd 1992-ig művészeti vezetője és koreográfusa.

8 Scheiber Sándor (1913–1985) nyelvész, irodalomtörténész, a nyelvtudományok doktora. A neológ zsidó értelmiség kiemelkedő alakja. 1938-ban avatták rabbivá, majd Dunaföldváron főrabbi lett. A második világháború után a pesti Rabbiképző (a mai Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, ORZSE) újjáépítésének és újraindításának egyik vezéregyénisége volt, amit 1950-től haláláig igazgatott. Elsősorban zsidó témájú könyveket adott ki (főleg a zsidó néprajz témakörében), vagy publikált újra (például Löw Immanuel Fauna und Mineralienjét), de Arany- és Mikszáth-kutatásai is jelentősek.

L: És téged befogadtak.

G: Befogadtak. De hogy miért, azt nem tudom. Imádtam, ülttem és imádtam. És ott jöttem rá, hogy körülöttem nincs, amit ne lehetne megtanulni. Ott tudtam meg, hogy van egy Lukács György, erről annyi mindenfélét hallottam... És akkor elmentem a könyvtárba, kivettem a Lukács György könyvét a nagy realista regényről, és elkezdtem olvasni. És ennek alapján kivettem Balzacot meg... Így kezdtem, ez volt a sorsom.

L: Ha jól értem, azt akarod mondani, hogy a családod nem értelmiségi körben mozgott. Polgárok voltak, törekvő rendes emberek, de ahogy az előbb mondtad, nem volt könyv.

G: Nem volt.

L: És ezen az értelmiségi fiatal körön keresztül eljutottál a könyvtárba.

Tudáshiány, 1. – Egyetem

G: Tizenennyolc évesen rögtön bekerültem az egyetemre. 1950-ben érettségiztem, 1954-ben végeztem. A KSH-ban kezdtem, egyenesen a KSH-ban kaptam állást. 1954-ben volt a legnagyobb felvételi lazítás... a mi évfolyamunk volt a legnagyobb, a 900 hallgatónak a háromnegyede szakérettségis volt. Volt olyan, aki gyakorlatilag nem tudott írni-olvasni. Talán, ha voltunk tízen az évfolyamon, akik érettségiből egyenesen mentünk az egyetemre. Én elméleti szakon voltam, ez egy speciálisan kicsi szak volt, alapvetően igen fura, kiemelt káder hallgatókkal. Gritz Róbert, külügyminiszter-helyettes volt, később Garai Róbert néven.⁹ Én mondjuk 18 éves voltam, ő 40. Bolsevik. Egyébként okos volt, de kőkemény, nagy renoméja volt pártkörökben, ismert alak volt, nagy öntudattal. Gyakorlatilag aki ebből az év-

⁹ A MKKE-n, majd kétéves pártfőiskolán végzett. 1955 és 1959 között Tel-Avivban beosztott diplomata, 1962 és 1964 között jakartai nagykövet. Ez után 1972-ig az MSZMP Külügyi Osztályának helyettes vezetője volt, majd külügyminiszter-helyettes.

folyamból túlélte az elhelyezésük utáni egy-két évet, az magas beosztású káder lett. Középtől felfele káderek. De nagyon sokan nem bírták. Ezekből a szerencsétlenekből, akiket mindenhol kiemeltek, egész sok öngyilkos lett, tragikus sorsok voltak.

L: Túl gyorsan mentek felfelé, túl nagy volt a nyomás?

G: Nem voltak alapok, alig tudtak írni-olvasni, hiszen szó szerint kiemelt munkás pártfunkcionárius káderek voltak.

L: A Pető Ivánék könyvéből tudjuk, hogy Gerő bejelenti az államosítást, a kinevezett munkásigazgatók háromnegyede egy év múlva kiesett.

G: Azt éltek át, mint én Peruban a spanyollal.¹⁰ Lehetetlen volt, mert voltak bizonyos működő intézmények, gyárak, ott elismert szakemberek helyére rakták be őket.

L: Találtak egy munkást, és kinevezték egy sokkal nagyobb egység vezetőjévé.

G: És ennek a csoportnak a tisztességesebb elemei tönkrementek. Mert tudták, hogy nem megy. Összeomlottak.

L: Te akkor párttag...

G: Érdekes módon nem kellett. Persze mindenki párttag volt, csak egy pár díszpéldány maradt, például én. Valószínűleg én, olyan „egyéb” lévén nem nagyon voltam vonzó. Nem sokan voltunk, inkább nagyon kevesen voltunk párton kívüliek. Én sosem voltam párttag. Egyet kivéve.

L: Az SZDSZ-t. Volt olyan tanár vagy tanszék, amiért lelkesedtél?

G: Egyrészt volt a gazdaságtörténet. Másrészt, hát bejártam a polgárd tanszékre. Ott olvastam. És volt egy egész jó atmoszférája az ottani fiataloknak. Mai értelemben vett közgazdaságtant nem igazán nem tanultam ott.

¹⁰ Mint később kiderül az interjúból, 1970–1974 és 1979-ben Gelei Anna Limában dolgozott (a szerk.).

L: Amikor én jártam, az előbb már említetted, volt az elmélet-történet. Mátyás Antal¹¹ tanította.

G: Igen, nekem is.

L: Mátyás mindennek elmondta a marxista kritikáját, de mégis-csak láttuk, hogy volt Ricardo, Adam Smith, Keynes. Bauer Tamással elmentünk hozzá vizsga után, és elmondtuk, hogy mi lenne, ha eredeti szövegeket olvasnánk. Hát az nem kell, mondta, elég az én tankönyvem. Elégé fura ember volt.

G: Egy ilyen mániákus ember volt, de hallatlan ismeretanyaggal a fejében. Már a KSH-ban kellett rájönnöm arra, hogy semmit nem értesz, ha nincs szisztematikus *curriculum*, amin el tudsz kezdeni járni. Ráadásul a tankönyvek mindenféle, nekem persze ismeretlen szerzőtől származó könyvek voltak. Hát hol kezdjek tanulni? Na, nekem ott a könyvtárban valamiért a kezembe került egy *national income* tematikájú egyetemi kiadvány, nem tudom ki adta ki. Így találtam rá 1953-ban a *Business Cycles and National Income* című, a Birminghami Egyetem által kiadott, alapvetően talán edukációs céllal kidolgozott könyvhöz.¹² Az volt az első nyugati közgazdasági könyv, amit szisztematikusán elolvastam. Mert *national income* tematikájú alapkönyv volt, és én azt kerestem.

És képzelj el, harmadéven, 1953-ban volt egy balhé. Berei¹³ mindig késve jött. És mi teljesen csóró gyerekek, akik mindig éhesek voltunk, nem engedhettük meg magunknak, hogy bezárjon a menza, és lemaradjunk az ebédről. És ő folyton késve jött, mert halaszthatatlan tervhivatali dolgai voltak. És akkor

11 Mátyás Antal (1923–2016) akadémikus, a közgazdasági elméletek történetének egyetemi tanára.

12 Hansen, A. H.: *Business Cycles and National Income*. University of Birmingham, W. W. Norton–Allen & Unwin, London–New York, 1951.

13 Berei Andor (1900–1979) közgazdász, egyetemi tanár. 1919-től a KMP tagja, illegális kommunista tevékenységéért 1929-ben 15 év börtönre ítélték. Fogoly-cserével Moszkvába került. Hazatérése után, 1947-től az Országos Tervhivatal főtitkára, 1948-tól a Külügyminisztérium államtitkára, majd a külügyminiszter első helyettese. 1949-től 1972-ig megszakítással az MKKE tanára.

összefogtunk jó páran, elég sokan. És egyszerűen nem mentünk be az órára. Állati balhé volt belőle. De attól fogva időre jött be. Szörnyű alak volt.

Tudáshiány, 2. – KSH

G: Utólag tulajdonképpen az egyetemi éveim majdhogynem veszteség, időveszteségnek tekinthető. Arra mindenesetre jó volt, hogy ott ismert meg engem a Zala Júlia.¹⁴ Nem tudom, hogy mit mond neked ez a név. Ő tartotta csoportunknak a gazdaságstatisztikát. Akkor kezdődött újra – hosszú, kimaradt évek után – a KSH-ban a társadalmi termékmérleg- és nemzetijövedelem-számítás. Ő akkor osztályvezető, talán főosztályvezető volt a KSH-ban. Elméleti szakon voltam, kis szak volt. Nekünk ő tartott makrostatisztikai órákat a harmadik évfolyamon. És a második félévben Júlia megkérdezte, hogy nem akarok-e délutánonként a KSH-ban segédmunkákat végezni? Ad nekem fizetéskiegészítést, és tanulhatok is. És én akartam. Így harmadéves koromtól a KSH-ba jártam, a nemzeti jövedelem főosztályon voltam. Tehát az összefoglaló részen. Ez azért is érdekes... Én mindenesetre egy szobában voltam a Ferge Zsuzsával,¹⁵ akkor még Kecskeméti Zsuzsával, akivel iskolás korunk óta ismertük egymást. Eggyel feljebb járt a zsidógimnáziumban. Pikler Anna¹⁶ is osztálytársam volt. Tízéves korom óta ismertem őt. Máig is tartjuk a kapcsolatot. Hogy miért pont vele kerültem

14 Zala Júlia (1919–1994) 1949-től a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, elnökhelyettese, 1967–1975 között a Gazdaságkutató Intézet igazgatója, 1975–1980 között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának vezető munkatársa. Munkássága nagyban hozzájárult a gazdaságstatisztika hazai és nemzetközi fejlődéséhez.

15 Ferge Zsuzsa (1931) Széchenyi-díjas magyar szociológus, az ELTE Társadalomtudományi Kar egyetemi tanára, a MTA rendes tagja. Fő kutatási területe a szegénység, a kirekesztés és a társadalmi rétegződés.

16 Pikler (Tardos) Anna (1932) Péter (Pikler) György (1903–1969) és Pikler Emmi (1902–1984) lánya, Tardos Márton felesége. Édesanyja a Lóczy Lajos utcai nevelőotthon alapítója, az otthon utolsó vezetője Tardos Anna volt 1998 és 2011 között.

össze, nem tudom megmondani, mert sokan voltunk. De velük voltam kora gyermekkorom óta barátságban.

És azután elvégeztem az egyetemet. Az akkor úgy volt, hogy az egyetemtől mindenki kapott egy ajánlatot, hogy hova mehet. Tehát az egyetem gondoskodott az elhelyezésről. Mindenki kapott állást. Vagy elfogadta, vagy nem, de mindenki kapott állást. Én viszont abból kifolyólag, hogy nekem megvolt a statisztikai hivatali háttér, oda kaptam állást. Csak nem oda kerültem, ahonnan jöttem, hanem volt egy olyan osztály, hogy nemzetközi metodikai és nem tudom milyen osztály. Azért dugtak be ide engem, mert rajtam kívül nem igazán volt olyan, aki több nyelven is értett.

L: Akkor már tudtál oroszul...

G: Oroszul soha nem tanultam meg, de olvastam. Érdekes módon sokkal többet tanultam orosz, mint bármilyen más nyelvet. Nem maradt meg. Valószínűleg a vizualitásom miatt nem rögződött valahogy. Nem tudom. Meg az averzióim miatt. Bevallom nekem pszichés averzióm volt az „élmények” miatt. Franciául, angolul beszéltem, és értettem németül.

L: Angolt még az egyetemen tanultál?

G: Nem. Én angolul soha nem tanultam, bevallom férfiasan. Kivéve, hogy amikor tíz-tizenkét éves voltam – akkor már az apukám ritkán volt velünk –, az anyukám valahogy szert tett egy Mr. Poach nevű, idősebb angol úrra. Anyámmal valahogy megbeszélte – a részleteket nem tudom –, hogy ő ad nekem meg az öcsémnek hetente egy vagy két órát. És járt is hozzánk Mr. Poach. Egy rövid idő után azt mondta anyámnak: kedves asszonyom, a kislányt nem érdemes tanítani. Kár a pénzt kiadni rá, mert nem hatékony. A kislányt azonban érdemes. És elkezdte a kislányt tanítani angol iskolai tankönyvekből, olvasókönyvből, amikor is – természetesen nyelvtant nem magyarázott. Mr. Poach belém verte azt, hogy az adott leckét – többnyire nem sokat – nekem kívülről meg kellett tanulni. Nem szavakat. Hanem

azt a szöveget tanuljam meg. Így én máig – kilencvenedik éves vagyok, még kimondani is nehéz – a tízéves koromban tanult lecke első mondatát tudom: *Once a man told his wife to go to town and sell your potatos*. Na most ennél jobb – és így tanultam. *Once a man told his wife...* benne volt a múlt idő, hogy nem *go to the town*, hogy az mást jelent. Én a bűdös életbe nem kevertem össze, hogy mikor lehet *to*-t használni, mikor lehet *simán*.

L: Irigyellek!

G: Ezt én papagájmódszernek hívom. És igyekszem a mi gyermekeink körében is alkalmazni, de hiába, nem megy. Az iskolában ezt nem csinálják. Hagyományos módon nem tanultam. Viszont a középiskolában a franciát választottam. Mivel a csoportból franciára csak négyen iratkoztunk be (a zöm németet és angolt tanult), mi négyen valóban „francia irodalom és nyelv” oktatást kaptunk heti négy nap. A tanárnőnk, francia irodalmat imádó és értő remek pedagógus volt, Racine-t, Molière-t, Camus-t stb. olvastatott, és ott lettem kifejlett francofil, aki viszont tudott is franciául. Most ugrik be, hogy a francia nyelv választását valószínűleg a Lukács György-tanulmány korábbi olvasása inspirálta, hiszen más magyarázatot nem találok.

Visszatérve a KSH nemzetközi osztályára kerülésemre, most végiggondolva a dolgokat, azt hiszem, az volt az odahelyezésem mögötti megfontolás, hogy egészen kezdő létemre, abszolút ritka jelenség voltam ott, a két nyelv (angol és francia) középszintű, valamint a makrostatisztikai gyakorlat a Hivatalban már megszerzett tudásommal. Arra a helyre akkor nemigen találtak frissen végzettet. Mai szemmel nézve megfelelő termék lehettem. Bekerültem ebbe az osztályba mint fiatal kezdő – oda, ahol egyébként régi KSH-sok dolgoztak. Ott nekünk naponta kellett...

L: Ki volt a főnök?

G: Nem emlékszem a nevére, egy jól képzett, sok nyelvet beszélő közgazdász nő. És arra az osztályra járt a Neue Zürcher Zeitung, Le Monde, Financial Times, New York Herald..., 1955–1956-

ban. Mindenkinek meg volt határozva, hogy melyik újságot kell neki naponta referálni.

L: Vágatokat nem csináltak?

G: De, persze.

L: Mert a Kopintban volt egy dossziérendszer...

G: Kivágták a cikkeket. De mi kevésbé, nekünk összefoglalókat kellett írni és az ment be a Piklerhez.¹⁷ Mindennap. És leírtuk a különféle mechanizmusokat. De eléggé izoláltak voltunk a házban. Képzeld, 1954-ben minden nap olvastam New York Tribune-t, Financial Timest és Neue Zürcher Zeitungot. Akkor Pikler kitalálta, hogy tudni kellene, mi is van Jugoszláviában. És bennünket, a mi kis osztályunkat bízott meg azzal, hogy csináljunk egy elemzést arról, hogy mi is az a jugoszláv szocializmus, mi is a jugoszláv rendszer, hogyan működik, mi speciális a rendszerben. 1955-ben egyszer csak behívták a főnökösszonyt, aki azután nekünk, Berecky Ödönnek és nekem szólt, hogy Pikler elvtárs szeretne részletes információt kapni a jugoszláv rendszerről. És akkor ehhez össze kellett szedni mindenféle sajtóanyagot.

L: Figyeltek?

G: Nem vettem én ilyet észre. Egyetlen dolog derült ki 1956-ban, amikor október jóisten tudja hányadikán, nem sokkal 23-dika után a KSH-ban kirobbant egy ilyen önvallomásokos folyamat. És mindenütt, egy napon felálltak a saját helyeiken a pasik vagy a lányok, és elmondták, hogy ők besúgók. Mindenütt. Így tudtuk meg, hogy ki volt a besúgó. És ez azért volt vicces, mert mi azután döggivel mondtuk a vicceket. Hát innen vezetett az én

17 Péter (Pikler) György (1903–1969) matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora. 1948-tól 1969-ig a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. A reformközgazdászok közé tartozott. Halálának körülményei máig nem tisztáztak.

utam a Hungaricushoz.¹⁸ Mert evidens volt, hogy én tudok ahhoz anyagot keríteni.

A könyvtárat még 1949-ben Pikler úgy, ahogy volt, megmentette. Kivételesen megmaradt ez a hatalmas kötetes könyvtár. Mindenfelé felszámolták a szakkönyvtárakat. Hát a Zala Júlia sem volt egy *echte* káder, de főosztályvezető volt. Azért mondom el neked, hogy tudd, a KSH egy különleges hely volt. Néhány évvel 1956 után vették fel a KSH könyvtárába Szelényit.¹⁹ És a legfontosabb, hogy lejárhattam a könyvtárba, onnan megkaptam, ami kellett ahhoz, amin éppen dolgoztam, és ott rájöttem arra, hogy én nem tudom a közgazdaságtant. Én egy olyan válsághelyzetbe kerültem végzett közgazdászként, hogy teljesen kiborultam. Életemben először – akkor valamit meg kellett írnom, és olvastam hozzá egy szöveget. Abban az volt, hogy GDP. Nem az angolját nem értettem, hanem azt, ami ott állt, hogy GDP. Azt nem értettem. Említettem az első idegen nyelvű szakkönyvélményemet. Az egy *national income* tematikájú alapkönyv volt, és én azt kerestem. Valamihez kellett, és kiderült, hogy én nem értek egy szót sem belőle. Akkor kezdtem el, mint az állat – kapkodva – pótolni az ismeretbeli hiányokat. Az egyik könyvből, kiadványból a másikba. Kikerestem a hivatkozásokban megjelent, relevánsnak látszó újabb cikkeket, azt olvastam el hozzá, és úgy mentem tovább. Finoman szólva ez nem volt egy szisztematikus szakmai építkezés. De volt egy rendszer, és ennek ellenére azért nem voltam egyedül, voltak „sorstársak”. Hogy világos legyek: az egyetemről megfelelő közgazdaságtani elméleti tudás nélkül kerültem ki, és nem volt megfelelő matematikai képzés sem.

És azt kell tudni, hogy 1953-at írtunk. Titkos volt minden. Az ENSZ évkönyve halálos titok volt, mert abban magyar vonatko-

18 A Hungaricus-ügy és a KSH-ban 1956-ban történtek leírását lásd az írás végén.

19 Szelényi Iván (1938) szociológus, egyetemi tanár, a MTA rendes tagja. Fő kutatási területe: város- és településszociológia, a kapitalizmus és a szocializmus szerkezeti problémái.

zású makrobebecslések is voltak a nemzeti jövedelemről. A nemzeti jövedelem osztály a többi osztálytól begyűjtött adatokkal dolgozó, úgynevezett kumulatív osztály, ahol minden össze van szedve, mert abból dolgozik, amit a többitől kap. Hozzánk szálítottak be mindenholnan mindent, és nekünk nem volt szabad elmennünk a szomszéd osztályra, más osztályra a KSH-n belül. Szóval a legtitkosabb és egyben a legostobább módszer is volt. Nem volt lehetőség, hogy megkérdezzük, hogy ez vagy az miért annyi, noha nem lehet annyi. Mert nem jön ki az eredmény. Ez valami elmebetegség volt.

L: Bementél a hivatalba, mondjuk a 405-ös szobába és kész. A folyosón nem is járkálhattál?

G: Akik ott ültek a szobában, meg a mellette levőben, azok igen, de nem lehetett elmenni egy másik osztályra csak úgy dumálni.

L: Információt cserélni...

G: Hát mondom, még a szükséges információért sem. Abban az időszakban az ENSZ statisztikai évkönyve – most nem hülyéskedem – szigorúan titkos volt. Gondolom, tudod, hogy miért?

L: Nehogy kiderüljön, hogy...

G: Az ENSZ statisztikai évkönyve tartalmazott a magyar nemzeti jövedelemre vonatkozó becsléseket. És egyéb becsléseket. És ez titkos volt. Aki ezt nem élte át...

L: Beért az országba egy statisztikai évkönyv...

G: És az titkos lett. A könyvtár, a KSH könyvtára két fontos tulajdonsággal rendelkezett. Az egyik, hogy nem verték szét a fordulat éve után, és köteles könyvtár maradt, hosszú időszakra visszamenőleg feladata volt a köteles példányos megőrzés. Tehát százötven év anyaga volt ott. És nem engedték. Akkor divatos volt minden könyvtárat tönkreverni. Ezek az új vezető káderek. Itt meg Péter György nem hagyta. Ezek ilyen különleges előnyök voltak. És Péter György a maga tekintélyével, karakánságával érte ezt el. Ekkor még nem rúgtak bele, hiszen ő rendes káder volt.

L: Szóval ott volt például az Illyefalvi, és abból lehetett dolgozni.

G: Hát később lehetett, de nem volt szabad bemenni. Akkor külön engedéllyel lehetett az ENSZ évkönyvet kézbe venni. Ez azért lett érdekes, mert azután, hogy elvégeztem az egyetemet, ami még mindig csak 1954 volt, nem volt sokkal jobb, mint 1951. És a másik előnye, kettőt mondtam, hogy észre kellett vened, hogy van más is. Mert csak beültél oda, és láttad. Nem tudtad, hogy mi, de láttad. Csak azért akarok róla beszélni, mert engem speciel nagyon megérintett. Ez egy énközpontú gondolat, de azért jellemző a korra. Ez egy nagyon gazdag könyvtár volt, oda továbbra is ment minden, és megőrizték. Nagyon hozzáértő könyvtárosok voltak – szintén régiek. És ebből a könyvtárból kerekedett ki sok minden később, például a kapcsolatok a nyugati szakirodalommal. Egyébként oda sokan jártak a régi KSH-ból könyvtárosként, de alacsonyabb beosztásban – tudtam, hogy régiek. Nem ismertem, de tudtam, hogy régiek. A régiekkel dolgoztam együtt. És ott tanultam meg, hogy mi az, hogy nemzeti jövedelem, nemzetijövedelem-számítás. Valamelyest tanultuk az egyetemen, de hogy mi az, hogyan kell számítani, mihez viszonyítsunk. Ezért én oda bejártam dolgozni, és értettem, hogyan kell összeállítani egy nemzetijövedelem-mérleget. De nem tudtam, hogy honnan, hogyan szedik ehhez az adatokat. Hozzánk már beérkeztek. Azt viszont tudtam, hogy egyszer egy örült balhé volt. Mert nekünk meghatározott időnként feladatunk volt, hogy kiadjuk az aktuális adatokat. publikálásra majd, de először a pártunk vezetőinek.

L: Volt egy belső szelekció?

G: Igen. És kiderült, hogy – ha jól emlékszem – volt egy nagyon rossz év, 1952 vége, 1953 eleje – és az volt a feladat, hogy mennyivel fog nőni a nemzeti jövedelem. És nekünk az jött ki, hogy csökken. És nem azért csökken, mert mi buheráltunk, hanem mert úgy jött ki, ahogy addig számoltuk. És akkor tetemre hívták Zalát, Péter Györgyöt és még nem tudom ki a csodát. És

a végén be kellett menni mindenkinek, mert ki kellett javítani. Péter egy pártközponti tárgyalásán egy kompromisszummal megállapodott, hogy hány százalékkal növekedjen. Ezeket az ember nem tudta, ha nem látta belülről. Így láttam meg, hogyan lehet átalakítani az adatokat. Ma már nem emlékszem hogyan, de mi csináltuk.

Másfelől ebben a periódusban Zala főosztályán minden régi, jó szakember ott maradt. A KSH volt az a hely, ahol létezett a házon belül egy szakmai, emberi sajátos atmoszféra és ezt szolgáló feltételrendszer, amely kedvezett a módszertani kísérletezési, az újra való törekvésnek, hagyta az emberek törekvéseit kibontakozni. Például a Péter György engedélyével, az érintettek kérelmezésére, beindult egy tanfolyam, Éltető Ödön²⁰ matematika-tanfolyama. Munkaidő-kedvezményünk volt reggelente, korábban bemehettünk az erre a célra fenntartott irodahelységbe, s talán az Éltetőt honorálták is e pluszfeladat elvégzéséért. Három évig jártunk Éltetőhöz. Be kellett jönni félhétre-hétre. Kaptunk erre engedélyt. Mindennap kaptunk feladatot, amit munkaidőn kívül megoldottunk. Így azután már tudtam, mi az, hogy vektor, hogy mi az, hogy mátrixalgebra, mi a valószínűség-számítás alapja stb., mire használható és mire is használják.

A forradalom – a Fehér Segély és a Hungaricus

G: Negyedik emeleti lakásunk ablakaiból körkilátás nyílt a Gellért-hegytől a Hármashatár-hegyig, így 24-én egy nagy berzser fotój támlája mögé kuporodva végig láttuk az első fegyveres eseményeket az akkori rendőrkapitányság Deák téri területén. Az orosz tankot és annak kilövését is onnan néztük, miként a Deák téren kúszó fegyveresek mozgását is. A házból persze nem

20 Éltető Ödön (1931–2020) Alkalmazott matematikus szakon végzett. 1958-tól 1995. évi nyugdíjazásáig a KSH-ban dolgozott különböző beosztásokban. Majd több mint egy évtizedig a hivatal Mintavételi és módszertani osztályának főtanácsadója volt. Nagyszámú hazai és külföldi publikációja jelent meg, rangos szervezetekben fejtett ki aktív szakmai tevékenységet.

lehetett kimozdulni, sőt az emelet többi lakói is sokan közénk jöttek, mert a mi lakásunkban volt egy nagy hall, ami védett volt az utcai golyózápor lehetséges kimenetelétől.

L: Kornai az életrajzában megemlíti, hogy nem tudja, mi volt az intézetben 1956-ban, mert Donáth Ferenc²¹ megbízta őt azzal, hogy írjon egy programot a Nagy Imre-kormányoknak. Valahol ült egy szobában. Volt-e forradalmi bizottság?

G: Nem tudok róla. De az egy fontos tanulság, hogy ha valahol megakad egy rendszer működése, akkor annak következményei lesznek.

L: Tagja voltál kiegészítőként egy értelmiségi társaságnak, akik különböző módon exponálták magukat 1956-ban. Hegedűs volt a Petőfi Kör titkára, a Tardos Marci a Tervhivatal forradalmi bizottságának tagja volt.

G: És mindez a Molnár utcai diákkörből indult.

L: A Marcit kirúgták a Tervhivatalból, a Hegedűs B. András börtönbe került.

G: De András előtte való este velem sétált a KSH előtt. Felhívott, hogy nem akarsz velem egy ebéd utáni sétát csinálni? Mondom, dehogynem. Akkor már bajban, szarban volt mindenki. Lementem. A téren találkoztunk. „Most jön mögöttem. Figyeld, hogy jön-e?” Mondtam, hogy igen.

L: És akkor téged is kihallgattak?

G: Nem, én nem abban a körben voltam... én egy másikban, én az utolsó..., de lehet, hogy az Andris is, nem tudom. A felszámolás etapokban történt. És a KSH-ban lévő Hungaricus és a társai csoport már egy 1959-es utolsó felszámolási hadjáratnak volt a része. Még – hogy jobb legyen a helyzet (most nevetek

21 Donáth Ferenc (1913–1986) politikus, agrártörténész, publicista, nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő. 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése vádjával 12 évi börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult.

rajta, de megtörtént) – valakik szerveztek egy Fehér Segélyt. A letartóztatott írók számára gyűjtöttünk. És azt hiszem, hogy nálam bukott le a dolog. Nem nagyon beszélgettünk mi akkor, csak az az én meggyőződésem, hogy egy bizonyos kollegánk nyalt be, ezért is ment ki Amerikába a hetvenes években.

L: Ez hogy ment? Mentél a munkahelyeden, és mondtad, hogy nem adnál x forintot?

G: Igen, akit megbízhatónak tartottál.

L: És az egyik megbízható...

G: Beköpött. De én akkor még nem tudtam, és más sem tudta, az 1956-ban derült ki, hogy előtte meg számos hivatali szobában volt egy beépített ember, üzemelt egy besúgó. Nagyrészt zsarolás miatt. Mert mi más miatt.

L: Élethelyzetével megzsarolták.

G: Korábbi élethelyzetével, valamilyen dolog miatt. Egy nap történt, még november előtt. Volt ez az egy hét, mi bejártunk dolgozni a KSH-ba, gyalog. Na, akkor láttuk a Szabó bácsit²² és a többit itt a Széna téren. Voltak ilyen gyűlések, nem tudom, hogy hívták ezeket. És ki kellett választani, le kellett mondatni, vagy meg kellett erősíteni őket. Ekkor történt, hogy a forradalom napjaiban a Moszkvában tartózkodó Péter Györgyöt megerősítette a KSH, az egész így. Ilyen alig fordult elő. A nemzetközi dolgokat csináltuk. És közben tele voltunk viccekkel. Mindennap hozták a vicceket. Adtuk, kaptuk a vicceket, jól éreztük magunkat. És abból az egyik nemcsak nekünk adta a vicceket, hanem... A lényeg az, hogy így bukott az akció 1959-ben, azt nem tudom pontosan, hogyan, Ferge Zsuzsával ezt nem beszéltük meg. Mindig halogattuk, hogy lebuktak a Fekete Sándorék. Ez akkor így ment. Már előbb lebuktunk mi, a gyűjtögetők. Nem volt semmi következménye, csak tudtuk,

²² Szabó János (1897–1957) gépkocsivezető, az 1956-os forradalom idején a budapesti Széna téri ellenálló csoport parancsnoka, akit mindenki Szabó bácsi néven ismert. A forradalmat követően halálra ítélték és kivégezték.

hogy lebuktunk. Sokáig nem tudtunk semmit. Ezeket sutyiba lekapcsolták, a Hegedűs Andrist és a többieket. Az Andrist talán nem a Hungaricusszal összefüggésben. Ez már 1958 vége volt valahogy, amikor is egyszer csak engem behívtak. Úgy tudtam meg, hogy engem behívtak, hogy kaptam egy behívót az Országos Rendőr-főkapitányságtól, amely ott volt az Adria palotában a Deák téren, ahol most a szálloda van. Sejtettem – nekem az életemben soha semmi dolgom nem volt a rendőrséggel, azt hittem valami vagyoni ügy. Szóval az egész már rossz volt. És akkor még nem kérdeztek semmit Jó pár héttel később behívtak a Belügybe. Lekísértek, lesétáltunk a pincébe. És ott egy nem is fiatal, de nem is öreg pasi elkezdett kérdezni mindenfélét. Hogy hol voltam, mit tettem? De nem kérdezett rá a gyűjtésre még akkor.

De azután említette. Mindenre azt válaszoltam, hogy nem, kivéve a gyűjtést, mert arról tudtam, hogy le vagyok bukva. Annak nincs értelme, hogy az ember olyat ne tagadjon, amiben nincs tutiban benne. Hát túl is ment rajta. Valamiket kérdezett, de nagy vitába is keveredtünk, mert, hogy itt fiatalok ellenforradalmi valamikbe keveredtek, mondta. Én máig emlékszem, hogy ott, lent a pincében, elkezdtem szemináriumot tartani. Bizony isten. És mondom neki, hogy maguk tehetnek róla, hogy mi ilyenekké váltunk, mert... És ekkor a pasi rám nézett: „Mondja maga nem fél? Nem tudja, hogy ide könnyebb bejutni, mint ki?” Mondtam neki, hogy tudom, sőt azt is tudom, hogy minket le akarnak most... Majd eljöttem, kiengedett. Csak, hogy ez nem fejeződött ezzel be. Hanem akkor többször beinvitáltak. És azután kiderült, a Hungaricus után érdeklődnek, ki írta, hol írta, én írtam? Mondtam én? Én nem is láttam, azt sem tudom mi ez. Honnan. Állati pipák voltak. Csak nekünk egyetlenegy nagy szerencsénk volt: senki nem köpött.

L: A pesti legendárium szerint Fekete Sándor igen.

G: Mit köphetett? Miért csinálta?

L: Nem tudom.

G: Misi, aki a Fő utcában ül ott egymagában valakivel szemben, akkor nagyon meg kell fontolnia, hogy mit mond. Jár az agya, és beszél közben. Másan jár az agya, tervezi közben, hogy mit, és közben mondja.

L: El tudom képzelni, hogy ez milyen nehéz.

G: Én egy ilyen stósz francia drazséval mentem mindig az ilyen találkozókra. Voltam a Dérynében, meg voltam a József Attila utcai helyen, ahol most árkádok vannak, ott volt egy nagy presz-szó, azt szerették. A lényeg az, hogy odáig fajult a dolog, hogy nem fogtak ki rajtam, és egy ponton túl, már – hogy is mondjam – legálissá vált a dolog, nyilvános vádemelés történt. Ami nekem egy könnyebbség volt. Abban a pillanatban, hogy neki egy titkos, ávós üggyé váljon, tehát, hogy nekem nem szabad arról beszélnem, és senki nem tudhatja, hogy én bent vagyok a belügyben, meg ilyenek, és nincs semmi nyoma a dolognak. Azt döntötték, közölték, hogy ez most katonai bíróság előtti ügy, Fő utca. És odamentünk külön-külön kihallgatásra.

L: Akkor ez már dokumentált ügy volt?

G: Akkor már egy legális ügy, bírósági ügy volt. Nekem személyesen egy könnyebbség volt.

L: Tiszta sor, megvádolnak...

G: Vádolnak valamivel. Nem tudták bebizonyítani, hogy csináltam. Azt vállaltam, hogy gyűjtöttem, mindenki tudja. És ugyan-ez történt a többiekkel is. Néha találkoztunk, Ferge Zsuzsa ment, én jöttem. Jeleztük egymásnak, hogy most megyünk, mikor van behívás. Szörnyű időszak volt, én veseköveket kaptam.

L: Fiatalon. Tehát azt lehet mondani, hogy – megpróbálom mai nyelven elmondani – ti a Hungaricusnak a háttérinformátorai, szakértői voltatok...

G: Persze, adatokkal... Hát a Hungaricus tudod, hogy az mi volt – szerzőinek jó része is hát a KSH-ban dolgozott különféle

főosztályokon. Mindegyikünknek volt kicsi, speciális feladata. Az enyém a külföldi sajtóból származó, a jelentésben felhasználható információk gyűjtése volt.

L: De magát a dokumentumot nem ti készítettétek. Azt, hogy háttérinformációt szolgáltatottok, azt nem tudták rátok bizonyítani.

G: Nem tudták. Azt sem tudták, hogy egyáltalán kapcsolatban voltunk a Hungaricusszal. Megúsztam írásos belügyi megrovással. Azzal, hogy amennyiben visszaeső államellenes bűncselekményt követek el – ilyet, mint a gyűjtés –, akkor ez súlyosbító körülménynek számít.

L: A KSH-ban a főnökeid, a személyzetis tudták ezt? Vagy a KSH számára ez soha nem derült ki?

G: Abszolút kiderült, mert a KSH-ban az Öreg (Péter György) is tudta, mert attól fogva engem elmozdítottak arról a helyről, ahol addig voltam, a nemzetköziről, és bekerültem a beruházási osztályra, nem kaptam fizetésemelést, és megtiltották, hogy bármilyen országba, külföldre menjek. Szocialista országba se. Sehova.

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

L: Ezzel a priusszal vett át a Cukor,²³ illetve a Friss.²⁴

G: Igen. Soha egy büdös szót nem kérdeztek. Annyira nem, hogy amikor megjelent a Ford,²⁵ akkor azt mondta a Friss, hogy Panni, adja be a pályázatát. Ránéztem és azt mondtam: Én, Friss elvtárs? Igen, maga. Mondom: de hogy? Hát én tudtam, hogy el vagyok ... Bízza rám, mondta. Ez tény.

L: Az első könyvedben, a beruházásosban...

G: A növekedésben...²⁶

L: Ott eléggé megkavarva, de Marxot idézel. Marxra hivatkozol. Hogyan voltál a marxizmussal? Egy kötelező penzum volt, amit teljesíteni kellett, vagy pedig...

23 Cukor György (1917–1972) közgazdász, az MTA Közgazdaság-tudományi Intézet osztályvezetője (1955–1958), majd igazgatóhelyettese (1958–1963), közgazdasági-matematikai modellek csoportjának vezetője (1965–1972). Az ENSZ New York-i Titkárságának munkatársa (1963–1965). Az Ann Arbor-i Michigan Egyetem vendégprofesszora (1965).

24 Friss István (1903–1978) közgazdász az MTA tagja. 1922-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja tagja. 1925-ben tiltott politikai tevékenység miatt négyévi börtönbüntetést kapott. 1928-ban az illegális Kommunista szerkesztője lett, később a kommunista párt ideiglenes titkárságának tagjai közé választották. 1935–1936 folyamán a Szovjetunióban, 1936-tól 1939-ig Prágában élt. A német megszállás után Lengyelországba, onnan Svédországba menekült. 1941-ben Moszkvába került. 1945-ben az úgynevezett moszkovita csoport tagjaként tért haza. 1945-től 1954-ig a Magyar Dolgozók Pártja gazdaságpolitikai osztályát vezette. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, majd 1956-ban az MSZMP Központi Bizottsága tagja volt. 1949 és 1967 között országgyűlési képviselő. 1954-ben kinevezték az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatójává. 1974-től haláláig az intézmény tudományos tanácsadója volt.

25 A Ford Autógyár alapítója, Henry Ford és fia által 1936-ban létrehozott amerikai magánalapítvány az ötvenes-hatvanas években vált egy helyi, detroiti filantróp szervezethez nemzetközi intézménnyé. 1950-ben elfogadott programja világszerre olyan kezdeményezések felkarolását tűzte ki célul, amelyek a demokratikus értékek megerősítését célozza. Gelei Anna Ford-ösztöndíjjal 1965–1966-ban az egyesült államokbeli UC Berkeleyn és az MIT-n (Cambridge, MA) tanult.

26 Az említett két könyv: Növekedési trendek a gazdaságban (1971) és A növekedés elmaradottsági modellje (1981), mind a kettő a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál jelent meg.

G: Nem, szerintem én, nem tudom, hogy volt. Arra emlékszem, hogy azt mondták, nem elég marxista, de azért meg lehet jelentetni. De a lényeg, hogy én így gondoltam. Tehát, amit írtam...

L: Az én generációm: a Kovács András²⁷ barátom szervezte szamizdatban harmincan leírtuk, ki hogyan viszonyul a marxizmus-hoz. A generációmnak ez egy gond volt. Hogy Marxot tudjuk, vagy nem tudjuk. Bauer Tamás²⁸ elmondta, hogy ő marxista, mások másként. Kornai hosszan elmondja az önéletrajzában, hogyan szakított a marxizmussal. Bródy²⁹ meg nem szakított a marxizmussal. Valami furcsa marxizmust csinált. De neki, meg az én generációmnak ez egy issue volt. Te pedig, ha jól értem, a te témádhoz, a növekedéshez szükségtelennek tartottad, kikerülted a marxizmust.

G: Meditáltam. Egyébként azt mondd meg nekem, hogy mit jelent az, hogy a Kornai szakított a marxizmussal?

L: Azt, hogy nem hitt abban, hogy felépíthető...

G: Nekem nem ezen járt az agyam, hanem hogy mi a franc-tól nem épül fel az egyik, az meg mitől? Akkor valaminek a rendszerben kell lennie. Engem a rendszer érdekelt. De hogy ezt most mivel... Az értékelmélet meg ilyesmi? Egyébként meg input-outputoztunk. Árnyékár meg lineáris programozás alkalmazása meg ilyesmi volt a fejünkben, konkrét fejlesztéspolitikai kérdésekben. Például a papíripari rekonstrukció Martos Bélával,³⁰ ő hozta a kevert lineáris program alkalmazását a programunkba.

27 Kovács András (1947) szociológus, fő kutatási területe 1980 óta a Holokauszt után zsidóság és a zsidóellenes előítéletesség szociológiája, a kommunista rendszerek zsidópolitikája és az 1990 utáni európai szélsőjobboldal. 1977-ben szamizdat kötetet állított össze Marx a negyedik évtizedben címmel.

28 Bauer Tamás (1946) közgazdász, politikus.

29 Bródy András (1924–2010) közgazdász, fő kutatási területe a gazdaság matematikai modellezése, a gazdaság egyensúlya és ciklusainak elmélete.

30 Martos Béla (1920–2007) matematikus-közgazdász, kutatási területe a matematikai programozás, a közgazdasági szabályozáselmélet és a nyugdíjmodellezés volt.

L: Akkor te abba a körbe tartoztál.

G: Csinálom azt a témát, ami érdekel...

L: Aki azt mondta, hogy engem érdekel valami, ennek van egy szakirodalma. Zömmel Nyugaton, de talán van kelet-európai vonatkozása.

G: Nem is volt még, azután lett kelet-európai is, például a lengyelek.

L: Egy-két orosz.

G: Voltam Lengyelországban egy hónapot. Marx vagy nem Marx, az nem is jutott az agyamba. Nagyon tiszteltem az Erdős Pétert,³¹ mert alig értettem, amit ő kutatott. Ő is imádott engem. Mindennap együtt ebédeltünk. A szegény Kondor Gyuri meg a Simon³² még most is azon medítálnának, hogy az árak hogyan és mitől alakulnak. Nekem meg ez, hogy mondjam, nem függött össze az én témámmal.

L: Az egész harmadik világ, ez izgatta a kommunistákat, elméletileg is, meg politikailag is. Nem lehet azt mondani, hogy te politikailag semleges témába nyúltál.

G: Nem.

L: Azt lehet mondani, hogy a te témádat főként Kuznets... tehát a növekedéssel foglalkozó rendes nyugati kutatók...

G: Azokkal is voltam kapcsolatban. Gregory Grossmannal a Berkeleyből, mert ő szovjetológus volt. Hát az történt ugyanis a kutatásaim végén, hogy egy rendszer működési sajátosságai-ként kezdtem a kérdést megközelíteni. Ezért mondták a második könyvem kiadásánál, hogy mehet, de nem marxista. Mert, az

31 Erdős Péter (1910–1990) akadémikus, közgazdász. 1952-ig vezette a régi Közgazdaságtudományi Intézetet, egészen annak felszámolásáig, mikor a tanári és tudományos munkától eltiltották. Rehabilitálták, amikor Nagy Imre a mai Közgazdaságtudományi Intézetet megalapította. 1954-től egészen 1984-es nyugalmazásáig volt osztályvezető.

32 Simon György – Kondor György [1965]: Gazdasági hatékonyság, árnyékárak. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

én meglátásom szerint azzal, hogy ha – a mai gondolkodásom szerint fogalmazva – azt mondom ki, írom le, ha perturbálják a rendszert (akár ha állami beavatkozással történik is mindaz), ez legtöbbször nem engedi a fenntartható növekedés pályáját kialakulni. Ezzel tényleg kimondtam a lényegét, ezzel le szokták az intézetet szólalni... hát tényleg nem marxista. A szokásostól eltérő megközelítést alkalmaztam. De nem azért csináltam a kutatást, mert ellenzéki voltam, és mert nem értettem egyet azzal a bejáratott szocialista modellel.

L: Marxnak volt növekedésmélete?

G: Így utólag: Marxnak abban igaza van, hogy ki van zsákmányolva a dolgozó. Nem lehet tagadni. Ez igaz. De attól még nem marxista, aki ezt mondja.

L: Persze, lehet keresztényszocialista például.

G: De bevesz ebből valamit. Ez így történik. Amit ott akkor nem lehetett tudni, és ami a számomra evidencia volt az én gondolkodásomból, de nem volt evidencia a világ gazdaságának kezelése többi területén, az az volt, hogyan terjed a piaci része a gazdaságnak, a piaci szektor. Hogy az egész azon múlik, hogy valami adaptálódik-e, ahhoz ki tud-e ebből lépni. Átalakulnak-e a struktúrák, vagy szigetek jelennek meg. Azt találtam, hogy ez a különbség a fejlettek és a nem fejlettek között. Azután azt néztem meg, az volt a következő, hogy ki lehet-e ebből lépni, át lehet-e fejleszteni?

L: Felmerült-e, hogy ezt a modellt Kelet-Európára rá lehet-e illeszteni?

G: Persze.

L: És akkor ezt lehetett?

G: Nem. Engem például az ENSZ-ből emiatt rángattak haza, és akartak becsukni 1986-ban, mert kérvényezés nélkül elmentem egy konferenciára. Egy New York-i meetingjük volt azoknak,

akik olyan területeket irányítottak, mint az enyém volt.³³ És ott azt mondtam, hogy át kell alakítani a nemzetközi statisztikai rendszert. A nemzetközi statisztika is hozzánk tartozott, a komputer-adatbázis. Felszólaltam. És az volt a meglátásom, hogy át kellene alakítani a statisztikai rendszert, a csoportokat. Mert ugye van egy olyan csoport, amelynek az iparilag fejlett országok a tagjai. Hogy olyan országok is a tagjai, amelyek beszuszterolása ebbe a csoportba torzítja az eredményeket. Nevezetesen a Szovjetunió. És ezt én őszintén gondoltam. Tudtam, hogy mit csinálók. De azt nem tudtam, hogy ezért majdnem becsuknak.

L: Ez a növekedéstudomány.

G: Ez a második könyvem.

L: Volt az Intézetben növekedéstudományi csoport, ők hogyan...

G: Ja igen, azt kérdezted. Hát ez egy ilyen kvázi csoport volt. Erdős Tibi³⁴ lett kinevezve, ha emlékszel rá.

L: Ez volt a növekedéstudományi csoport. Ő írta ezeket a kapitalizmuskönyveit, cikkeit, de én nem tudnám elmondani, mi a lényegük. Lehet, hogy én nem értek a témához, de nincs bennük a csontváz. Sok információ, szép levezetések, de nem rendeződnek úgy, mint neked. Pár éve még írt vitacikkeket.

G: Hát ő később került oda, mint én. Nem tudom honnan.

L: Szerintem a Közgázról. Én arra emlékszem, hogy Tibor volt, ugye, a kapitalizmus politikai gazdaságtanának a tanára. Nem tudnám felidézni az óráit, de az első félév elment a Marxszal, utána jött ő, hogy ez a rendszer napjainkban hogyan működik. Ő akkor ott egy komoly ember volt. Ez lehetett 1965–1966-ban.

G: A lényeg az, hogy nekem az, hogy a Peru³⁵ az egy híd volt az első könyvemben leírtak és azok korrekcióiból, fejlesztéséből,

33 Gelei Anna 1982–1987 között az UNIDO Global and Conceptual Studies Section részlegvezetője volt Bécsben.

34 Erdős Tibor (1928–2022) akadémikus, kutatási területe: gazdasági növekedés, infláció.

35 Mint már említettük, Gelei Anna 1970–1974 között Limában dolgozott (a szerk.).

módosításaival – nem megtagadás –, a második könyv következtetés volt. Gyakorlatilag nem más, csak újabb következtetésekre jutottam.

L: Volt, amit összefoglalóan és rosszul úgy hívtak, hogy kapitalizmuskutatás. Az intézetben és az intézeten kívül több helyen kutatták. És az egyik típusa volt ennek Erdős Péter. Akik marxisták voltak, és próbálták a modern nyugati világot értelmezni. Volt egy dogmatikus változat, ezt tanították a közgazdasági egyetemen. Amit te csináltál, az ebből kilóg. Kapitalizmuskutatást végeztél, de nem a fejlett kapitalizmust nézted. De nem azt csináltad – ha jól értem –, hogy a marxista tanok alapján megpróbálsz előadni a dolgokat. Ez miért tetszett, miért engedte, vagy pártolta a Friss?

G: A Nagy Tamás³⁶ már nem...

L: Mit vártak tőled? Akkoriban ment ez a diskurzus, hogy meg kell előzni a kapitalizmust. Azt gondolták, hogy a műveidből lehet profitálni valamit ebben az összefüggésben?

G: Szerintem akkor már járt az agyuk, akkor már 1968 a fejükben volt, hogy modellt kell váltani. Függetlenül attól, hogy szocializmus, kapitalizmus, nem működik. Erre jöttek rá, hogy nem jól működik. Nem is a szocialista országokkal foglalkoztam, hanem különböző időpontban különböző égtájakon kialakult bennem egy olyan terv, hogy meg tudom-e fogalmazni, hogy miért nem megy.

L: Mire kaptad a Ford-ösztöndíjat? Mi volt a kutatási terv?

G: Növekedés. Növekedéselmélet. Olyan tárgyakat is választottam.

36 Nagy Tamás (1914–1993) közgazdász, egyetemi tanár. Az MKKE egyik alapítója, Marx Tőkéjének fordítója. 1956-ban a Magyar Értelmisség Forradalmi Bizottsága tagja. 1964–1966 között a gazdasági reformot előkészítő szakmai szervezet titkárságának vezetője.

L: Ez úgy ment, hogy azt mondta a Friss, hogy pályázd meg?

G: És akkor be kellett adni valamit, hogy hova akarok menni, milyen egyetemre.

L: Kiküld az intézet? Mit adtál meg?

G: Berkeleyt adtam meg, és az MIT-t másodszor. Ennek volt egy évvel korábbi története. A dolog olyan idétlenül jön most elő. Mint a hülye, léptem, semmi ilyen nem volt bennem. Tudtam, hogy ez jó, mert olvastam erről. Megalakult a Fordnál egy grémium, egyetemi vezetőkől. Iowa University, MIT, Berkeley aktuális vezetői, rektorai vagy minek hívták akkor. Szóval a legteeteje részvételével, amelyet bevontak abba a nyilván politikai döntésbe, hogy el kell kezdeni bevonni az európai szocialista országokat.

L: Hogy jöjjenek a...

G: Hogy jöjjenek, mert ilyen még nem volt. Magyarán, hogy a Ford kiterjeszti a programjait ezekre az országokra. És elkezd diplomáciai lépéseket tenni a különböző szocialista országok megfelelő intézményeivel. És ott volt, aki hajlandó volt – nem mindenki akarta elfogadni –, gondolom, az NDK nem. De a lengyelek, a magyarok fogadókészek voltak. És akkor az Akadémia és még nem tudom én ki... De a politikai részét nem tudom. Letárgyalták, kitárgyalták. A board évente egyszer összeül Magyarországon. Akkor még 1964–1966-ban nem voltak Ford-ösztöndíjak Magyarországon.

L: A természettudósoknak sem?

G: Talán nagyon sporadikusan. Nem volt természetes közege az akadémiai kutatóintézeteknek a kiutazás. Volt, de csoda volt. Elég nehezen mentek. Jó, de már volt board. A hatvanas években már valami volt. Egyetemi, erre még kitérek. És így jött az ajánlat az Akadémiához is. Ki volt dolgozva, hogy a Ford-vezetés kutatási főnökei jönnek Magyarországra letárgyalni a részleteket. És még mentek máshova is. Így jött ide

az akkori berkeleyi, az iowai, az akkori MIT-rektor, akik le-
tárgyalták a dolgokat.

*L: És akkor ennek a három rektornak megmondták, hogy erre
van pénz?*

G: Ők már úgy jöttek, tudták, hogy megvan a keret. Hogy előtte
kivel tárgyaltak, kit kerestek meg, azt én nem tudom. Azt tudom,
hogy a Friss és még valaki mondta, hogy jön a Ford-bizottság
ezzel a három rektorral. És az intézet részéről az én feladatom
az, hogy – mert én nyelveket beszélek – tudok szocializmusul
is, meg nem szocializmusul. Szíveskedjek összeállítani ennek
a három palinak a programját. Hogy kikkel ne találkozzanak.
Legyek jelen, és legyek a tolmács. Ilyen alapon találkoztam az
egyikkel, és meg kellett kérdezni, kikkel akarnak, mit akar-
nak. És ilyen alapon elvittem őket a Hetényihez³⁷ és ilyen magas
szintű közgazdasági emberekhez a minisztériumokba. És lebo-
nyolítottam a találkozókat. Azután jött a mezőgazdaság. Egy
hétig, rengeteget dolgoztam velük. Nagyon kedvesek voltak, én
is nagyon kedves voltam. Amikor elbúcsúztunk... Ja nők is vol-
tak, az egyiknek külön csináltattam ruhákat.

L: Ja, a feleségek voltak. Volt pénzük erre.

G: Elegáns helyen voltak, külön programokkal, és kétszer vacso-
ráztak velünk. Elmentek, mondták, reméljük, hogy találkozunk.
Másfél év múlva megérkeztek a kiírások. És akkor a Bródy ment.
Ezután mondta a Friss, hogy annyira megszerettek engem, akik
ott voltak, hogy jelentkezzek. Akkor jött utána egy Ford-vizsga-
bizottság és a jelentkezőket levizsgáztatták. Nyelvtudásból, meg
volt a beszélgetés. Tehát lekádereztek engem. Nem politikailag,
hanem mint közgazdászt. Hogy tudok-e valamire menni. Nem-
csak kiutazni, hanem profitálni is. Így kerültem ki.

37 Hetényi István (1926–2008) reformközgazdász, egyetemi tanár, 1980–1986 kö-
zött pénzügyminiszter.

L: És akkor megszervezték neked, hogy eljuss a megnevezett intézményekhez, és ott valamennyi időt eltöltsél? Hány hónapig voltál? Fél évet?

G: Kilenc hónapig. Én kértem, hogy hova, milyen egyetemre, ha lehet, milyen tanszékre.

L: És a végén kellett letenni valamit az asztalra? Egy záró tanulmányt?

G: Nem, ez egy olyan posztgraduális ösztöndíj volt.

L: Akkor elmentél a Berkeleyre, és kurzusokat vettél fel?

G: Bejártam órákra. Ott kezdtem el ökonometriát használva látni.

L: És vizsgáznod sem kellett.

G: Nem, de arra odafigyelték, hogy járjál az egyetemre. A diák- és az oktatói csoport között voltak a Fordosok, tehát diákként jártunk órákra, de minden olyan eseményre meg voltunk hívva, amelyet az oktatóknak szerveztek. Na de nagyon nehéz volt. Én akkor még sosem voltam ilyen helyzetben. Egy akkora trauma volt a kiutazás, hogy azt nem is tudod elképzelni. A repülő, meg egyáltalán, öt dollárral a zsebemben. Fogalmam sem volt, hogy ki fog engem fogadni a Kennedy repülőtéren. Volt egy eszméletlen nagy hodály az érkezési oldalon. A lobby, ahova mindenki bekerült, aki érkezett. Volt egy karzat, ahonnan lekiabáltak neveket. Mrs. Simont – a férjem neve – kiabálták, de nem hallottam. Úgyhogy az érkezés volt sokkoló.

L: Hova kerültél? Intézet?

G: Institute of International and Asian Policy. Még ma is létezik Manhattanben. Ott volt egy nagyon kedves nő, a referensem. Nagyon megkedvelt.

L: Ő a Ford ottani embere volt?

G: Igen, ő szervezte, bonyolította a programjaimat, szerezte meg a jegyeket, tanácsolta, hogy hova hogyan menjek. Olyannyira,

hogy amikor megérkeztem New Yorkba, szállodába vittek, és a második napon hagyott nekem egy üzenetet – más szedett fel, őrá vártam, de nem ő jött, csak üzent –, hogy ő most elutazik. Még kétszer találkoztam vele. Utána is. De nagyon diszkréten a tudtomra adta, hogy ő most elmegy két hét szabadságra, amíg én New Yorkban leszek, és odaadta nekem a lakását.

L: Amikor hazajöttél, neked is kellett úti jelentést írni?

G: Kellett, de akkor jött egy második ávós játszma. Az történt, hogy én összekerültem két lengyellel, akik teljes csalódottságukat mesélték el nekem, hogy ők milyen bajba kerültek, mert nem mentek haza, disszidáltak. Kaptak ugyan állást, de cserébe kvázi kényszerítve vannak arra, hogy deklarálják azt, hogy hova tartoznak.

L: Függésbe kerültek...

G: Hogy szidják a rendszert. Igen. Én ott állok, mint az ujjam egyedül, se rokonom, se senkim Amerikában, sohasem volt. Hát én ezt nem vállalhattam. Érted. Lehet, hogy hülye voltam.

L: Én csak kérdezek, én sem maradtam kint.

G: De, effektíve állást ajánlottak.

L: Ez egy siker volt, mert kompetitívnek gondolhattak téged. Ez mindenkinek dilemma volt, hogy maradni vagy hazajönni.

G: Volt egy pont, amikor még olyan lassú volt a posta. Akkor még irkáltunk levélkéket, és kaptunk levélkéket. És akkor az anyukám, aki kemény ember volt, az összes negatívumával és pozitívumával, állandóan azért szidott engem, hogy én milyen disznó vagyok, hogy nem írok. Ez a csúcspontot akkor érte el, amikor a születésnapjára nem írtam. Holott írtam. De én tudtam, hogy írtam. Ő meg vérig volt sértve. És akkor dühbe gurultam, tényleg olyan hülye dolgaim voltak. Írtam egy levelet a mamámnak, aminek a tetejére azt írtam angolul, hogy kedves harmadik, engem nem érdekel, hogy olvas, de gyorsan! Ezt nyilván a magyarok is olvasták. Attól fogva gyorsabban jöttek

és mentek a levelek. Olvasta valaki nyilván. Más: nekem lett ott egy barátnőm, aki a montreali egyetemnek volt a posztgraduális vagy PhD-hallgatója, vizsgára készülő adjunktusa Mary-André Bertrand francia–kanadai kriminológus. A Berkeley kriminológiája világhírű. És összekerültünk a tanszéken.

Ő ott volt, neki sem volt lakása, és nekem sem volt. És ott reggelizés közben megismerkedtünk. Nagyon jó barátok lettünk. Neki volt egy Mustangja, ami akkor került piacra. És a hétvégéket vagy amikor szünet volt, akkor elrohantunk ide-oda vele. Ő vitt Las Vegasba. Két társunk, egy német srác, meg egy izlandi, így négyesben rohantuk végig Amerika középső és nyugati részeit, amit elértünk 3-4 nap alatt. És azt mondta nekem a Mary, hogy tekintettel arra, hogy neki van ott egy tanszéke, erre a tanszékre – az ottani rendszer szerint – felvehet munkatársakat, de csak olyat, akinek van másik társadalomtudományi egyetemi végzettsége. Akkor ő engem felvesz. Gyere oda, keletre, csináld végig az MIT-idődet, és utána gyere el hozzám, Montrealba.

L: Elvállaltad ezt a kockázatot?

G: Vállaltam volna, de az anyámmal volt a kockázat. Én ott már nem féltem. Ha a Mary-André ott van melletted, akkor senki nem bánthat. Francia Kanada egyik igen nagy presztízsű családjának volt a tagja, bátyja a katolikus egyház egyik magas rangú egyházi méltósága, nővére pedig zárdavezető apáca, egyébként montreali szeparatista és modern katolikus egyházi családról volt szó. Nem lett volna nekem olyan gondom. Nem, hát a mamám miatt, hát vele tényleg nem tehettem meg.

L: Hazatértél a Ford-ösztöndíjből, akkor megírtad.

G: Igen, akkor nekifogtam és a korábbi gyötrődés helyett új kutatási módszertani ötleteket követve megírtam a disszertációm, és abból megírtam a 71-es könyvemet.

L: Volt irigység, hogy te kimentél?

G: Nyíltan velem szemben nem éreztem. Nyilván irigység volt, de nem utáltak, hiszen pályáztam, többekkel – például az egyetemiekkel – együtt. Nem úgy, mint Bécsben dolgozva, ott valami furcsa volt, mikor Bécs után hazajöttem, akkor eljártak velem szemben. De a Ford után még minden oké volt. Azt azért mindenki látta, hogy pont olyan voltam, mint amilyen voltam. Hangversenyre jártam, színházba jártam, meg dolgoztam, tényleg. Ezt a növekedéseméleti könyvet véres verejtékkel csináltam. Öt ország (Belgium, Franciaország, Japán, Németország, Svédország) hosszú távú folyamat elemzéseit minden technikai háttér nélkül. Ha valaki ma nekiáll megcsinálni, akkor elájul, hogy nekem milyen adatsorokat kellett összerakni és számolni, akkor még logarlőcsölni.

L: Egyet hadd kérdezzek. A mai fiatal kutatónak a legfontosabb, hogy a nyugati tudományos piacon eladható termékkel jelenjen meg. Emlékszem, Kornai letolta az egész társaságot, a csoportját, akik körülötte voltak, arra biztatva őket, hogy Nyugaton eladható terméket produkáljanak. A maiak részben erre vannak kondicionálva. Neked mi volt a publikációs stratégiád?

G: Semmi. Nem volt.

L: Megírtad magyarul. Nem lehetett volna nagyon nehéz egy angol nyelvű cikket...

G: Persze, semmi...

L: De mondjuk, Friss nem mondta, hogy írja már meg ezt az American Economic Review-nak?

G: Eszembe sem jutott. Hát le sem fordítottam semmit.

L: Ha kaptál volna egy állást, ha felajánlották volna Amerikában, akkor gondolom...

G: Akkor természetesen. De az, ami most folyik, az a dolognak a túljátszása. És a fiatalok sem mind lelkesek tőle. És kibíratatlan, hogy ugyanazt kis „és” különbségekkel hatvanszor megjelentetik. És értelmetlen dolgokat csinálnak.

L: Megy ez a jelszó, hogy „publish or perish”. Ez nem volt benne a levegőben?

G: Még nem. Hát emlékezz rá vissza, hogy nem azt akarták! Meg akarták oldani, amit keresnek. Nem híresek akartak lenni. Egyedül a Kornai volt az, aki az első perctől kezdve megmozgatott mindenkit, hogy neki bedolgozzon. Mindenkit. Engem is rá akart venni, hogy lépjek be a csoportjába, ez tényleg így volt.

L: Ő megértette... Nem, kezdem máshol. Neki alapvető élménye volt, hogy meghívta, ha jól emlékszem, Koopmans³⁸ egy – csupa olyan ember volt, Montias³⁹ ... meg olyanok, akikből később Nobel-díjas lett – egy szemináriumra, nem igazán jó angoltudással. Németül adott elő. Tehát beemelték a közgazdaságtudományi Walhallába. A kelet-európaiak ismert csapdája: megkínálja a világ, mert szorgalmas, mert nagy agya van.

G: A másik oldalnak jó. Kifele nem volt fontos. Lehet, hogy valakinek személy szerint fontos volt, de attól neked itthon nem volt semmi hátrányod. Nem abban mértek.

L: Minden embernek van egy referenciacsoportja, vagy több, szerintem. Egy olyan lista a fejedben, akiknek a véleménye többet jelent, mint ha egy díjat vagy elismerést kapnál. Egy embercsoport. Kornainak kettő volt, egy itthon, egy a világban. Neked volt ilyen? Hogyha ez neked azt mondja, hogy ez jó, akkor ez rendben van.

G: Igen meg nem. Ilyen volt a Bródy, a Ránki.⁴⁰

L: Igen, magyarok.

38 Tjalling Koopmans (1910–1985) holland Nobel-díjas közgazdász.

39 John Michael Montias (1928–2005) francia származású amerikai közgazdász és művészettörténész, az Annales történetiszkola tagja és a Yale Egyetem közgazdaságtan-professzora volt.

40 Ránki György (1930–1988) Kossuth-díjas történész, egyetemi tanár, akadémikus.

G: Igen. Nem is jutott el sehova. Eszembe nem jutott, hogy amit én már megcsináltam, azt nekiálljak lefordítani és valakinek... Elküldeni? A fordítás nekem unalmas lett volna.

L: *Én értem.*

G: Hát az én hibám. Kapcsolat is kellett...

L: *De itthon meg kellett mutatni az igazgatónak. Ez tartott vissza?*

G: Nem. Eszembe nem jutott, ez az én saját hülyeségem. Én ilyen voltam.

L: *Korosztályi jellemző...*

G: Én akkor mentem tovább. Örülök, hogy megoldottam, és mentem tovább. Arra nem voltam képes, hogy lefordítsam és benyújtsam valahova. Ha hülyének tartasz emiatt, vállalom.

L: *Dehogy tartalak.*

G: A rendszerben nem volt benne ez a Nyugat... általában megjeleni, publikálni. Ez a mánia.

L: *Azt mondd, Panni, hogy bizonyos dolgokban meglegszel azzal, hogy egy adott területen te jó vagy, voltál. Láttam publikációidat. Még egy kérdés: erről a múltkor is beszéltünk. Nagy hangsúlyt adtál annak, hogy milyen emberek voltak az intézetben. Kornai szerint voltak a marxisták, a neoliberaisok, és volt Kornai és a csoportja. Ezt a felosztást azután ő szépen elmondja. Te pedig valami olyasmit mondtál, ha jól emlékszem, hogy valójában már nem volt érdekes a marxizmus mint elemző eszköz vagy módszertan.*

G: Úgy volt jelen ott a marxizmus, akár ma. Egy kutatók számára vitatott kérdéseknek a kezelése. Ilyen volt az Erdős Péter, ha ő ezt csinálta, attól mellette más még mást csinálhat. A Kondor, a Kornai is. Nekem az Erdős Péter két évig volt az ebédlőtársam. Beszéltünk, vitatkoztunk. Nagyon jó kapcsolatban voltunk, apám lehetett volna.

L: Volt vagy ötvenéves.

G: Azt akarom ezzel mondani, hogy nem volt karrierképző faktor.

L: Attól még valaki lehetett boldog, hogy nem volt marxista.

G: Kornai azt mondta, hogy nem?

L: Nem, ő ezt a tipológiát használta. És azt mondja, hogy az intézetben ezek a szellemi áramlatok, a különböző iskolákhoz tartozó emberek békében egymás mellett éltek, és a „leben und leben lassen” elve alapján mindenki hagyta a másikat dolgozni.

G: Ilyen szoros marxista alapon kötődő társaság a Hoch Robi körül volt. A Hoch Robi⁴¹ meg a Kovács János,⁴² aki egyébként rosszabb volt, mint a Hoch Robi. Ők külön, ők voltak tulajdonképpen egy ilyen rezervátumban. Ők voltak kisebbségben, számszerűen is, mert közöttük nem voltak hangadók.

L: Bródy furcsa marxizmust űzött. Amennyire az Andrisra emlékszem, ő nem bántott valakit azért, mert nem volt marxista.

G: Én nem voltam... Velük is nagyon szoros volt a kapcsolatom emberileg is. Nekem, ha a Bródyval beszéltem, nem az jutott az eszembe, hogy ő egy meggyőződéses marxista. Nem beszélve arról, hogy voltak valószínűleg olyanok, mint én, akik nem onnan indultak el! Akik egy közgazdasági jelenség feltárására, megismerése köré tették, amit csináltak. Megpróbáltam azt megmagyarázni, először magamnak, hogy mitől lett volna marxista, ha megmutatja az ember, hogy az elmaradott országok elmaradottsága nem abból van, hogy..., hanem abból, hogy....

41 Hoch Róbert (1926–1993) akadémikus, az MTA KTI tudományos munkatársa.

42 Kovács János (1926–1997) az MTA KTI osztályvezetője.

Peru

*L: Szeretném, ha most Peruról beszélgetnénk. De előtte elmesélek neked valamit. Emlékszel Juhász Palira?*⁴³

G: Hát hogy a fenébe ne?

L: Palinak elmeséltem, hogy készítettünk egy életútinterjút.

G: Igen, egy szobában voltunk.

L: Azt mondta Pali, hogy emlékszik, 1979-ben ő volt a Charta-aláírás gyűjtője, elment az intézetbe, volt Kornainál, Bródynál. És te is ott voltál, amikor ők, különböző indokkal, de nem írták alá a papírt. És azt mondja, hogy sosem felejt el, ment el, és te utána szaladtál. És látta rajtad, hogy mennyire nem esik jól neked az, hogy mások nem írják alá, és te aláírtad volna. De ő féltett és nem hagyta.

G: Nem emlékszem.

L: Az ember nem emlékszik a bátor tetteire...

G: Képzeld el, hogy az ember, még én is, aki nagyon nem adott az akciós dolgokra – tehát semmit nem csináltam azért, hogy fényezzem magamat, tényleg a hülyeség határáig. Csak úgy mondom, hogy ezt a könyvemet lengyelül is kiadták.

L: A növekedési trendek? Lengyelül egy szabályos lengyel kiadó? Lefordították és te kimentél és bemutatták?

G: Nem, nélkülem. Kint voltam ugye egy hónapig, és akkor ott a mindenféle lengyel nagyságokkal összekerültem. De akkor ez nekem már megvolt. Elmeséltem miről szól, és utána kiadták.

Ja, ezt el akarom mondani Peruval kapcsolatban, mert nagyon mulatságos volt, hogy tegnapelőtt felhívott egy Dr. Konrád György nevű pasi, aki valami pénzügyes volt. A nevére emlékeztem. És azt mondta nekem, hogy nagyon örül, hogy megtalált engem. Hogy őt felhívták Peruból, ahol ő is kint volt, külkeres,

⁴³ Juhász Pál (1944) közgazdász, agrárszociológus, parlamenti képviselő 1990 és 1998 között.

pénzügyi modellekkel és pénzügyi technikákkal foglalkozott. Felhívták, hogy az ő tanítványaiból alakult egy ilyen kör, akik összetartoznak most is. És azok egy része – mint kiderült – az én tanítványom is volt Peruban. És azokból bankvezérek, meg ilyenek lettek. Megkínlódtták a magukét, és megcsinálták a karrierjüket. És megkérték őt, hogy tudja meg, járjon utána, hogy *a la muchachita* [az a kislány] megvan-e? Jellemző módon már egyszer meglátogatott egy Európába szakadt volt tanítványom, kiderült, hogy igen jó emlékeik vannak velem kapcsolatban.

L: Ha jól értem, te tanítottál az ottani egyetemen. A limai egyetemen?

G: Igen, a San Marcoson.⁴⁴ És mellette vállaltam munkát egy másik, kis egyetemen is. Ami egy ottani, kicsit jobboldali volt. De ezt ingyen vállaltam, nem volt emberük, kis egyetem volt. És én tulajdonképpen, a Növekedés-könyvemet, azt ott alapoztam meg.

L: Ezt, ha jól emlékszem az előszóban meg is említet.

G: Hallatlanul érdekes volt látni a különböző dolgokat, a különböző latin-amerikai országokat.

L: Más megélni.

G: Nem is beszélve a különböző mulatságos, meg kevésbé mulatságos meg ijesztő szituációkról. De tényleg hihetetlen dolgozon mentem át. Na most, úgy kerültem ki, hogy a Kádár Béla,⁴⁵ ha ez mond neked valamit...

L: Hogyne.

G: A Kádár Béla ismerte ezt az első, a növekedéseméleti könyvemet. Volt egy intézet vagy vállalat a Dorottya utcában, a Tesco,⁴⁶ amely a magyar állam szellemi exportjával volt megbízva.

44 National University of San Marcos. 1551-ben alapították.

45 Kádár Béla (1934) akadémikus, 1991–1994 között gazdasági miniszter.

46 Tesco (Technical and Scientific Cooperation) Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, egy 1962-ben alapított magyar külkereskedelmi vállalat volt, fő feladata a kormányközi tudományos és technikai együttműködés koordinálása volt. Jogutódja a Tesco Consulting Kft. lett.

L: Ott volt a Kulturális Kapcsolatok Intézete. Meg az Országos Ösztöndíj Tanács.

G: Igen, egy házban voltak.

L: Igen, egy szép modern ház volt, néhány éve lebontották. Talán ők döntöttek, és a Tesco volt az a külkereskedelmi cég, amelyik ezt a szellemi exportot bonyolította.

G: Igen, ezt csinálta. És egyetemekkel, egyetemenközi megállapodásokkal. Államközi megállapodások, amelyek le voltak bulizva formailag, és az alapján küldtek ki cseretanárokat, cserekutatókat.

L: A Kádár Béla.

G: A Béla eredetileg spanyol szakos volt. Később a szomszédom lett a Gellérthegy utcai társasházban. De az már később volt. Az én perui utam még a régi lakásomból indult. A lényeg az, hogy Béla egy este felhívott otthon, és akkor azt mondta nekem, hogy Panni, magának való dolgot ajánlok, ki kéne menni Peruba gazdaságstatisztikát és makrostatisztikát tanítani. Én abban elég erős voltam. Azon kevesek közé tartoztam, akiknek szerencséje volt, vagy szerencséje volt az egész régi egyetemmel, hogy például a Zala Júlia tanította.

L: Várjál. Te akkor még nem tudtál spanyolul.

G: Egy szót sem. De azt mondtam neki, hogy hát ott hogy beszélnek, portugálul vagy spanyolul? Mondja, hogy spanyolul. Én meg egy szót nem tudok spanyolul. Nem mintha portugálul tudnék. Nem baj, mondja, maga jól tud franciául – ez ténykérdés volt –, tud angolul. Majd angolul tanít. És ott előbb-utóbb megtanul spanyolul. Amennyit kell.

L: Az egyetem nyelve a spanyol volt.

G: Kimentem. Aláírtam itt, hogy megyek egy évre Peruba, posztgraduális diákokat gazdaságstatisztikára és makrostatisztikára tanítani.

L: Ezt a Tesco intézte.

G: Igen. És kiderült, hogy a Béla ilyen tótumfaktuma volt az egyik ilyen projektnek. Három egyetemi oktatót keresett Lima. Ők beleálltak abba, hogy lesz három, de nem volt a harmadik. Így eszébe jutottam a Bélának. Így kerültünk, a Béla, én meg egy harmadik, együtt Limába. De természetesen ő előbb ment. Én még egy kicsit itthon voltam, néhány hónapig. És az alatt elkezdtem itthon spanyolt – mínusz kezdő fokon – tanulni.

L: Órákat vettél valakitől?

G: Igen, valamennyit. Másfél hónapig. Akkor behívtak minket a Külügybe. Ahol is úgy mentünk be, hogy aláírás nuku, senki nem ír alá semmit. Mi hárman nem írunk alá, ha alá kell írni, ha ragaszkodnak hozzá, akkor jó napot. Na mi persze vastagok voltunk, mert alá volt írva a megegyezés a perui és a magyar állam között, illetve a két egyetem között. Tehát tudtuk, hogy mese nincs, nekik kell az ember. De ebben állapodtunk meg. Nem sokat veszítettünk volna. Nem volt igazán rizikós. Bementünk a minisztériumba, ahol azóta sem voltam soha. És elmondták nekünk, hogy milyen hazafias feladat és ilyesmi, és viszontlátásra. Béla megkérdezte, mert ő már volt kint valahol hivatalosan, hogy viszont ránk milyen kötelmek vonatkoznak, amelyek a külkereseket érintik. Én nem tudtam ezekről. Béla tudott. Így jött elő az, hogy ez a „nem írunk”-ban benne volt. Annyit tudtam, hogy esetleg alá kellene írni. De kiderült, hogy a külkereseknek ezt nem szabad, azt nem szabad, azt kell. Mire mondták, hogy persze, mi ebben a közegben fogunk élni, ott dolgozunk, semmi ezek közül nem kötelező ránk nézve. Nem kell beszámolni, nem kell jelenteni, éljünk bent az egyetemben. Itt tél volt, ebből következik, hogy a csúcs nyárban kerültem ki.

L: És az intézetnek volt ebben valami feladata, szerepe?

G: Nem, semmi. Úgy volt, hogy az Intézet megadta nekem a fizetésemnek valamilyen százalékát, ami az itteni rezsiköltségeimet fedezte volna anyám számára. Mert mi ott beválthatatlan

valutában kaptuk a perui egyetemi dolgozók fizetését. Tehát nem lehetett küldözgetni.

L: Nem tudom milyen pénz volt Peruban.

G: Sol.

L: Amit nem tudtál dollárra váltani?

G: Nem, természetesen tudtam a fekete piacon – amit pénteken csináltak – magamnak váltani. Az én első rikácsolós konfliktusom a külüggyel ott kezdődött a limai nagykövetségen. Amikor azt ordítottam, hogy nem igaz, hogy nem tudnak nekem két év után, ha hazamegyek szabadságra, annyit adni, hogy ne öt dollárral menjek. Miközben maguk évente elmennek körutazásra a világba, és feketén vásárolják a sötét dollárból.

L: Tehát solért nem tudtál még repülőjegyet sem venni?

G: Nem én semmit nem tudtam. Mind a hárman arra voltunk ítélve, hogy majd a magyar állam küldi a repülőjegyet, ugyanúgy, ahogy minden külügyesnek. Évente van a szabadság, csatládosan körbeutazzák a világot, és a magyar állam állja. Olyan lehangolók voltak, te nem tudod elképzelni. Micsoda alakok voltak az akkori külügyi szolgálatosok. Magyarul: az akkori nagykövet alig tudott spanyolul.

L: De megbízhatók voltak.

G: De nagyon, ajaj. A sajtóattasé Limában, elfelejtettem a nevét, egy olyan pasas volt, aki azért lett sajtóattasé – Limában, spanyol nyelvterületen – mert ő, honvédségi sofőrként, most nem viccelek, a Castro budapesti tartózkodása alatt a magyar konvojban sofőr volt. És ettől ő egy olyan személyiséggé vált. Egy szót nem tudott spanyolul, mondom magyarul is alig tudott. És ez lett a sajtóattasé egy olyan nagykövetségen, amely egyébként még több országnak, Bolíviának, Ecuadornak is a nagykövetsége volt. Egy olyan latin-amerikai országnak, amelynek ez volt az első hivatalos kapcsolata Magyarországgal, ahol a magyar külkeresek próbálták nyomni a cuccot, például a röntgengépeket.

Volt is egy nagy kirendeltségük. Nyomták volna a külkereskedelmi kapcsolatokat, de egy szót nem tudott senki spanyolul a nagykövetségen. A szó szoros értelmében.

L: És angolul?

G: Ne röhögtesse már. Mondom, hogy magyarul alig tudtak. Primitív emberek voltak. Valami egészen különleges. Nekem nem volt semmi kapcsolatom. Kádár Béla járt gyakran be a Kracsek elvtársához [limai nagykövet]. Én csak akkor, ha külön meghívtak. Timár Mátyásnak⁴⁷ hívták a pénzügyminisztert? Számára volt egy követségi fogadás, oda vittek, oda kellett menni. Az egyetemről mentem, esti óráim voltak és a taxiban öltöztem át. Hátralát vettem föl a ruhámat. Mert hát munkából mentem egy ilyen elegáns rendezvényre.

Szóval, visszatérve az elejére, megérkeztem Limába egy bánatos napon, délben. Úgy, hogy a lehető legrosszabb menetrendű útvonalat választották ki. Ennek következtében én két és fél napot ültem repülőn. Ez valami katasztrófa volt. Venezuelában ki is kellett szállnom. Ott hosszú megállás volt, tankoltak. Egy hatórás megállás. És téli holmiban voltam, negyven fokos melegben. A Tesco küldött velem a venezuelai nagykövet számára leveleket, anyagot, papírokat. Ezeket nekem a repülőtéren át kellett adni. Át is adtam. De utána ment a gép Limába, ahova szintén huszonnégy órával később, délben érkeztem meg. Ott azért egy kicsit mások voltak a viszonyok általában, de délen aztán pláne. Mert megérkezett a gép, normális nagy utasszállító, és a repülőtéren, ahogy landolt a gép, sok kis emberke termett körülöttünk. Béla, a limai nagykövet, meg az egyetem valakije, rektora talán, a fogadásunkra. Leszálllok, odarohan hozzám a Béla: „maga egy szót nem szól, maga franciául beszélhet csak”. Senki nem tudhatja meg, hogy nem tud spanyolul. Elszállt a hangom. Képzeld, rettenetes fáradtan. Azt mondja: most sztrájk

47 Timár Mátyás (1923–2020) 1962–1967 között pénzügyminiszter, 1975–1988 között a Magyar Nemzeti Bank elnöke.

van. Mire annak vége, maga tud spanyolul. Mondom ez nem normális.

L: Hol volt sztrájk?

G: Az egyetemen volt sztrájk. Na de hogy lehet két hónap alatt megtanulni egy nyelvet, hogy előadjál?

L: Én aztán biztosan nem...

G: Olyan nyelvérzéked nem lehet. Béla még mást is mondott: „magának nem gazdaságstatisztikát kell majd előadni, hanem ökonometriát”. Mondom: „Béla, maga nem normális. Hát Magyarországon nem tanítanak ökonometriát, hogy képzeld ilyen nincs.”

L: Eszébe nem jut, hogy repültél két napig, hogy ráérek megmondani, később. Egy jó történet róla.

G: Ő mint spanyol tanár egyszer nem jött oda hozzám a szalodában, hogy spanyolt tanuljak, gyakoroljak vele. Nem vics, egyszer sem. Megjelentem az egyetemen. Túléltem én is, meg a hallgatók is.

L: Te valamelyik „department”-re kerültél?

G: A közgazdaságira, igen.

L: Napjainkban Kelet-Európában az anyanyelvű egyetemeken sok helyen van angol nyelvű kurzus is. Vannak egyetemek, ahol lényegében angol nyelven folyik az oktatás.

G: Limában a másik egyetemen, a Catolicában [Pontifical Catholic University of Peru] lehet, hogy volt angol nyelvű oktatás is, az egy magánegyetem volt, elegáns hely. Ez állami egyetem volt [Universidad Nacional Mayor de San Marcos]. Itt azért a hallgatóság jelentős része alulképzett egyetemi hallgató volt.

L: Ez azt jelenti, hogy volt érettségijük?

G: Nem tudom pontosan, velem közölték, hogy az ökonometria az olyan tantárgy, amivel ők a szelekciót meg akarják csinálni.

L: Bejött egy csapat, aki nem tud összeadni, kivonni, szorozni?

G: Majdnem. Más kérdés, hogy én már a Domarnak⁴⁸ írtam, másoknak is írtam. Hogy SOS küldjenek valamit Amerikából, egy ökonometria tankönyvet angolul, hogy legalább tudjam, mit kellene előadnom. Fogalmam nem volt.

L: A tanszéken volt ökonométer? Vagy valaki ilyesmi?

G: Akkor nem, akkor éppen nem. Ez volt az én szerencsém.

L: És ez egy nagy egyetem?

G: Ez egy nagy egyetem. És ma is él. A lényeg az, hogy inkább ilyen népi, nem a magasabb osztályok gyermekei tanultak ott. Ez ténykérdés, ez nem egy kiemelkedő egyetem. A második órán rájöttem arra, hogy én beszélhetek, mutathatok nekik, levezethetek nekik bármit, mert rájöttem arra, hogy nem tudják azt, mi a valószínűségi változó. És ott álltam a katedrán negyven hallgató előtt, rossz spanyolsággal. Hogy én most mit is csináljak, hogy tudom én megmagyarázni, használni ezt a fogalmat? És akkor eszembe jutott – és azt hiszem, ezt jól csináltam – rájöttem, hogy azt sem tudják, mire kell ez az ökonometria? Egyáltalán, mit állok oda, képleteket levezetni? És azt mondtam, ide figyeljenek, ki dolgozik itt élelmiszerüzletben? És volt ilyen, az egyik egy élelmiszerüzlet vezetője volt. Ezek nagy üzletek voltak, mint most az önkiszolgálók. Mondom neki: és maga hogyan rendel kenyeret? Ezen keresztül a példán keresztül megmagyaráztam.

L: Hogy megbecsüli a keresletet.

G: Így az egyes fogalmakat, hogy mi az átlag, ilyesmi. Nem tudom, hogy jutott az eszembe, de jó volt. Ezt mindenki értette. És tudod, az volt a furcsa, hogy a legjellemzőbb élményem azon a katedrán mindig az volt, hogy mondom, amit mondanom kell, de gondolkodom, hogy fogom mondani a következőt.

L: Nem jó kérdés, de felteszem: volt asszisztensed?

⁴⁸ Evsey Domar (1914–1997) orosz–amerikai közgazdász a Harrod–Domar-moddell egyik kifejlesztője.

G: Nem.

L: Hol laktál? A campuson?

G: Beraktak egy szállodába, egy kis szállodába, addig, amíg valami lakást szerzek magamnak. Hát ők nem tudták, hogy én egy árva szót nem tudok spanyolul. Én meg napi huszonnégy órán nyelvet tanultam egy spanyol nyelvkönyvből. És örületes módon kezdtem el hamar megérteni az amerikai könyvet és összeállítani valami curriculumot angolul. Majd elkezdtem keresni hozzá spanyol nyelvű könyveket.

L: Az első féléved azzal telt, hogy ezt az egészet menedzselni tudd. Nem volt szakirodalmad, nyelvet kellett tanulni.

G: Igen. Azután két évvel később megkérdeztem az egyik volt hallgatómat, mondja meg nekem, hogy tudták elviselni az előadásokat a kurzus elején? Bevallja, megdöbbenve ültek, mert akkor láttak először egy zöldszemű nőt. És el voltak ájulva.

L: A hallgatók fiúk voltak.

G: Hát zömmel, igen. De az az igazság, hogy azzal együtt, hogy rettenetesen megszenvedtem, azután már borzasztóan jól éreztem magam. Mert belekerültem egy perui krémbe, írók, történészek, bohémek, művészek körébe. Akik persze liberálisok voltak, és ott nagyon nem volt liberális a kormány, junta, meg ilyenek. Boldogan vettek, fogadtak be valakit, aki európai, és tud velük beszélni ezekről a dolgokról. Tehát én egy csomó költőt meg ilyeneket megismertem, ilyenek között éltem. Meg az egyetemen. Az egyetem az úgy volt, mint Nyugat-Európában: orvoskar, más karok. És akkor én egy nagyon érdekes közegbe kerültem. És ráadásul Kelet-Európából jöttem, ami nekik akkor távolról szimpatikus volt. Szimpatikusabb volt, mint ha mondjuk Angliából jöttem volna, azt hiszem. Meg ők maguk is inkább baloldaliak voltak. Ja és itt jön az be politikai ügyekben, hogy én nem a szocialista országbeli hivatalos véleményt osztom. És ez mondjuk némi bájt adott nekem. Ez már Amerikában is így volt.

L: Ez az értelmiségi krém hogyan szerveződött? Szalonokba, társaságokba, kávéházakba?

G: Igen. Meg voltak nagy partik az egyik újságnak a főszerkesztőjénél. Ezek ilyen nagyon jól szituált, nagyon művelt, mindenféle területről verbuválódott körök voltak.

L: Egy keveset olvastam Marquezt, Llosát arról, hogy szörnyű szegénység van.

G: Ez így is van. Nagyjából. Én ebbe a világba keveredtem bele intenzíven. Annak összes negatív hozadékával később. Mivel a San Marcoson nagyon népszerű lettem a diákok között, ezért elkerültem az ezek alatti rétegekhez is. Ilyen melós-alkalmazotti szülők gyermekei körébe. Úgyhogy én azért megjártam sok olyan rétegét a társadalomnak, fizikai értelemben is, amelyek már ettől függetlenek voltak. Nem csak ebben a burokbán, buborékban éltem.

L: Volt kocsid és jártad az országot?

G: Hát rengeteget, mert Cuzcón⁴⁹ is tanítottam egy párszor. Mondtad, hogy Llosát olvastál, hát Llosanak a magyar fordítóját Gulyás Andrásnak⁵⁰ hívják. A Gulyás Andris volt akkor kezdő diplomataként odaküldve. Azután, hogy én odakerültem, ő lett a kultúrattasé. Máig jóban vagyok velük. A Gulyás Andris, rám akadva került be a perui krémbe, és együtt bolyongtuk be Perut. Ez fontos, mert egyedül egy nő nem igazán utazhatott, csak némi problémával. Hát engem rabolt el fegyveres rendőr, egy nagyon fehér nőt elég gyakran éri általában némi atrocitás, ha egyedül van. De ezeket a bajokat, ha lehetett, minimalizáltam.

Ennek az volt a folyománya, hogy szemet vetett rám az amerikai nagykövetség. Én meg éltem bele a vakvilágba, ezzel akkor szembesültem, amikor rájöttem, hogy szem van rám vetve. Mikor engem meghívtak mindenféle meetingekre, előadások-

49 A cuzcoi Szent Antal Abad Nemzeti Egyetem (Universidad Nacional de San Antonio Abad del Cusco , UNSAAC), 1692-ben alapították.

50 Gulyás András (1944) magyar diplomata, műfordító.

ra, amelyeket akkor még csak az amerikai követség szervezett, ilyen happeningeket, akkor én ezt természetesnek vettem, hogy megyek. Amikor meghívott a nagykövet helyettese ebédelni, akkor nekem a dolog elég furcsának tűnt. Mi az istenért akar velem ebédelni? A második ebéd után eldöntöttem, hogy harmadik nem lesz. Ő is eldöntötte ugyanakkor. Mert elkezdtek engem olyan mértékben – hogy is mondjam – vizsgálni a beszélgetés során, hogy nekem egyetlenegy lehetőségem maradt, ha én baromi nagy kommunista leszek. Egy pillanat alatt lekopnak. Így lőn.

L: Óvatosságból leráztad őket.

G: Hát nem tudtam mást csinálni. De sajnos ezt követően vagy ezzel párhuzamosan, az időre nem emlékszem, megindult a másik oldal. És én azért jöttem haza – igen nehezen.

L: Egy évre mentél.

G: Igen, azután négy év, négy és fél év volt. Meg ott volt mindenem. Útlevelem nem volt, az a magyar követségen volt. Hogy felkerestek engem, Kővári Péter.⁵¹ Valamilyen alkalomból kiderült, hogy ő követségi futár. Ő jár oda, Peruba. Én nem jártam, az egész kint létem alatt ötnél többször nem voltam a magyar nagykövetségen. És akkor egyszer csak meghívott engem a nagykövet ebédre, a lakására, hétvégén. Ez furcsa volt. Velem nem voltak olyan kapcsolatban. És mondták, hogy lesz még vendég, lehet, hogy ott lesz a Péter is. És akkor a nagykövetné asszony nagy ebédet adott. És akkor mondták, hogy ők most nagyon örülnének, ha meghívnám őket az én lakásomba.

L: Ebéd után mondták?

G: Igen. És akkor a nagykövet meg a futár hazavezényelt engem a lakásomba. Szóval udvariasan. Akkor már tudtam, hogy Jézus Mária, itten gáz van. Korábbi dolgok miatt sejtettem, az amerikai ösztöndíj utáni ávós ügyletek miatt. Éreztem, hogy va-

51 Kővári Péter (1924–2006) diplomata, több országban nagykövet, 1988-ban külügyminiszter-helyettesként vonult nyugdíjba.

lami nem stimmel. Ahogy elkezdtek magyarázni, hogy milyen értékes ember vagyok az ő számukra. És úgy gondolják, hogy remekül tudnám a hazát szolgálni akkor, ha belépnék. Ez esetben hivatalosan. És akkor értem a magyar állam felel, vállalja a rizikókat. És nekem bizonyos feladataim lennének. Magyarul, hogy az egyetemi munkám a fedőszervem lenne. Na de ez a lakásomon. Itt a nagykövet, itt a futár.

L: Milyen megfontolásból? Miért a te lakásodon?

G: Mert féltek attól, hogy le vannak hallgatva.

L: A te lakásod meg nincs.

G: Az én lakásomba ők jöhettek, a lehallgatók még nem jártak. Mint utóbb kiderült. Mert akkor már tudták, hol lakom.

L: Ha jól értem, te egy értelmiségi voltál, te attól, hogy a perui költőket vagy a ...

G: Történeszeket meg az újságírókat, újságok vezetőit...

L: Miért kellett ez nekik? Én úgy képelem, hogy a hatalmat akarják ismerni, a hadsereget, a nemzetközi pénzmozgásokat.

G: Én a részleteket nem hagytam elmondani, mert miközben ez a párhuzamos ügymenetem folyt, hogy gondolom ezt, és mondom azt, az volt a célom a beszélgetés egy pontján, hogy nehogyan engedjem megmondani, hogy mit akarnak. Mert akkor én már benne vagyok...

L: Jé, értem, ha elmondják az indokot, akkor...

G: Ha nekem azt mondják, hogy ezt akarjuk. De azt elmondták, hogy én akkor belügyis tiszt leszek, ha lebukok, akkor a magyar állam kirángat. Azt azért elmondták, hogy engem be akarnak sorozni.

L: Beszervezni.

G: A beszerzés az nem a III/III, hanem a III/II – akkor nem tudtam, hogy olyan van. De most már tudjuk. Az azért kiderült, hogy őket alapvetően két dolog érdekli. Belőlem az érdekelte,

hogy én bent vagyok a társadalomban. És nagy társasági életet élek. És azt is tudták, hogy az amerikai nagykövetségen jártam többször. És őket az érdekelné, hogy az Egyesült Államok mit akar Peruban. Ezt a tök hülye magyar diplomatákkal tárgyalták ki, ugye? És akkor történt az, hogy én – hét vége volt – abban a pillanatban eldöntöttem, hétfőtől soha többé senkinek nem vettem fel a telefont magáncélra. Soha, sehova nem mentem el. És háromnegyed évig tartott, amíg sikerült elrendeznem a dolgokat, hogy haza tudjak jönni.

L: Mit olvastál, esetleg felvettél kurzusokat?

G: Ilyen makrotervezés, a francia tervezés, az amerikai, a holland tervezés. Fölvettem.

L: Ahhoz, hogy a könyvedet megírd...

G: Képzeld el egy akkori perui társadalmat. Úgy, mint itt, hogy elmegyek a statisztikai hivatalba, hogy legyen szíves, adjon nekem ilyen meg ilyen adatokat? Hát először is, hogy hol van ez vagy az, azt igazából nem tudtam, inkább ilyen sporadikus gyűjtögetésnek voltak az eredményei. És perui adataim nekem nem nagyon voltak.

L: Akkor az ENSZ-nek, vagy...

G: Azok voltak, amik ENSZ-adatok voltak, de azok tulajdonképpen az aktuális állapotokra, de a hosszú távúra nem...

L: Nem volt perui statisztikai hivatal?

G: Nekem nem azt kellett kideríteni, hogy...

L: Próbálom megérteni.

G: Azt tudtam, hogy az adott gazdasági struktúra milyen. Arra volt adat. Meg arra, hogy milyen irányba fejlődik. Hogy milyen irányba nem fejlődik. Mi van perui kézben, amerikai kézben, nemzeti szinten. Ilyeneket látott az ember, erre volt adat. Ezt úgy, ahogy össze tudtam szedni. De ahhoz, hogy oda jussak, hogy bátran azt mondhassam, hogy – mit tudom én – a sima al-

kalmazkodási pálya feltétele a modernizációba való átmenetnek. Ehhez nekem nem egyszerűen csak az adatok kellettek. De láttam, hogy mi van. Ezért jártam egyes országokban. Ezért fordultam egy szervezethez, amelyet öt ország hozott létre.⁵²

L: Nem jut eszembe a neve.

G: Nekem sem, mert én ahhoz már... De hát én oda jártam. És azokkal én voltam kapcsolatban. Ezeket a nemzetközi adatokat én láttam. Nekem tulajdonképpen Peruban kint lévőként azt kellett elérnem – nem a magam számára –, hogy kontrolláljam, hogy amit én elképzeltem, az úgy ment végbe, vagy megy végbe általában. Valóban úgy megy végbe? Amikor látod, hogy a legmodernebb perui építőiparban nyoma nincs annak...

L: Ami ott van, az csak egy bizonyos városi világban működik. Ha jól értem a falvakban még tovább él a múlt...

G: Sárban élnek. Vagy abban sem. Vagy, hogy a bányászat 5600 méter magasan van, volt? A legnagyobb amerikai bánya. Rézbányák területe. Ahol a szó szoros értelmében minden sötétszürke. Kopár, nincs napsütés, nincs semmi. Kő. Kivéve néhány nagyon modern házat, lakóházat és az utat, ami oda felvisz. Egy föl, egy le. És onnan jön ki a perui hatalmas rézvagyonnak egy jelentős része.

És akkor természetesen megtudod, hogy működik ott a tervezés, szervezés. Hogy kik csinálják a menedzsmentet. Kik dolgoznak, hol élnek, akik ott dolgoznak. És látod – döbbenetesen – hogy amikor megáll a kocsi, ott gyerekek fociznak vidáman, ahol te lélegzetet sem kapsz. Borzalmas. Ahhoz az is kellett, hogy tudjam, hogyan tervezik a melót az amerikaiak. Hogy csak két hónapig él ott a nem tudom mivel ellátott komfortban, luxusban. De csak azért vállalja el, mert van neki biztosítója

52 Andok Közösség: öt ország (Peru, Kolumbia, Ecuador, Bolívia, Chile) által alapított szabadkereskedelmi övezet, amelynek célja a dél-amerikai Bolívia, Kolumbia, Ecuador és Peru közötti vámunió létrehozása. A kereskedelmi blokkot 1996-ig Andok Paktumnak hívták, akkor jött létre, amikor 1969-ben aláírták a cartagenai megállapodást. Székhelye Limában, Peruban található.

és egy csomó pénze. Nem csodálom, csak úgy mondom. Nem hogy kettőssége ez a társadalomnak, de a hármassága. Mert akkor még vannak a perui középrétegek. Akik csinálják lent a gazdaságot, a mindennapi életet. És akkor van az, hogy lemész a tengerpartra hét végén kirándulni, vagy mész valahova fürdeni. Mert ott az óceán, és nem az van, hogy bemész a vízbe fürdeni. Csak egyes helyeken lehet, ha egyáltalán, víz közelébe kerülni.

És akkor keresztelzel egy utat, amin sűrűn, ezrével menetelő csoportok áradnak le az útra, ahol te vagy, ez a főút. Mezítlábas, rongyokba burkolt ezrek tömött sorban mennek a limai szemételep felé. És lökdösik egymást, hogy ott a szeméten rajta néhány négyzetméter maguknak megszerezzenek. És ott laknak. És ezt ott látod, hogy ez megy végbe. Voltak ilyen rohamok. Nem tudom, hogy érted-e? Ez nem statisztika.

L: De a mai fiatalok azt mondják, hogy adat. Hogy amit elmondál, az anekdotikus tény. Ezek az események elképesztők, de megalapozott állítást tenni erről... Ezek az adatok ezt a hármasszerkezetet, a jó módot, meg a nyomort mutatják.

G: A statisztika nem méri fel, hogy hányan élnek a szemételepen. És hogy honnan jött? Ott élsz, és látod, hogyan működik a társadalom. És nemcsak azt, hogy Peruban, hanem hogy mind-egyikben ez ment. És ha elmész Ázsiába, ugyanezt látod. Bizony társadalmi jelenségek azonos módon, némi helyi, lokális differenciával mennek végbe, de végül is ugyanúgy. Mások meg nem ugyanúgy. Törvényszerűen másként mennek végbe, nem erre vezetnek. Ezekre nem lehet, különösen nem lehet statisztikát találni.

L: Erre azt mondja egy mai közgazdász, hogy van az irodalom...

G: De hát nincsenek most, de negyven évvel ezelőtt sem voltak jövedelemstatisztikák.

L: Elnézést, hogy provokállak, de mondják.

G: Voltak statisztikák, voltak tanulmányok. De ilyenek nem voltak. Vagy lehet, hogy voltak.

L: Ha voltak is, nem arról, amit tapasztaltál.

G: Eredetileg az volt az elméletem, hogy *ohne* Latin-Amerika. És ez verifikálódott a valóságban, Dél-Amerikában. Akkor még nem tudtam egy az egyben így. Jó, hát némileg korrigáltam azzal – ezt itthon még nem érzékelttem, és ez tényleg a fizikai tapasztalás révén létrejött dolog –, hogy még egy nagyon fontos eleme van az egésznek. Az, hogy az anyagi folyamatok, amelyeket én észleltem, azok úgy menjenek végbe egy adott gazdaságban, hogy alapvetően homogénné tegyék ebből a szempontból a gazdaságot. Az, hogy inhomogén a struktúra, a gazdaság, mind intézményileg, mind működési szabályai szerint, az azt determinálja, hogy nem fog tudni fejlődni, fejlett országgá válni.

L: Valójában négy szektor működik?

G: Több szektor működik, igen. Hát van egy modern szektor, amely kialakul, akár az iparon belül, elkezd fejlődni valamikor. Valaki befektet, vagy eldönti, hogy ezt fejleszteni fogja. Mondjuk egy tervhivatal. Ebben itt az volt az érdekes, hogy ha egy tervhivatal eldönti, hogy ezt fejleszteni fogja, akkor attól még nem fog az a szektor ott önmagában tovább fejlődni, csak azért, mert valaki kívülről oda viszi.

Viták Latin-Amerikáról

G: Volt a könyvem vitája, amikor Kádár Béla és a dél-amerikások azt mondták, nincs igazam, mert nézzem meg, mi van Mexikóban, öt év múlva Mexikó le hagy mindenkit. Ehhez képest jó pár éve találkozom a páternoszterben Bélával, aki azt mondja: Panni, leveszem a kalapom, magának volt igaza. Tehát magasabb szinten, de ugyanúgy áll össze a dolog. Nem szerves. A változások nem egymásból adódnak. Nem vagyok világos? Angliában abbahagyják a gyapjútermelést. Az nem azért van, mert valaki eldöntötte, hogy abba kell hagyni. Az valaminek a következménye volt, és az is, hogy helyette mi jött be. Vagy korábban a krumpli és a gabona. Hát nem azért hagyták abba a

gabonát egyes országokban, mert úgy döntöttek, hanem azért, mert bejött helyette egy másik, amit hatékonyabban lehetett csínálni. Aminek volt piaca, volt felvevő piaca és volt kínálata. De ha nincs, csak eldöntöd és odarakod, akkor... Na most ebből az következett, mint ahogy láttuk, ott van Mexikó, Brazília. Gazdagabbak, magasabb a színvonal. Nem annyian halnak éhen, mint negyven évvel ezelőtt. De elmaradott ország. Nem tud nem elmaradott ország lenni. Mert még mindig egy van: hogy ezek nem zárkoznak.

L: És ha ezek az enklávék átfordulnak, ha kirángatják a többi területet.

G: De nem lehet csak úgy. Elvileg lehetne mesterségesen felépíteni egy olyan társadalmat, ahol mindezek megvannak. Ahol a folyamatok természetes módon keletkeznek, végbemennek, folynak, mint mondjuk, Angliában.

L: Ezt a nézetrendszer elmondják, minden megy tovább? A helyzet reménytelen?

G: Ez így volt. Nem is voltam ilyen durva. De hát igaziból, számomra – lehet, hogy nem tudom görbékkel bizonyítani, de hát azért nézd meg Magyarországot.

L: Itt is... Mind a ketten azt gondoltuk, hogy Magyarország bizonyos szempontból fejlett. De ez a jelenség megvan. Ez a München báró, aki a saját hajánál fogva próbálkozik.

G: Kivéve, ha – nem tudom, hogyan – ideális módon lekopírozza valaki. Ha olyan sémát, szisztémát létesít, amely mindazon alapfolyamatokat lefedi. Például elsősorban az emberi erőforrások tekintetében, amelyek lehetővé teszik ezeket a mozgásokat. Hibát hibára halmoznak. Hiányzik a szerves fejlődés... Igen, és oda rakni a pénzt, ahol megvan hozzá az alap. Tehát, ahol ez beleillő. Ez nekem azért volt fontos, mert arról volt szó, hogy itt vannak a tervgazdaságok, bele van rakva, hogy acél- és gépipar, minden. És nem megy. Kérdem én, miért nem megy?

L: Sok olyan iparpolitikát láttál, amelyik próbálta megmondani, hogy én megsegítelek benneteket...

G: És az nem elég, hogy ott elkezdenek valamit csinálni. Remek könnyűipari termékek vannak, gyönyörűek, de nincs meg az alapja, és odarak valamit. De nem fejlődik tovább, meghal. És ez a lényege, hogy nem tud továbbfejlődni, mert nem terjed ki a hullám.

L: Ez számomra teljesen érthető, el lehet mondani a helyi embereknek, politikusoknak. El lehet magyarázni a szakembereknek, meg el lehet mondani a multinacionálisoknak. Elmondta-e ezt ezeknek?

G: Hogy nem lehet nem szervesen csinálni dolgokat. Nem biztos, de meg kell próbálni megtalálni azt a pontot, amibe bele kell nyúlni. A termékek köre nő, a tevékenységek köre nő.

Nem az az érdekes, hogy hány százalékkal többet segítünk. Mert ha temetőt építek, azzal is nő a GDP.

L: Igen ez Jánosy elmélete a szénbányáról és az erőműről.

G: Ma már egyébként a mai komputeres technikával és matematikai modellekkel ezeket a dolgokat meg lehetne fogalmazni. Igenis meg lehetne fogalmazni. Tehát a probléma az, hogy differenciálegyenletekkel kellene. Csak úgy mondom. Mert ezek mindig az illeszkedési folyamatok. A szétválás és a helyébe belépő másinak a folyamata az, ami a dolgokat eldönti.

L: Most menjünk vissza az egyetemre. Ha nem provokál a KGB, akkor szívesen maradtál volna?

G: Én szívesen maradtam volna, mert csodálatos dolgokat láttam, éltem meg. Gyönyörű helyeken voltam. Részt vettem ásatásokban. Mert nagyon szegény az egyetem, és végez ilyen kutatásokat. És nyáron a szabadságomon én aránylag szabad voltam a fizetésemmel.

L: Volunterként elmentél.

G: Elmentem velük. Én béreltem a kisbuszt és elmentünk, hogy majd valamit publikálnak. Barlangrajzokat találtunk fönt a hegyekben. Egy másik világ, nagyon érdekes. És azután voltak hihetetlen dolgok. Összekeverültem szocialista országból jövő baloldali lelkekkel. De nem ezekkel a csalódott baloldaliakkal, nem róluk beszélek. Hanem Latin-Amerikában az kemény. Úgyhogy Peruban összekeverültem olyanokkal, aki mondjuk Ecuadorból vándoroltak be, igazi balosokkal. Ezt akkor még nem érzékeltem. Például Ecuadorban, Quencában voltam egy óriási nagybirtokon, a tulajdonosnál, aki finanszírozta – illegális volt – a partizánokat, minek nevezzem őket, egyfelől. Másfelől milliárdos volt. És az őserdő közepén ott volt az Ecuadornak a vonalán – az Egyenlítőnek a vonalán – a finca (birtok), ahol nem volt természetesen villany, de volt áram, és Bach-ot lehetett hallgatni az őserdő közepén. Ahol a kisvasút megáll mindennap. Kétszer túlkölt egyet, kiment a főnök, koccintottak, és ment tovább. Közben szólt a Bach-zene. Ezek azért jó dolgok, ha az ember még nem öreg.

L: Valójában volt státusod, és ha nem piszkálnak...

G: Nem sokáig, de maradtam volna. Azért mindig érzed, majd-nem mindig, hogy nem vagy otthon. Egy kicsit mindig vendégségben vagy. Akkor is, ha nem vagy. Igen, és ez adja meg annak a lehetőségét, hogy kívülről lásd a dolgot.

L: Ennek megvan a maga bája.

G: Persze. Szubjektíve egyedül vagy. És hihetetlenül sok élmény. Vannak olyan képeim, hogy Cuzcóban a hegytető mellett mennek lefele az emberek. És ott volt jó néhány fiatalasszony – úgy öltözve, ahogy – fognak a kezükben egy-egy kisfiút, lábukon csak sárból készült csizma volt. Mennek lefele, ballagnak. A szomorúság maga. De gyönyörű. Ötven év után sem felejttem el.

Hazatérés – kínai benyomások

L: És akkor te gyakorlatilag hazaszöktél?

G: Kvázi igen. Úgy, hogy találkoztam... az utolsó előtti nap be kellett mennem a követségre, mert azt mondtam: adják ide a pénzemet. Pechemre a Kővári Péter pont ott volt, és akkor azt mondja nekem: na hallom, hogy utazik! Igen, sőt megyek Mexikóba is. Nektek én nem fogok meglógni – gondoltam. Egyetlen dolgot szeretnék kérni magától – mondja ő. Ha hazament, és otthon van már egy ideje, itt a telefonszámom, írja fel, ígérje meg, hogy felhív.

L: Mert ő futár volt.

G: Igen. Kérlek szépen, jó ideje már itthon voltam, amikor is arra gondoltam, hogy most már illene felhívni, mert le kell zárni valahogy.

L: Volt egy hivatalos menete, hogy hogyan kell lezárni egy utat.

G: Igen. Az volt, hogy én a Tescónak telefonáltam, amikor nem kaptam meg időben az útleveletem, hogy pakolják össze a cuccomat, mert itthon egyszer voltam szabadságon, fizették az utat, amiről nem tudtam. És nem kaptam vissza az útleveletem a legális hazajöveletem előtt egy évvel. Akkor én már láttam, hogy baj van. És telefonáltam, hogy megkapom az útleveletem, vagy sem? Mert énnekem hétfőn órám van. Akkor viszont pakolják össze a cuccomat. És azután volt a találkozásom a Kővári Péterrel. Fölhívtam, és találkoztam vele a Zserbó teraszán. Nehogy zárt helyen. És mondtam, hogy magától egy kávét sem. A lényege a dolognak az volt, hogy azt mondta nekem – becsületszóra –, hogy ő még életében ilyen bátor embert nem talált, mint engem. Tökéletesen csináltam a szerepemet. Mondtam, maga is. És ennek következtében nem fogok útlevelet kapni. Erre azt mondta: maga tudja az én telefonszámomat, maga mindig fog útlevelet kapni. De ha véletlenül mégsem, akkor engem felhív. Ez így történt.

Nyugati liberális demokráciával nem lehet előre lökni ezeket az országokat, sajnos. Nem megy.

L: Az egész Obama-, Clinton-éra, a demokráciaexport.

G: Totálkárba ment. Nézd meg: voltam Kínában 1985-ben, ki kellett mennem input-outputot tanítani az ottani statisztikai hivatalhoz, az ENSZ küldött. Abban az országban akkor még egyenruhában voltak.

L: Mao-zubbonyban.

G: Még teljesen. Egyetlen üzletet nem lehetett látni. Nem volt tömegközlekedés. Biciklik ezrei suhantak hangtalanul az irtózatosan széles pekingi utakon. Ekkor 1986-ot írtunk. El voltam helyezve egy ilyen, káderek számára fenntartott valamilyen – nem azt mondom, hogy szálloda – szálláson. Egy kevéssé éheztem, mert nem tudtam megkérdezni: mikor van ebéd, mikor vacsora. Nem tudtam semmit olvasni sem. És megbeszélni sem a munkahelyemen. A mellém rendelt ottani szakmai munkatárssal tudtam kommunikálni, aki beszélt angolul. Ő segített nekem létezni is, meg szerzett jegyet a távoli belső-mongóliai utazásomhoz, mint ENSZ-esnek. Szemben ezzel az épülettel akkor kezdték építeni – toronydaru állt – a Sheratont egy nem sokkal korábban felfedezett császári hatalmas palotarendszer területén. De mondom, egy üzlet nem volt. Jó mínusz harminc fokban elmentem hétvégén valamelyik múzeumba. Talán a Nyári Palotában akkor indult meg az óriási műemlék-feltárási projekt, turisztikai céllal. De nem volt közlekedés a palota múzeumába. A *Tienanmen* tér mellett az a múzeum, ahol nyitott árkádok alatt ezeréves kínai relikviák vannak kiállítva. Iskolások jönnek csapatustól. Tele van az egész kínaiakkal, csoportokkal. Mellettem egy fiatal kínai anya, apa és kicsi fiú. A kisfiú hang nélkül figyel, amint apja hosszasan mesél, mutogatja a kiállított régiségeket. Vasárnap, mínusz harminc fokban, én majd megfagytam a városi bundámban, ők egy kék egyenruhában. Azért az ilyen pillanatok igen beszédesek. Sokat elmondanak arról, ahol vagy. Én akkor

úgy éreztem magam – arról nem beszélek, hogy hokedlin ülve, nagykabátban vacogva repültem el Belső-Mongóliába. Elmentem még megnézni az agyagkatonákat és a többi csodálatos több mint ezeréves relikviát, például egy gyönyörű császári hintót és a befogott nyolc lovat, gyönyörű kézi munkával kidolgozott díszítő elemekkel a lovak hámján, a kocsi oldalán, persze kicsinyített pontos másolatban. Volt mínusz 30 fok.

L: Azt mondod, hogy a Kádár Béla nézeteivel...

G: Azt nem mondtam, hogy azokkal egyetérték. De kell valami. Kell valamilyen modell, kell egy erőközpont, amely egyrészt tervez, másrészt rendszabályoz. Nem feltétlenül kisvállalatokat csinál a gazdaságban. Nem csinálhatod másképpen. Kína sem lett volna az elmúlt 30–40 évben az, ami, ha ott szabadjára mennek a dolgok.

L: Liberális, konzervatív, ezzel két szóval nehezen lehet leírni, mind a két szóhoz nehezen leírható erőcsoport köthető.

G: De nem megy. Nem tudod megmondani, hogy miért csinálja, ha nem érti, hogy miért csinálja. Miért kéne azt csinálnia. És ez tömeg.

L: Ha jól értem, valami olyasmit szeretnél, vagy kellene, ami nem egy Kádár Béla-féle totalitárius vagy autokrata rendszer, de nem is a mondjuk holland demokrácia, hanem a kettő között valahol?

G: Nem működik. Nem működik egy országban sem ez a holland demokratikus, liberális társadalmi képlet. Ha elmész Sri Lankába – Ceylon – két évvel azután, hogy szétlőtték Colombónak a legszebb részét, mert ott faji ellenségeskedések voltak. És ott van a közepén az a romhalmaz, ami két évvel korábban keletkezett. A centrális gyönyörű téren, a tengerparton.

Újra itthon

L: Az élettörténetednek nagyjából a közepéig jutottunk. 1976–1977-ben érhattél haza. Kint voltál öt-hat évig, és utána kerültél Bécsbe. És ott hagytuk abba, hogy igazából maradtál volna még szívesen. Csak volt ez a szervezési kísérlet, vagy hogy nevezem, Peruban.

G: Egy darabig még maradtam volna. Igen. De tulajdonképpen ott én nagyon tudatosan azt teszteltem, hogy amit elképzeltem az első könyvemben, a leírtakhoz képest hogyan van a gyakorlatban. Ez volt a második könyvem, amiben még tovább jutottam az elmaradottság kérdésében.

L: Az szépen kirajzolódik, hogy van az első könyved, amiben valamit keresel, felállítasz egy elemzési keretet. Utána elmész a terepre...

G: Igen, és ott látom...

L: És 1976 és 1981 között írod a könyvet. Nyilván mást is csináltál, de elsősorban ezt.

G: Igen, elkezdtem... ja hát 1976. Akkor még egy évig nagyon beteg voltam, baleset, összetört gerinccel. És akkor utána viszsza mentem az intézetbe. De tudtam, hogy az nekem már nem jó. Nem találtam a helyemet. Mert, hogy én lenézhető vagyok. Ez a köldöknézős, *l'art pour l'art*... Kitalálom az *X* kötvényekkel a nem tudom én mit... Ez nekem több okból nem volt a szívügyem. Többek között azért, mert én azt a matematikát nem tudtam. De nem is érdekelt. Nem tekintettem közgazdasági problémának, a szó valódi értelmében... sohasem gondolkodtam én ezen ilyen tételesen.

L: Készülve erre a beszélgetésre, a kezembe került egy kötet, Friss nyolcvanadik születésnapjára. Többen tartottak előadást: Bauer, Hoch és mások. Ezekből is lejön, amit te is mondtál. Hogy ő egy komcsi volt, aki azt gondolta, hogy ahhoz, hogy a

szocializmus jól működjön, meg kell nézni a valóságot. Többen idézik. Nyilván nem tiszták az okok.

G: Akkor az is egy átmeneti időszak volt.

L: Az ellenreform időszaka, a Nyers.

G: A Nyers⁵³ az jórészt utánam volt.

L: Amikor a Nyerst és a Fehér Lajost⁵⁴ kitették.

G: És a Frisst is kitették, igaz, őt a párt legfelsőbb vezetéséből. Viisszakerült idézőjelben „csak” intézet igazgatónak. Egy ideig.

L: Az öt címe közül az egyiket elvették. Akkor valahogy úgy került oda a Nyers, hogy hetvenvalahány körül.

G: Akkor csak kikerült. Nekem Friss egy nagypapa volt, akkor már nem számítottak ők és a környezete.

L: Neked egy öregember marad, noha...

G: Persze. És nekem mindig öreg marad a Tardos Marci, mert amikor én megismertem, akkor hat évvel idősebb, és érted, egy elérhetetlen intellektus.

L: Így működnek az életkori különbségek. Ha jól értem, nem találtad a helyedet az intézetben, mert kitágult a világ...

G: Azt hiszem, igen. Elmondom neked, hogy mi volt. Én akkor – és ez már akkor éppen a rendszerváltást megelőző időszak – Bécsbe azért kerültem, mert részt vettem egy kutatásban itthon. Ez a kutatás az elmaradott országokkal foglalkozott. Nagy András⁵⁵ megpályázott egy Ford-ösztöndíjat, és megnyerte. És az egy nagy pályázat volt, és neki a külkereskedelem volt a területe, a külkereskedelmi struktúra. A szakértői gárda sokféle volt, több helyről válogatta ki az embereket. Peru miatt én is bekerültem. A vizsgálatnak az volt a lényege, hogy a világ régióként fel volt

53 Nyers Rezső (1923–2018) politikus, az MTA KTI igazgatója (1974–1981).

54 Fehér Lajos (1917–1981) újságíró, politikus, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Kádár-korszak meghatározó agrárpolitikusa, miniszterelnök-helyettes.

55 Nagy András (1926–2010) 1958-ban eltávolították az MTA KTI-ből, ezután a Kopint, majd ismét a KTI munkatársa.

osztva alprojektekre. Mivel én akkor jöttem nemrég Peruból, engem meghívott ebbe a projektbe, ahol én kaptam ezt az egész elmaradott régiós területet.

L: A projektben nem csak magyarok voltak?

G: De magyarok, csak magyarok. A Világgazdasági Intézet... Arra reflektálok, hogy hogyan kerültem Bécsbe. Ez a modul az elmaradott országokat vizsgálta. Ahol megint összekerültem a saját vesszőparipáimmal.

L: Az elmaradottak közé nem kerültek szocialista országok?

G: Nem. A harmadik világ. És akkor az történt, hogy az a rész, amit én csináltam, kész lett. Az volt a szokás, hogy mielőtt az UNIDO kifizette az addig elvégzett munkáért a pénzeket, be kellett mutatni, hogy mit csináltunk. Hogy mit produkált a projekt. Így a harmadik világos részprojektet elvittük – én voltam annak a résznek a csapatvezetője – Bécsbe, a megbízóhoz. Ahol nagyon nagy sikerünk volt.

L: Kellett egy prezentációt tartani?

G: Kellett. Annál a részlegnél, ahol később én is dolgoztam.

UNIDO – Bécs

L: Studies Section UNIDO?⁵⁶

G: Utána az történt, hogy sikeres volt, és én még mindig az intézetnél voltam. És egy napon felhívott Bécsből egy ottani pasi – aki ezen a főosztályon dolgozott –, hogy jön Magyarországra valami külkereskedelmi ügyben, és megkeres. Ő nem főnök volt, de üzenetet hozott nekem Mr. Chótól, aki a részleg vezetője volt (akiknek a tanulmányt csináltuk). A Mr. Chót kinevezték egy még magasabb posztra, az egész Conceptual Studies Section vezetőjévé. A számítástechnikai, pontosabban az adatbázis tar-

⁵⁶ ENSZ iparfejlesztési szervezete (United Nations Industrial Development Organization).

tozott oda. Mr. Cho azt kérdezte, hogy nem akarnék-e kimenni az ő helyébe. Mert őt előléptették.

L: Mindenki lépik egyet.

G: Hát igen. És akkor kezdődött egy Canossa-járás. Intézni különböző állami szervekkel, hogy kiengedjenek.

L: Ez most nem a Tesco.

G: Nem, nem, nem.

L: Mert ez egy ENSZ-szervezet.

G: Ez ENSZ-szervezet, ez tartozott a minisztertanács valamilyen szerve, ott a Kossuth téren... A helyzet az, hogy ez nem kvótaállás volt, hanem kvótán felüli állás volt. Nem kellett féltetni tőlem semelyik havernak a létét.

L: A kvóta azt jelentette, hogy ott lehetett mondjuk tíz magyar?

G: Az ENSZ-ben meg volt határozva, ma is így van, a hozzájárulás és más tényezők függvényében, kapták a kvótát. Különböző szinteken, mert elég sok szintje van a besorolásnak.

L: És van egy kvótán kívüli rész.

G: Igen, szabadon ők maguk jelölhettek, meghívhattak. Én tehát nem érintettem a flekkjeimmel együtt a kvótát. Na de ott volt a Sömjén Tamás és mások. Az évfolyamtársam volt. És akkor harcot vívtam, hogy kiengedjenek. Adjanak engedélyt arra, hogy... Úgy engedtek el, hogy – istenben boldogult Hoch Robi a Marjai-titkársághoz⁵⁷ fordult. De viselkedjek. Mondtam, nem értem. Nem tesznek nekem szívességet. Én ott kapok egy munkát, nem rövidítek meg itt senkit. De én csak legyek hálás. Ezzel jöttem el. Hogy nekem hálásnak kell lennem. Ez nem érte őket meglepetésként, hogy én ilyen vagyok. Azután, később bebizonyosodott, hogy fizetnem kell, hogy nem vagyok hálás. Így kerültem tehát Bécsbe.

L: Egyből középvezető lettél.

⁵⁷ Marjai József (1923–2014) miniszter, majd miniszterelnök-helyettes.

G: Igen.

L: Gondolom anyagilag jól jöttél ki.

G: Tényleg hihetetlen jó dolgom volt nekem. Jó helyen volt az iroda, a Cityben, a 21. emeleten, örületes körkilátással.

L: Egyszer voltam ott, olyan, mint egy űrhajó egy science fictionben.

G: Önállóan van. Most már nagyon sok minden van körülötte. Akkor kirakták a várost bővítendő. Az akkori kancellár építtette, Kreisky. És az atomerő-ügynökség és sok minden egyéb volt ott. Teljesen azonos blokkházak voltak, egy hatalmas nagy építmény volt ez, ahol talán ötezren dolgoztunk. Volt egy önálló kis kórházrészleg, hogy ha valami van, akkor ott orvosok voltak, legalább öt orvos volt permanensen. Volt egy hatalmas élelmiszer- és italáruház. Meg sokféle dolgok. És tényleg magas volt a fizetésem. És kötelezően magas nyugdíjalapot kellett ám fizetni. Istentelenül magasat, de biztosítandó, hogy normális magas nyugdíjat fogunk kapni abból, amit fizetünk. Szigorúan abból. Önmagában véve a világ egyik legnagyobb befektetési alapja. S ugye sokágú szervezet. Nagyon magas egészségügyi hozzájárulással. Amivel én 80–90 százalékban meg tudok egyezni. Azt ki kellett fizetni, hogy akárhol történik velem valami, a világ végéről is hazahoznak. Kötelező volt hazajönni, bármi történt veled, akkor hazahoznak. Repülővel, helikopterrel. Borzasztó magas színvonalon. Én ezt kipróbáltam, egy mentésnél szükségem volt rá. Tehát egy nagyon nagy része a fizetésnek erre ráment, bele volt kalkulálva. Mint ahogy a többi amerikai tisztségviselőnek is. Annyit kaptunk, mint az amerikai köztisztviselők – azonos színvonalon, a grádicsnak megfelelően.

L: Azt mondták, hogy pályázd meg?

G: Nem, meghívással történt. Volt ott pályázat is, meg minden, de ez meghívásos volt.

L: És akkor kaptál mondjuk tíz embert, hogy irányítsd őket?

G: Hát igen. Hát átvettem a Mr. Chónak a területét.

L: És ott a világ minden tájáról jöttek.

G: Itt minden volt. A közvetlen beosztottam egy szovjet informatikus volt, a legmagasabb rangú alattam, akivel azért elég jó kapcsolatba kerültem. Mert elmondta nekem, hogy végre szabad tv-t néznie Bécsben. Külön volt tv-jük a szovjeteknek. Nagy kvótájuk volt. Azért az ember hallhatott ezt-azt. Ő elmondta nekem, hogy nem szabad a gyerekeit kihozni. Az anyósa zsidó volt, és hogy örületes nagy antiszemitizmus van. 1985-ben az anyósa kórház nélkül csinálta végig a rákot, mert nem volt rák-kezelés. Ilyen dolgokat lehetett hallani. És egy blokkban laktak. Meg volt határozva, hol lakhatnak.

L: Te hol laktál?

G: Én a belvárosban. Nem képzeled?

L: Használtad Bécset.

G: Abszolút gyönyörű életet éltem. Koncertekre jártam, elképzelhetetlen, gyönyörű művészi élményeim voltak, nekem az külön fájdalom. 1985-ben megvettem az Orwelt. És egy időben egy regényhős is vagyok. Egy zseni volt. Nekem voltak dobásaim, nem kétséges. Az egyik dobásom az volt, amikor mentem tárgyalni, akkor az UNIDO-t képviseltem ott, azon a megbeszélésen. És akkor New Yorkban volt egy nemzetközi konferencia, ahol is szó esett az elemzések alapjairól, hogy megbízhatók-e. Hát örült nagy komputeres bázisunk volt. Akkor csináltunk egy nemzetközi szinten összehasonlítható bázist, ez is bele tartozott. Én ott kiálltam mint UNIDO, Gelei Anna mint UNIDO..., hogy meg kellene változtatni az analíziseinket, mert nagyon befolyásolja az, hogy egy régióba kit sorolunk. Mi összehasonlítunk régiókat, hogy ha fejlődik, miért fejlődik. Ezenkívül rengeteg jelentés is készült folyamatosan, s a tények alapján nagyon hibásnak tartom, hogy a fejlett országok között van a Szovjetunió.

Elmagyaráztam, hogy miért, meg hogyan lehet egy régió fejlett. Mintegy nyolcvan alapadatból.

L: Ha jól értem, a nemzetközi összehasonlítással foglalkozóként.

G: Hát ott minden nemzetközi volt! Akármilyen téma volt, az nemzetközi alapon ment. Akár úgy, hogy például, mondjuk, valamilyen afrikai iparágak fejlesztése, hogy az legyen, vagy ne legyen. Csupa ilyen téma volt. Ez mind összehasonlítás volt. És ebből lettek a kiadványok. Engem elküldtek Kínába, az ottani KSH-nak betanítani az input-output analízist.

L: Igen, ezek szerint oktatási kötelezettséged is volt.

G: Ez nekem nem volt egy rossz dolog. Megérkeztem Kínába 35 kiló túlsúllyal. Vittem a fél könyvtárat. De például így eljutottam Belső-Mongóliába.

L: Heteket? Hónapokat?

G: Kínában? Majdnem egy hónapot. Volt hozzám rendelve egy kis kínai, aki tudott angolul, mert egyébként a világon senki nem tudott. Amikor ez volt, akkor a főnököm főnöke éppen kínai volt.

L: Tajvani?

G: Nem, Mainland, vörös Kínai volt. De egyébként szakember volt, nem arról volt szó, hogy odaraktak egy hajómunkást. Egy nagyon jópofa kínai volt, idősebb. Később összetalálkoztam vele, amikor már kikerültem. Még ő indította azt a projektet, ami szintén feladatunk volt: segíteni egyes országokat, kidolgozni valamilyen fejlesztési projektet. Pár tucatilyent a körülöttem levőkkel csináltunk. És én fel tudtam használni ezeket a dolgokat.

L: A könyveidben is megírtad.

G: Ezek becsatornázódtak. Vagy én ezt utólag ilyen szépen tudom, hogy ez így volt. És ezért mondtam a múltkor neked, hogy utólag nézve, az egész ment, mint a karikacsapás. De nem igaz, hogy ezt én tudatosan csináltam. Jött. Lehet, hogy nem véletle-

nül jött, de így volt. És akkor történt, ugye, az, hogy kényszerből hazarendeltek 1986 végén. Elvették az útlevelemet. Borzasztó cirkusz volt. Bródynak köszönhetem, hogy a Nyers beszállt a dologba. Mert felhívott a Bródy, én akkor már a legnagyobb cirkuszban voltam. Azt mondja: Ancsa mi bajod van? Nagy bajban vagyok, ezt nem tudom itt most elmondani neked részletesen. De rettenetesen bajban vagyok. A szovjetek feljelentettek a magyar követségnél.

L: De valami súlyos vád volt...

G: Persze, hogy szovjetellenes vagyok. Hogy ilyeneket csináltam, hogy nemzetközi fórumon kijelentem, hogy a Szovjetunió nem egy fejlett ország.

L: Beírtak neked egy rosszpontot.

G: Beírtak, naná. Jelentettek. Az egyik beosztottam, egy amerikai fickó volt, akiről később rájöttem, hogy kettős ügynök volt. Szóval ezeken a helyeken ilyen dolgok voltak. Nem tudom, az oroszok meg az iraki kettős ügynök meg az amerikai benyaltak. A részleteket nem tudom, engem csak tetemre hívtak.

L: Az itteni hatóságok hívtak tetemre vagy pedig már ott?

G: Ott kint. Már ott engem követtek, persze. Minden olyan helyen, ahol van egy nemzetközi intézet, ahol magyarok is vannak, a nagykövetségre oda van akkreditálva egy apparátus, amely tartja a kapcsolatot a magyar állam részéről ezzel a szervezettel. És aki – mint kiderült – figyeli is, hogy ki mit csinál, hogy csinál. Ez a diktatúra.

L: Persze, ezt én értem, hogy erős, hogy nem tesz kivételt. De ott van egy magyar, akit nem kiküldtek, hanem felkérve alkalmaztak.

G: Ott volt több, ott sok magyar volt. De én voltam az egyetlen meghívott. A többieket innen küldték ki.

L: De azokat is...

G: Mind be volt ijedve. De szakemberek voltak. Ilyen mérnök, olyan mérnök. Ezek szakemberek. És száznál több volt ilyen. Engem megfenyegettek azzal, hogy ha nem csomagolok és nem jövök haza illegálisan, ha nem szólok semmit, egy szót sem, akkor engem itthon nagy veszélyek fognak érni. Felhívott a Bródy, elmondta Nyersnek, mi van, és akkor én ordítottam a nagykövetségen. Úgy ordítottam, hogy regett a plafon. Hogy engem ne hazudtoljanak meg. Rám kentek mindent, már nem tudom, hogy miket, de ki akartak készíteni politikai dolgokkal.

L: Hogy te olyanokat mondtál, amivel elárultad a szocializmust?

G: Igen. Ott volt a nagygyűlés. Engem nem hívtak. Rengeteg magyar volt akkor abban a periódusban, már rengeteg magyar vegyes vállalat, kft. meg mindenféle volt. És ezek mind párttagok voltak. Nem az ENSZ-ről beszélek, hanem Bécsről, Ausztriáról. Ott voltak pártalapszervek, nem is egy. Hát ez a pali, aki a nagykövetnek az ottani ENSZ összekötője volt, hát az állandóan a nyakamra járt. És kérdezte, hogy én most mennyi pénzt kapok. És hogy ő milyen keveset keres. Hogy ő segít, cseréljünk helyet. Magát fogják kinevezni arra az osztályra. Én meg olyat mondtam neki, hogy engem nem a magyar állam küldött ki, hanem egy bécsi intézmény hívott meg. Rémes, úgy éreztem, hogy nem érdekelnék. És tényleg más voltam, nyíltan. Az volt a lényeg, például volt az a nagygyűlés. Már 1986-ban vagyunk. 1985-ben volt egy magyar gazdasági reformot előkészítő pártbeli társaság. Nagy turbulencia volt, és gyűlések voltak. A „hogyan legyen” előkészítéseként. És akkor volt egy összbécsi pártgyűlés, ahova meghívták az összes pártalapszervet és az osztrák funkciókat, meg a magyarokat is, persze. És kivételesen meghívtak engem is. Mondván, hogy makrogazdasági problémák, megoldások kerülnek napirendre, akkor hadd legyek én is ott, mint a legmagasabb rangú szakértő. Mondtam, nincs nekem ott senkim, a nagykövetet ismertem távolról. Két előadót, fullajtárt, az én emberemet.

Most már ismerem, manapság ifjúságpolitikai szakértő, Gyarmati Istvánnak⁵⁸ hívják. Akkor került huszonévesen Bécsbe, az első állása volt az EBESZ-nél. Ezt azért tudom, mert később különböző szolgálatokat tett nekem. Súgta, hogy mi a tényleges politikai vonal. És a nagygyűlésen felszólaltam, felpaprikázva. Mentek a felszólalások, hogy ezt így nem lehet, hogy ez így jó, ahogy van. Szót kértem, és azt mondtam: hát jó, én megértem. De ha egyszer az elvtársaknak az a véleménye, hogy ennek így kell maradni, ez így jó, akkor szíveskedjenek megmondani az elvtársak, hogy miért mindegyikük Bécsben akarja építeni a szocializmust? Képzeld ezt el, hogy ezek ezt kapják. Én nem vettem észre. És ezért fizettem. Mert nem volt kétséges, hogy én szovjet- és rendszerellenes vagyok. Hogy a Szovjetunióról is meg van a szakmai véleményem. És akkor volt egy magánügyem, összeesett a kettő. Felhívott a Bródy, aki be-, illetve kirohant a Nyershez, mint az később kiderült. Mindez munkaidő alatt. Bródy visszahívott, hogy a Nyers azt üzeni, hívjam fel. Kimentem a postahivatalhoz, onnan felhívtam Nyerset. És mondtam neki, hogy politikai problémám van. Mit lehetne csinálni ebben a helyzetben? Ő mondta, hogy mondjam el. Nyers elvtárs, nem tudom elmondani a részleteket. Kérem, nézze meg otthon, hogy mi van. Akkor valami történhetett, mert visszakaptam az útlevelemet. Egy nemzetközi szervezetnél az úgy van, hogy az állam, aki kiengedi az állampolgárát egy intézménybe dolgozni, köteles neki hivatalos útlevelet adni.

Pályamódosítás – vállalkozás

G: 1987-től 1991-ig még az Intézetben voltam, Utána váltottam. Ez volt a Management Consulting, amelyet be kellett volna jegyeztetni. Finn–magyar cég, itthon be kellett volna jegyeztetni, de nem lehetett, mert nem volt bank, amelyik számlát nyitna.

⁵⁸ Gyarmati István (1950) diplomata, államtitkár, biztonságpolitikai szakértő, egyetemi oktató.

L: Magánvállalatnak.

G: Csak az OTP volt, semmi más, de nagyon rövid időn belül kitalálták, hogy legyen K&H és Takarékbank. Egy pár bankot akkoriban gründoltak, ami annyiból állt, hogy a Nemzeti Bank, meg a Beruházási Bank bizonyos főosztályait leválasztották. És attól fogva ők önálló bankként működtek. Ezt azért mondom csak el, mert az első olyan projekt, amelyet megnyertünk, az egy holland pályázat volt. Megnyertünk egyet, igen, Brüsszelben, azt a hollandokkal nyertem. Azon azt kellett megvalósítanom, hogy négy régióban alakítsuk ki azokat a bankfiókokat, amelyek már bankként működnek, és például fejlesztési projekteket is tudnak finanszírozni. Tudják, hogy hova kell leültetni a partnert. Szóval hihetetlen volt, de ez így indult.

L: Hány éves voltál ekkor?

G: Ötvenhat.

L: Megemelem előtted a karimás kalapomat, hogy pályát módosítottál. Volt egy fél mondatod arról, hogy az intézet nem bánt veled rendesen. Rossz szájízzel jöttél el az intézettől

G: Több mint rossz szájíz. Két dolog történt. Az egyik összefügg azzal, hogy nyugdíj, a másik azzal, hogy cégalapítás. A cégalapításkor még az intézetben voltam. És bejelentettem, hogy én tanácsadó céget csináltam. Akkor elkezdtek cikizni.

L: Ez 1991-ben volt. A vezetés ellenezte?

G: Meg az egész intézet, hogy ez egy kapitalista izé...

L: Én 1990-ben kerültem az intézetbe, nem emlékszem semmire.

G: Ez egy negatív dolog, és gondolom neked sem öröm erre kérdezni. Szóval akkor elkezdtek, hogy én tőkés meg vállalkozó, vállalkozó! Az atmoszféra ilyen volt. Én azt mondtam, hogy nekem nincs pénzem. De az intézetnek voltak mindenféle helyei az első emeleten.

L: Hogy ott legyen az irodád?

G: Kivenni szerettem volna egy szobát. Üresen álltak. Mert én nem tudtam abba befektetni, hogy valamilyen hirdetésre vegyek ki. Akkor még nem is voltak ilyen elfogadható árú irodahe-
lyiségek, ott pedig volt infrastruktúra. Nekem nagyon jól jött volna, hogy ott dolgozzak, de nem, hiába kértem. Olyannyira nem adtak, hogy viszont volt ott egy társaság, valami szovjet. Nem ismertem őket igazán, de azoknak kiadták. Nekem akkor életkérdés lett volna, hogy segítsenek. Nem arról volt szó, hogy adjanak nekem egy üres szobát az intézetben.

L: Hanem a magyar–finn vegyes cégednek.

G: Kibérelhessek egy szobát. Ez az egyik. Ilyenek voltak, ez összefüggött azzal, hogy: na ez „vállalkozó”. A másik meg az, hogy nyugdíjba mentem – nem tudom mikor –, és megkaptam, hogy mennyit fogok kapni nyugdíjban. Akkor kaptam egy összeget, amikor megláttam, akkor majdnem elájultam. Az volt, hogy 6100 forint havonta. Abból eredt ez a 6100 forint, hogy amíg kint voltam – de én állományban voltam –, az intézet megkapta azt a nagy strukturális béremelést, de szétszította. És elfelejtette névlegesen is, hogy az én beralapomat is emelje.

L: Valójában nem emelték meg a béredet.

G: Tíz évvel azelőtti, még a nagy emelést megelőző szintű bérezés alapján kaptam a nyugdíjamat.

L: Ami a bécsi...

G: A bécsihez semmi közük. A jóindulatról van itt szó, arról akartam itt beszélni. Másrészt abból következőleg, hogy nekem onnan *early retirement*tel kellett eljőnnöm, én nem dolgozhat-
tam annyi ideig Bécsben, hogy igazán nyugdíjas lehettem volna. *Early retirement*et kaptam, ami azt jelentette, hogy nem tudom, mennyi százalékat kaptam meg a befizetett nyugdíjaimnak, il-
letve a kamatos kamatait. Máig annak a kamatát kapom. De nem kapom meg azt, amit kaptam volna, ha még öt évig kint

vagyok, akkor én egy gazdag nő vagyok ma is, hanem az *early retirement* pálya után kaptam 100 dollárt vagy valami ilyesmit.

L: Veszteség. Nem kapod meg a nyugdíjat, hanem annak csak egy részét.

G: Kicsi részét, attól függően, hogy hányad része annak az időnek. Tehát nekem duplán ártottak a hazarendeléssel.

L: A hazarendelés, plusz, hogy az intézetben elfelejtették karbantartani a fizetéstedet és ezáltal a nyugdíjalapodat.

G: Egyszerűen nem csináltak semmit. Akkor észhez tértem, és egy évig – ez mondjuk a nyugdíjazásom előtti év, amikor ki kell kérni, hogy lesz, mint lesz, akkor én elkezdtem sikítani – fel emelték a fizetésemet a normális szintre, de egy évre.

L: Visszamenőlegesen nem megy. Azért eléggé megváltozott a helyzet. A kilencvenes években sokan nem tudtak megélni, ezért a legkülönbözőbb helyeken tanítani kezdtek. Ma már az, hogy valakinek fél- vagy negyedállása van, nem számít. Ebből a szempontból jobb a helyzet.

G: Na szóval ez az intézet.

L: És a vállalkozás?

G: Voltak pályázatok, nemzetközi pályázatok. A legelső PHARE-projektet,⁵⁹ amit meghirdettek, azt megnyertem egy hollandal, akivel aztán másik hatot csináltam. Az volt a bankhálózat kiépítése. Négy megyét, régiót csináltunk, és mindegyikbe egy másik bankot. Tehát mondjuk K&H-nak az alapját, üzleti tervét Székesfehérváron. Miskolcon, Nyíregyházán és még egy helyen voltunk. Ott dolgoztunk, ott az ember nagy dolgokat ismert meg.

L: Egy másik kérdés: azt mondtad korábban, hogy nemcsak azért váltottál, mert izgalmas volt ez a vállalkozás, hanem va-

59 PHARE (Pologne, Hongrie Aide a la Reconstruction économique) programot az Európai Közösség 1989-ben indította útjára eredetileg azzal a céllal, hogy támogatást nyújtson a politikai demokrácia megszilárdításához és a piaci átalakulásokhoz szükséges szakemberek képzéséhez, új intézmények kiépítéséhez.

lami lökött is. A visszhang, recenzió a könyvedről – ezt majd próbálom kideríteni.

G: Szerintem nem volt. Intézeti vita volt.

L: Az intézetből jó néhányan abbahagyták a tudományt. De a szelekció nem feltétlenül a minőség szelekciója. Volt az intézetben valami taszító? Vagy inercia, ami miatt nem érezted magadat?

G: Kirúgtak. Igaziból kilógtam. Mert nem tartoztam, az én hátteremmel akkor már nem tartoztam abba a körbe. Nem voltam elég arisztokrata.

L: Mert a témádat meg tudtad volna osztani Nagy Andrással...

G: Tulajdonképpen Nagy András úgy érezhette, hogy az ENSZ-állásomat neki kellett volna megkapni. És azért, mert ő annak a nagy projektnek volt a macherja. Én írtam, aminek alapján engem meghívtak és még a Kapitány Zsuzsát⁶⁰ is. Ugyanis többször kint voltam Bécsben. Azt még nem mondtam, hogy amikor készítettük az anyagot, akkor engem többször meghívtak Bécsbe, és oda vittem magammal Zsuzsát. Akkor csináltunk együtt mindenfélét. Jártam ki Bécsbe dolgozni, ilyen rövid dolgokat, anyagokat írtam. Mielőtt kimentem.

L: Az állásodat megalapoztad.

Utószó

Hát, ami az idő múlását illeti, rettenetesen rohan, és ahogy öregszik az ember, annál gyorsabban. Ez fura, és mindenki átéli, de okát nem tudom. Abszolút nem voltam kortudatos, mármint nekem szinte csak a hosszú távra kiható döntéseknél jutott eszembe. Vagyis olyanban, hogy belevágjak-e valamibe, aminek a kifizetése sok időt

⁶⁰ Kapitány Zsuzsa (1947) az ELTE matematika szak elvégzése után az MTA KTI munkatársa volt nyugdíjba vonulásáig.

igényel. Ilyenkor nem vágtam bele, például valamilyen nagy vállalkozásba a szó igazi értelmében vett vállalkozás esetében. De például a dolog eszembe sem jutott Tahival kapcsolatban, hiszen a mai házat 60 évesen építettem. A céget is akkor indítottam a nullából (soha nem voltam tanácsadó előtte), és egy csomó szakkönyvet olvastam el, mert még azt sem tudtam, hogyan kell egy vállalkozást elindítani, milyen egy *feasibility study*, mi az, hogy mérleg, hogy a pénzügyi befektetésekről és beruházási döntésekről ne is beszéljek. Eszembe nem jutott, hogy ne kezdjek új életet 70-hez közel, és néhány hónap után már PHARE-oztam a hollandokkal az SME-ben.⁶¹ Szerintem jól tettem, és akkor is, mint mindig előtte, nem spekuláltam, hanem napról napra erőlködtem, persze rengeteg bukással. Viszont olyan körökbe kerültem bele, amelyek által közvetlen közlelől láttam az egész (rémséges) átalakulási folyamatot, hamar megismertem az eleve elrendeltetett kudarcot, és megismertem a szereplőket közlelől. Úgyhogy végül is megérte. Csak itt megint beleütközünk abba, amiről már sokszor beszéltem, nevezetesen, hogy én a bajban sem magamat elemeztem, hanem a feladataimat (amelyeket én kreáltam magamnak). Lehet, sőt biztos, hogy én felületesebb vagyok ezáltal, de a magamra vagy az életemre vonatkozó gondolataimat mindig igyekszem tárgyszerűen, mintegy kívülről nézve konstatálni, röviden tudomásul venni a konklúziómat, és aztán nincs tovább. Kilépek a témából. Ha nem így élnék, valószínűleg semmire sem jutottam volna, és bebuktam volna azokba az esetenként hihetetlen nehézségekbe, amelyek egy nagy részét éppen én generáltam a döntéseimmel. Ezek viszont, utólag visszatekintve, sorozatban olyanok voltak, amelyeken a megmásazandó létra fokai hiányosak voltak, és a feljutás lehetősége abszurd. Ezeket magamnak csináltam. De akkor sem azt elemeztem, hogy miért döntöttem így, hanem elkezdtem megmászni a létrámat. Persze néha belehaltam egy kissé.

61 Small and medium-sized enterprise.

Gelei Anna (Simon Józsefné) válogatott bibliográfia

Összeállította: Bálint Éva

Könyvek

GELEI ANNA [1971]: *Növekedési trendek a gazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

GELEI ANNA [1981]: *A növekedés elmaradottsági modellje*. (Időszerű közgazdasági kérdések sorozat). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

GELEI ANNA (szerk.) [1981]: *Struktúra és növekedés a modern gazdaságban: Válogatás Kuznets, S. írásaiból*. Válogatta és a bevezetőt írta: Gelei Anna, fordította: Szabó Judit, Valentiny Pál. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Műhelytanulmányok, sokszorosított kéziratok

KENESSEY ZOLTÁN (szerk.) [1956]: *A népi Jugoszlávia fejlődése számokban*. (Összeállította: Bereczky Ödön–Kőszegi Lászlóné–Simon Józsefné.) Megjelent: *Peksev, V. A.: A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság gazdaságának fejlődése*. (ford.: Szabó Tamás). Szikra, Budapest.

KENESSEY ZOLTÁN (szerk.) [1955]: *A népi Csehszlovákia fejlődése számokban 1945-től 1955-ig*. (Összeállította: Bereczky Ödön–Kőszegi Lászlóné–Simon Józsefné.) Szikra, Budapest.

KENESSEY ZOLTÁN (szerk.) [1956]: *A népi Románia fejlődése számokban 1945-től 1955-ig*. (Összeállította: Bereczky Ödön–Kőszegi Lászlóné–Simon Józsefné.) Szikra, Budapest.

Jövedelemstatisztikák módszertana. Nemzetközi módszertani füzetek, 1. sz. KSH, Budapest.

SIMON JÓZSEFNÉ [1959]: *A polgári beruházási statisztika egyes módszertani kérdései*. Nemzetközi módszertani füzetek, 3. sz. KSH, Budapest.

SIMONNÉ GELEI ANNA [1962]: A beruházások az ágazati kapcsolatok mérlegében. Disszertáció.

GELEI ANNA [1963]: Beruházásgazdaságossági számítási módszerek a nyugati üzemgazdasági irodalomban. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tájékoztató közleményei, 3. sz. MTA KTI, Budapest.

GELEI ANNA [1969]: A hosszú távú gazdasági növekedés fontosabb kvantitatív jellemzői. Kandidátusi disszertáció.

GELEI ANNA [1970]: A hosszútávú gazdasági növekedés fontosabb kvantitatív jellemzői. Magyar Tudományos Akadémia Kutatási-ellátási Szolgálat.

GELEI ANNA [1971]: Long term growth: Characteristic quantitative processes. MTA KTI, Budapest.

GELEI ANNA [1975]: Integráció és növekedés az „andesi gazdaságokban”. MTA KTI, Budapest.

Komjáti Zoltán (szerk.) [1975]: Hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga. (A tanulmányok szerzői: Barakonyi Károly, Harmat Zsigmond, László Gyula, Mach Péter, Pintér József, Rekettye Gábor, Sántha Attila, Simon Józsefné, Sipos Béla, Szabó Gábor.) MKKE Kihelyezett Nappali Tagozata.

GELEI ANNA [1978]: A növekedés elmaradottsági modellje. MTA KTI Növekedésméleti Csoport.

GELEI ANNA [1980]: Latin-Amerika külkereskedelmi áramlásainak elemzése. Megjelent: *Nagy András* (szerk.): A világkereskedelem szerkezeti változásai 1955–1977 között. MTA KTI, Budapest, 389–424. o.

GELEI ANNA [1980]: A harmadik világ kereskedelmének jellemzői az 1955–1977 közötti időszakban. Megjelent: *Nagy András* (szerk.): A világkereskedelem szerkezeti változásai 1955–1977 között. MTA KTI, Budapest, 365–388. o.

A nemzetközi kereskedelem fejlődési alternatívái és a magyar külkereskedelem. Kutatási beszámoló. A kutatócsoport tagjai: Nagy András, Pete Péter, Gelei Anna, Suba Imréné, Facsády

Julia, Mérey Andrásné, Kapitány Zsuzsa. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 1981, 295 o.

GELEI ANNA–KAPITÁNY ZSUZSA [1982]: Trade intensity indicators United Nations Industrial Development Organization, World Modelling Working Paper, 26 o.

GELEI ANNA–OELBERG KÁROLY [2002]: Az európai csatlakozás és a hazai vállalkozások: éttermi és cukrászdai vendéglátás. Somogyi Kereskedelmi és Iparkamara, Kaposvár, 87 o.

Folyóiratcikkek

SIMON JÓZSEFNÉ [1954]: [Kína öt éves gazdasági fejlődése](#). Statisztikai Szemle, 32. évf. 11. sz. 881–891. o.

SIMON JÓZSEFNÉ [1955]: [Anglia gazdasági nehézségei](#). Statisztikai Szemle, 33. évf. 12. sz. 1139–1141. o.

SIMON JÓZSEFNÉ [1955]: [India gazdasági helyzete a számok tükrében](#). Statisztikai Szemle, 33. évf. 6. sz. 572–581. o.

SIMON JÓZSEFNÉ [1956]: [A második indiai öt éves terv](#). Statisztikai Szemle, 34. évf. 2. sz. 186–188. o.

KENESSEY ZOLTÁN–NEMÉNY VILMOS–SIMON JÓZSEFNÉ [1956]: [A polgári nemzeti jövedelemstatisztikák módszertana](#). Statisztikai Szemle, 34. évf. 6. sz. 525–543. o.

GELEI ANNA [1981]: A „Harmadik Világ” a világ gazdaságának mai rendjében. Külgazdaság, 25. évf. 10. sz. 33–41. o.

GELEI ANNA [1968]: A tőkés vállalatelmélet átalakulása. Közgazdasági Szemle, 15. évf. 5. sz. 600–617. o.

GELEI ANNA: [1969]: A hosszú távú gazdasági növekedés és a mezőgazdaság. Közgazdasági Szemle, 16. évf. 10. sz. 1217–1236. o

GELEI ANNA: [1978]: A külföldi tőke a növekedési folyamatban (Peru esete). Közgazdasági Szemle, 25. évf. 9. sz. 1097–1115. o.

GELEI ANNA: [1963]: Beruházás-gazdaságossági számítási módszerek a polgári közgazdasági irodalomban. Közgazdasági Szemle, 11. évf. 3. sz. 373–385. o.

GELEI ANNA [1967]: [Problems of Long-Term Planning](#). Acta Oeconomica, Vol. 2. No. 1–2. 125–132. o.

Könyvismertetések

[Beruházási kritérium és gazdasági növekedés](#). (Investment criteria and economic growth; papers presented at a conference sponsored jointly by the Center for International Studies and the Social Science Research Council, 1954.) Statisztikai Szemle, 41. évf. 3. sz. 313–314. o. (Simon Józsefné, 1963.)

[Az Egyesült Államok nemzetgazdasági mérlegrendszere](#). (The national economic account of the United States. National Bureau of Economic Research, Washington.) Statisztikai Szemle, 37. évf. 10. sz. 1055–1056. o. (Simon Józsefné, 1959.)

Cikkismertetések, szemlék

[Románia. Az 1957. évi Statisztikai Évkönyv ismertetése](#). Statisztikai Szemle, 35. évf. 12. sz. 1082–1087. o. (Simon Józsefné, 1957.)

[Az állótoke pótlási költségei az angol gyárparban, 1955](#). Statisztikai Szemle, 36. évf. 4. sz. 356–357. o. (Simon Józsefné, 1958.)
Grose, L.: [A nemzeti termék új csoportosítása áruk, szolgáltatások és építkezés szerint, 1929–1956](#). Statisztikai Szemle, 36. évf. 7. sz. 708–710. (Simon Józsefné, 1958.)

Barjonet, A.: [Árak és létfenntartási költségek Franciaországban 1938 óta](#). Statisztikai Szemle, 37. évf. 1. sz. 139–140. o. (Simon Józsefné, 1958.)

Haldi, J.: [Az input-output együtthatók értelmezésével kapcsolatos két hipotézis próbája](#). Statisztikai Szemle, 38. évf. 4. sz. 443–444. o. (Simon Józsefné, 1960.)

Macura, M.: [Az 1961. évi jugoszláv népszámlálás programjának és metodikájának tervezete](#). Statisztikai Szemle, 38. évf. 10. sz. 1062–1063. o. (Simon Józsefné, 1960.)

Ogburn, W. F.: [A technológiai fejlődés statisztikai méréséről](#). Statisztikai Szemle, 38. évf. 10. sz. 1074–1075. o. (Simon Józsefné, 1960.)

[Az ipari termelési index számításánál alkalmazott módszer a szezonális változások és a hónapok változó hosszának kiküszöbölésére](#). Statisztikai Szemle, 39. évf. 4. sz. 444–445. o. (Simon Józsefné, 1960.)

Collette, J.-M.: [A tudományos kutatómunka fejlesztése Nagy-Britanniában](#). Statisztikai Szemle, 40. évf. 1. sz. 142–143. o. (Simon Józsefné, 1962.)

Voghel, L. de: [A beruházások arányának nemzetközi összehasonlítása](#). Statisztikai szemle, 41. évf. 2. sz. 214–216. o. (Gelei Anna, 1963.)

A Hungaricus-ügy és a KSH kapcsolata, valamint a KSH (1956-os forradalom alatti) történetének néhány epizódja

(Szerkesztői jegyzet)

A Hungaricus-ügy tényei. Az 1956-os forradalom leverése, az orosz csapatok november 4-i inváziója után az ellenállás bizonyos elszigetelt területeken, különböző formákban tovább folytatódott. Ennek egyik eseménye volt 1956. november 13-án a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom (MDFM) megalakulása. A Fehér Könyv szerint Adám György (közgazdász, 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult) volt a mozgalom vezetője, tagjai: Gimes Miklós mint az MDFM lapszerkesztője, továbbá Nagy Balázs (író, 1956-ban emigrált), Herpai Sándor (tanár, 1958-ban 12 év börtönbüntetést kapott, 1962-ben amnesztiával szabadult), Pozsár István korrek-tor (fizikai munkás 1958-ban 12 évet kapott, 1961-ben szabadult) és Bohó Róbert, Petőfi Kör egyik alapítója (filozófus, 1958-ban nyolc évet kapott, 1961-ben szabadult). A mozgalom résztvevőit az úgynevezett Mérei-perben vonták felelősségre (kivéve Gimes Miklóst, akit a Nagy Imre-perben ítélték halálra). Az MDFM elhatározta, a forradalom lefolyásáról, tapasztalatairól tanulságairól átfogó tanulmányt készít, amely végül két részletben készült el.

Az alapvetően harmadik utas szempontok alapján készült tanulmányokat „Hungaricus” álnéven Fekete Sándor irodalomtörténész, újságíró írta meg, és állította össze, az írások hamarosan megjelentek Nyugaton. (Az első rész címe: Cikksorozat a magyar nemzeti-demokratikus forradalom néhány tanulságáról, a második rész címe: Két pogány közt.) A két írás számos tényadatot, statisztikai, közgazdasági, történeti utalást is tartalmaz, ezek összegyűjtéséhez széles körű anyaggyűjtésre, statisztikai adatgyűjtésre, adatfeldolgozásra volt szükség, amely-

ben a KSH egyes munkatársai, köztük Gelei Anna is segítséget nyújtott.

A Hungaricus-ügyről a szélesebb közvélemény a rendszerváltást megelőző évben értesülhetett először. Szinte elsőként maga a szerző, Fekete Sándor tollából jelent meg egy hosszabb írás, az Ördögh Szilveszter által – 1988-ban – alapított Tekintet című folyóirat egyik korai számában még 1989-ben, és egy könyvben. Ebben a saját szerepét meglehetősen túlértékelő, önigazoló, a többi résztvevő szerepét alig említő szerző úgy beszél a két tanulmányról, mintha azok kizárólag az ő szellemi termékei lettek volna, holott a tények, sőt maga az 1958-ban lezajlott per is azt bizonyítja, hogy az egy széles – történészekből, társadalomtudósokból, közgazdászokból, statisztikusokból álló – munkaközösség szellemi terméke. Ugyanakkor a Feketénél levő részanyagok összesítése, kicsengése szerint a tollat fogó F. S. a szocializmus „valós” reformjának teljesítését kéri számon a november 4-e utáni Kádár vezette MSZMP-n. Fekete elfogultságát az írások utóéletéről szóló források is igazolják.

A KSH – elsősorban Péter György jóvoltából, már elnökké való kinevezése (1949) óta is – különleges helyet foglalt el a magyar államigazgatásban. Természetesen ez csak relatív függetlenség lehetett, hiszen a Pártközpontból Gerő volt a KSH irányítója, és a mért adatok többsége titkos volt. De a Hivatal falain belül szakszerű munka folyt, nemzetközi kitekintéssel, alapos módszertani előkészítéssel. Ezt több visszaemlékezés (Zala Júlia a KSH akkori meghatározó személyisége és Zsámboki Zoltán a KSH forradalmi bizottságának egykori elnökével készült Oral History-interjúk) is megerősítik. Erre utal Gelei interjúja is. A megfelelő szakmai színvonalat a Péter által összeállított vezetői csapat biztosította.

A KSH esete konkrétan az 1956. október 23. és november 4-e közt lezajlott események miatt is különleges volt, mert Péter György Mód Aladárnéval együtt október 20-a körül Moszkvába utazott egy delegáció élén, ahonnan csak jóval november

4-e után érkezett haza. Így nem lehet tudni, hogy a Kornai által „eretnek kommunistának” nevezett, szuverenitásáról, a reformok iránt elkötelezett, a Rákosi vezetéssel viszonylag szemben álló Péter hogyan állt volna az eseményekhez, ha Budapesten marad. Így azonban az akkori elnökhelyettesre, Péter legbelsőbb munkatársára és vele azonos nézeteket valló kollegájára, Zala Júliára maradt a Hivatal vezetése. Őt azonban a 26-án megalakult Forradalmi Bizottság (54 tag) és Nemzetőrség (28 tag) kitiltotta a Hivatalból. Nem egyértelmű bizonyíték, de érdekes információ, hogy Zala Júlia Oral History-interjúja szerint a kitiltottak mindegyike zsidó származású volt, a KSH speciális összetételű tagságából alakult forradalmi bizottság döntése inkább antiszemita indíttatású volt. A KSH vezetői 1956 előtt Péter Györggyel együtt kitűnő közgazdászok, újtó, a nemzetközi gyakorlattal is foglalkozó statisztikusok voltak, folytatva a háború előtti szakmai hagyományokat. A diktatúrával való szembenállás itt tehát nem annyira a szakszerűtlenség térhódításáról, az adatok hamisításáról szólt, ezekkel szembement a vezetés. Az adatok jelentős része titkos volt (erről nem a KSH vezetése döntött), de valós volt a tartalmuk. Ezek a megállapítások Gelei interjújában is visszaköszönnek. Végül a megtorlások idején a KSH dolgozóit kevés és enyhe atrocitás érte. Ebben szerepet játszott a Péter György által nyújtott védelem is. Erre utal az is, hogy amikor az elítéltek kiszabadultak, azonnal visszavette őket a KSH-ba.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok alapján, a KSH dolgozóit érintő perek anyagait áttekintve Kovács Csaba történész a KSH Könyvtár munkatársa végzett kutatásokat és ezek eredményeit összefoglalta a Statisztikai Szemlében megjelent cikkében. Ebben arról számol be, hogy nyolc személyt vontak eljárás alá, közülük négy résztvevőt el is ítélték. A leghosszabb börtönbüntetést a Forradalmi Bizottság elnöke, Zsámboki Zoltán kapta (vele is készült Oral History-interjú), ő 1963 februárjában szabadult. Több helyen is előkerültek információk arról, hogy ennél jóval

több KSH-dolgozó is veszélyeztetve volt (köztük például Ferge Zsuzsa is), akik a Petőfi Kör előadásaira jártak, ahol egyébként Péter György is tartott előadást – a Gelei Anna interjújában említett félelmek is erre utalnak –, de végül senki mást nem ért különösebb retorzió.

Pölöskei Pál könyvismertetése a Növekedési trendek a gazdaságban című könyvről⁶²

A könyv formájában közreadott vizsgálat (és általában a retrospektív kvantitatív vizsgálatok) szükségességét – egyéb gyakorlati szempontok mellett – az is aláhúzza, hogy az ipari (elsősorban a kapitalista) társadalmak kialakulását és fejlődését eddig csupán politikai gazdaságtani, verbális eszközökkel elemezték. Így a gazdasági növekedés átfogó, komplex elemzése a témával kapcsolatos kvantitatív vizsgálatokat, illetve ezeknek a politikai gazdaságtani elmélettel való konfrontációjukat és a kétféle elemzés szintetizálását igényli. E munkában a szerző első lépésben a kvantitatív folyamatok önálló elemzését tartja szükségesnek és könyvével ehhez a munkához kíván hozzájárulni. Már előjáróban megállapíthatjuk, hogy ezt sikerrel teszi. A szerző könyvében „a növekedés legfontosabb kvantitatív folyamatait” elemzi trendszámítások segítségével. Mielőtt a számszerű vizsgálatok eredményeit ismertetné, felvázolja azt a növekedéseméleti sémát, amely vizsgálatainak vezérfonala. Felteszi, hogy a gazdasági növekedést alkotó anyagi folyamatok meghatározható törvényszerűségeket mutatnak és ezek kvantifikálhatók, továbbá, hogy bizonyos mennyiségi változások minőségileg is jellemzik a gazdaságot (például a változások jellege, üteme, iránya stb.). Vizsgálataiban a gazdasági növekedést csupán anyagi szempontból elemzi és eltekint például az emberi és társadalmi viszonyok, intézményi rendszerek stb. fejlődésétől. Nem vizsgálja a gazdasági növekedés két jelentős faktorának (a külső tényezőknek és a technikai fejlődésnek) a hatását. E tényezőket azonban csak mint explicit növekedési komponenseket hagyja figyelmen kívül, hiszen sok vizsgált tényező szoros kapcsolatban van mind a

62 Pölöskei Pál: Gelei Anna: Növekedési trendek a gazdaságban. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 272 o., könyvismertetés.) Közgazdasági Szemle, 1972. 4. sz. 513–515. o.

külső tényezőkkel, mind pedig a technikai fejlődéssel. Ezután azt a gondolati sémát vázolja fel, amelyre mennyiségi elemzéseit építette. A szerző szerint a növekedés nem más, mint a természetes és gazdasági relációrendszernek a három mozgástípus (differenciálódás, helyettesítés, abszolút növekményképződés) érvényesülése alapján történő változása. A mozgástípusok részletes leírását is megadja, jól kiemeli egymás közötti szoros kapcsolatukat. Rostow szakaszos növekedésmélettét bírálva állást foglal a növekedési folyamat egyoldalúan természetes megközelítése ellen. Nézete szerint – ebben megegyezik számos más szerzővel – a mezőgazdaságban kell létrejönnie a gazdasági fejlődés anyagi alapjainak, továbbá a növekedési folyamat fő jellemzője az ágazatok egyenlőtlen fejlődése. A szerző saját növekedésméleti koncepciója szerint a növekedési folyamat szakaszokra bontható. A stagnáns korszak első szakaszára lényegében az extenzív növekedés a jellemző, a termelés önfenntartó jellegű, a gazdasági relációkra a naturálgazdálkodás jellemző. A stagnáns korszak második szakasza az ún. előfeltételi szakasz, amelyre a termelékenység lassú emelkedése, a differenciálódás megindulása, néhány ipari jellegű tevékenység önállósulása jellemző; megkezdődik a naturálgazdálkodás felbomlása. A gyorsuló növekedés korszakának első szakasza a fordulati szakasz. Itt a legfontosabb mozzanat a gazdaság kétszektorossá válása. A differenciálódási folyamaton belül megindul a termelési tényezők újraelosztása, erősödik a munkamegosztás és az integráció, a tevékenységek fejlődése egyenlőtlenné válik. A helyettesítési folyamaton belül kibontakozik az élő és a holt munka közötti, valamint a holtmunka-fajták közötti helyettesítés, a tevékenységi körök struktúrája megváltozik, kialakulóban vannak a terciér tevékenységek. A nemzeti jövedelem abszolút és relatív növekedése lehetővé teszi az akkumulálható feleslegek képződését. A természetes relációrendszer szempontjából megkezdődik a gazdasági egységek összefüggő rendszerének kialakulása, a gazdálkodási rendszer szempontjából kialakul a tevékenységek

interdependenciája és a naturálgazdálkodás elemeit tartalmazó piacgazdaság. A rendszeres növekedés első szakaszában az említett folyamatok megerősödnek, felgyorsulnak, második szakaszában mintegy teljessé válnak és magasabb szinten valósulnak meg (például a világpiac kialakulása). Mint említettük, a szerző a számszerű vizsgálatokban eltekint a gazdasági relációrendszer vizsgálatától. Részletesen elemzi a termelési tényezők (munka, tőke, föld) és a növekedés kapcsolatát, a termelési tényezők belső strukturális, helyettesítési és differenciálódási folyamatait, valamint a növekedéssel való kapcsolatukat. Ugyancsak részletesen vizsgálja a gazdasági tevékenységeket (ipar, mezőgazdaság), differenciálódásukat, egymással való helyettesítését és hatásukat a növekedésre. Foglalkozik a külkereskedelem helyettesítő szerepével, az ipar és a külkereskedelem kapcsolatával, valamint az iparon belül lejátszódó helyettesítési folyamatokkal. Ezen elemzések jól rendszerezett, nagy mennyiségű adatbázison elvégzett trendszámítások és egyszerű összehasonlító vizsgálatok alapján készültek. A szerző mondanivalóját jól alátámasztják az öt kiválasztott ország (Belgium, Franciaország, Japán, Németország, Svédország) adatain végzett számítások. A számszerű elemzések főbb következtetései az alábbiak szerint foglalhatók össze. Egyrészt a szerző munkahipotéziseit igazolják a kvantitatív vizsgálatok, másrészt a számítások, a szerző szerint, alátámasztják a növekedés szakaszosságának elméletét. Az általános értelemben vett fejlődés kapcsolatba hozható a termék-többlet, a nemzeti jövedelem növekményének képződésével, amely a differenciálódás és helyettesítés folyamatain keresztül valósul meg. A gyáripar kialakulásának nagyon fontos tényezője a terciér ágazatok fejlődése az infrastruktúra kiépítésén keresztül. A helyettesítés a gazdasági fejlődésben abban nyilvánul meg, hogy fokozatosan előtérbe kerülnek az ipari jellegű tevékenységek, bizonyos mezőgazdasági tevékenységek iparivá válnak, míg az iparon belül az alacsonyabb vertikumok átadják helyüket a magasabb vertikumoknak. A szerző megállapítja,

hogy a gazdaságosságra való törekvés a gazdasági növekedés során végbemenő folyamatok mozgatóereje, amely piaci gazdaságban profitelvként nyilvánul meg. A mezőgazdaság történelmi szerepével kapcsolatban kifejti, hogy a stagnáns korszakban a mezőgazdaság a növekedési folyamat területe, a fordulati szakaszban megteremti az árugazdaság kialakulásának feltételeit, míg a fejlett ipari gazdaságokban jelentősége egyre csökken, és inkább indirekt szerepet játszik a gazdasági növekedés folyamataiban. A könyv egésze tartalmában messze túlszárnyalja azokat a várokozásokat, amelyeket a könyv címe kelt, hiszen jóval többet nyújt az egyszerű trendvizsgálatoknál. A szerző azonban a Bevezetésben még magasabbra teszi a mércét, amikor a könyv célját meghatározza: „A könyv célja, hogy megkeresse a vizsgálatba bevont országok hosszú távú gazdasági növekedésében fellelhető közös vonásokat és azok kialakulásának magyarázatát.” E feladatnak végül is nem tesz – nem is tehet – eleget, mert az messze meghaladná egy könyv kereteit. Az olvasónak a könyv áttanulmányozása után több tekintetben hiányérzete marad. Egyrészt a mozgástípusok interdependenciájának sűrű hangoztatása ellenére semmiféle olyan elemzéssel nem találkozunk az olvasó, amely illusztrálná azt. Ezen túl a különféle mozgástípusok elemzésekor nem vizsgálja érvényesülésük néhány aspektusát (például a termelési tényezők és a növekedés közötti explicit és számszerűsíthető kapcsolatokat). Mindez persze semmiképpen sem róható fel a könyv hibájául, hiszen e hiányérzet megszüntetése csak a módszertani eszköztár nagymértékű kiegészítésével volna talán elérhető, ugyanis csupán növekedési trendek elemzése a fenti kérdésekre nem adhat választ. Megjegyzendő, hogy a szerző kicsit bátrabban általánosíthatott volna, hiszen még a vizsgálatokból kézenfekvően következő általánosításokat is csak a vizsgálatba bevont országok szűk körére tekinti érvényesnek. Hiányosság az is, hogy a szerző a gazdasági növekedés vizsgálatában eltekint a műszaki fejlődés elemzésétől, tudniillik a műszaki fejlődésnek a termelési

tényezőkkel kapcsolatban levő folyamatai semmiképpen sem pótolhatók bizonyos strukturális változásokkal, másrészt pedig a műszaki fejlesztés és a strukturális változások területén a „mindenkori konkrét körülményekhez való alkalmazkodás” nem feltétlenül biztosítja a leggyorsabb hosszú távú növekedést. Kár, hogy e könyvbe nem fért bele a gazdasági relációk vizsgálata, hiszen a szerző által elfogadott szakaszos növekedési elmélet éppen abban különbözik Rostowétól, hogy benne az egyes szakaszokat nem csupán a naturális, hanem a társadalmi-gazdasági relációk is jellemzik, illetve meghatározzák. Így a könyvben a növekedés szakaszosságáról kifejtett elmélet nem tekinthető teljes mértékben bizonyítottnak. Mindent összefoglalva: a könyv hasznos információkat és gondolatokat tartalmaz, amelyek elsősorban a gazdasági növekedés elméleti kérdéseivel foglalkozó kutatók érdeklődésére tarthatnak számot. A könyv egyszerű fogalmazása, áttekinthető, didaktikus szerkezete és egyszerű matematikai formulái lehetővé teszik a gazdasági növekedés kérdéseivel nem hivatásszerűen foglalkozó érdeklődő számára is a szerző által közreadott gondolatok és a számszerű vizsgálatok megértését.

Pölöskei Pál

Felelős kiadó: Fertő Imre
Szerkesztő: Patkós Anna
Nyomdai előkészítés: Kravjánszki Róbert
Nyomdai munkák: Copy Guru Kft.

